

SZENTGYÖRGYI Mária

CÉLKITÚZÉSEK ÉS REFORMTÖREKVÉSEK
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN
1831-1945

BUDAPEST, 1973

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KIADVÁNYAI
PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

(69.)

SZENTGYÖRGYI Mária

CÉLKITÚZÉSEK ÉS REFORMTÖREKVÉSEK
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN
1831-1945

BUDAPEST, 1973

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

mb. igazgató:
dr. Rejtő István

Lektorálta:

PAMLÉNYI Ervin
kandidátus

SZENTGYÖRGYI Mária

Célkitűzések és reformtörekvések
a Magyar Tudományos Akadémián
1831-1945,

Bp. 1973. 170 p. 24 cm,

[A Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtárának Kiadványai, - Publi-
cationes Academiae Scientiarum
Hungaricae. 69.]

Angol kfv,

ETO 061,12,01(439)MTA "1831/1945"

Alak B/5 - Terjedelem 15 (A/5) iv

Megjelenés 1973 - Példányszám 600

Felelős kiadó: az MTA Könyvtárának igazgatója

1361 Budapest, V., Akadémia u. 2. Pf. 7.

Készült az MTA Könyvtára házi sokszorosító
részlegében,

ELŐSZÓ

A szerző saját munkája előzményeit keresve ütközött először azokba a tényekbe, melyek ellent látszottak mondani annak a csaknem egyértelműen elmarasztaló ítéletnek, mely a felszabadulás után a "régi Akadémiáról" szóban és írásban napvilágot látott.

Az intézmény szeretete és a valóság tisztelete volt az ami a továbbiakban - ha kényszerű megszakításokkal is - arra ösztönözte, hogy azokat a mozgató erőket kutassa, melyek a Magyar Tudós Társaság történetének alakulását irányították,

A tanulmány az Akadémia célkitűzéseit és reformtörekvéseit, azokat a belső feszítő erőket szeretné bemutatni, melyek a társulat fejlődését előbbre vitték vagy visszatartották, Az alapszabályok módosulásáról, szervezeti változásokról éppen ezért csak addig és olyan mértékben beszél, amennyiben ezek reform jellegűek. A történeti kereteket akkor vázolja, amikor azok emennek megértéséhez elengedhetetlenek.

Az Akadémia belső életének eseményeit akkor sorolja elő, amikor azok a szavakon túlmenően demonstrálnak. A hivatalos célkitűzéseken túl érzékeltetni kívánja azokat a törekvéseket és jelenségeket is, melyek mindvégig az intézmény legtisztább célkitűzéseinek letéteményesei maradtak, akkor is, amikor azokat a vezetés már elejtette.

A szerző mindezeket történeti adattár formájában, az elfelejtett vagy ismeretlen adatok feltárásával próbálja elérni. Bár meggyőződése, hogy az adatok beszélnek a legtöbbet és legjobban önmagukról és korról, nem tartózkodik azok magyarázatától és kommentálásától sem.

Tudatában van annak, hogy mint minden válogatás, ez az adatközlés is szubjektív, de abban a reményben adja közre, hogy a rendelkezésre álló adatok tömegéből azokat emelte ki, melyek az akadémiai célkitűzésekre és az intézmény valóságos fejlődésére legjellemzőbbek.

1971 június.

I. 1831—1849

1825. november 3-án alapítja meg Széchenyi az Akadémiát. A Magyar Tudós Társaság felállítására vonatkozó kívánságot az 1826. április 17-én kelt sérelmi feliratban terjesztik a rendek a király elé, aki 1827. április 11-én adott válaszában engedélyezi azt. Az 1825/27. évi országgyűlésnek az Akadémia létrehozására vonatkozó XI. törvénycikkét 1827. augusztus 18-án szentesíti az uralkodó. A nádor 1827. november 30-án nevezi ki a bizottságot, melynek feladata, hogy az országgyűlésen elfogadott és a törvényben megerősített elvek alapján megállapítsa a Társaság "alaprajzát és rendszabásait". Gróf Teleki József, a bizottság elnöke, 1828. március 11-ére hívta meg Pestre a négy első alapítót és a bizottság 22 kinevezett tagját, hogy ezt a feladatot elvégezzék.¹ A bizottság április 7-én fejezte be munkáját. A tervezet végleges szövegét az április 17-én tartott zárt ülésen hitelesítik és Teleki még ugyanezen a napon adja át a nádornak, aki augusztus 18-án terjeszti a király elé. Az alapszabályokra és a társulat igazgatóira² vonatkozó királyi megerősítést csak 1830. július 7-én adja ki a királyi kancellária és a nádor július 19-én közli Teleki Józseffel az 1828. évi bizottság elnökével.

Az alapszabályok és a rendtartás végleges szövegét az Igazgatótanács 1830. december 12-én tartott második ülése fogalmazta meg. Királyi helybenhagyása 1831 márciusában érkezett le.³

Az 1831-i alapszabály, mint 1790 óta minden akadémiai tervezet Bessenyei elképzeléseinek és az "Egy Magyar Társaság iránt való Jám-bor Szándék" hatását hordozza, Bessenyei, mint az első óhajtások mindenike, a magyar nyelv művelését tűzte célul a létrehozandó Akadémia elé. Richelieu akadémiája lebegett követendő példaként szeme előtt, mely a nyelv művelését ismerte egyedül céljának. Legfőbb konkrét feladatá-

nak pedig a nagyszótár és nyelvtan elkészítését vallotta. Ugyanakkor, amikor Bessenyel a "nyelvművelő akadémia" szervezetét és célkitűzését állítja a megalapítandó tudós társaság elé, a leendő Akadémiával szemben támasztott igényeivel túllép ezen; a tudományok egészét magyar nyelven művelő és terjesztő társulatot kíván életre hívni. A nyelv és a nyelvművelés, ebben a koncepcióban, már eszközzé válik a magyar nyelvű tudományosság megteremtésének szolgálatában.⁴ Ez a belső ellentmondás tükröződik az 1831-ben jóváhagyott akadémiai alapszabályokban is.

A sajátos magyar viszonyok következtében az akadémia megteremtésére vonatkozó igény a nyelvi kérdéssel kapcsolatban jelenik meg. Megszületésének pillanatában nyelvművelő intézetként alakul meg.⁵ De a tudományokat magyar nyelven művelő Tudós Társasággal szemben már az azt életre hívó országgyűlés is olyan várakozással lép fel, melynek francia viszonylatban is csak Colbert akadémija tudott megfelelni.⁶

A rendszabások és a célkitűzések harmóniájának hiányát a kortársak (Guzmics Izidor, Jankovich Miklós, Kazinczy Ferenc, sőt maga Teleki József) érzékelik már a kialakulás idején is,⁷ de az országgyűlés által jóváhagyott "Planum" alapvető megváltoztatására "minden tetemes hiba" ellenére nincs lehetőség.

Nincs lehetőség annak ellenére sem, hogy az alaprajz és rendszabások alapját képező irányelveket már az 1829. évi országgyűlés sem tartja egészen megnyugtatónak. A követek tábláján az április 26-án tartott CCXVI. ülésben az előlülő a következő kérdést terjesztette a rendek elé:

"Külön felírást akarnak-e az iránt tenni, hogy ő felsége a felküldött plánomot sanctionálni méltóztassék? mert megvallotta, hogy azon plánomot nem tartja olyannak, melynél jobbat ne lehessen készíteni sőt az ügy érdekében azt kívánná s jobbnak vélné, ha tudós és litteratus férfiak is alkalmaztatnának e dologhoz, akiknek hozzájárulásával új terv dolgoztassék ki."⁸

(Bajza is azt írja ebben az időben Kazinczynak, hogy az Akadémia felállítását hozzá nem értő emberek készítik elő.)⁹

A szervezeti problémák mellett az anyagi bázis elégtelensége az, ami, történetének 1849-ig terjedő első korszakában, rendkívül megnehezítette az Akadémia működését.¹⁰ Bessenyel csak országos költségvetéssel tudja a "Magyar Társaság" felállítását elképzelni.¹¹ Az 1825. évi lel-

kes felajánlások idején erről megfélekedtek. Egyedül Bajza kételkedik abban, hogy a megajánlott tőkék kamatal biztosítják-e a Társaság működésének zavartalanságát.¹²

A szervezeti problémák és a megfelelő anyagi bázis hiánya mellett a két magyar hazában hiányoznak azok a tudósok, akik egy-egy tudományszaknak hivatott gondozói lennének.¹³ Bár a szaktudományok magyar nyelven való művelésének igénye fennáll, történetének első szakaszában a tagválasztások, különösen a természettudományok területén nem segítik a társaságot a megfelelő keretek kialakítására.¹⁴ S maga a tagválasztás még sokáig problémája marad az akadémiai szervezetnek.

Huszonöt év távlatából visszapillantva Toldi Ferenc az 1831. évi akadémiai szervezetet "czelellesnek"-nek és "képzelhetőleg legrosszabb szerkezet"-nek nevezi, mely "az akkor virágzott megerendszernek volt inkább visszatükröződése", mint "minden akadémiai élet lökötőpontja és lelke".¹⁵

Az alapszabályok reformját először Széchenyi követeli. Az 1833. február 4-én tartott igazgatótanácsai ülésen kívánja az alaprajznak némely pontjait az ellentmondás alól felszabadítani.¹⁶ Majd a február 25-i közgyűlés feljegyzése szerint:

"Ez uttal érdekli a' Másodelőülő azon különféle nehézségeket és hiányokat, mellyeket a' Társaság két évi munkálkodással folytatában több ízben tapasztalt; hozzávetvén, hogy bár melly intézetnek is alkotmánya csak úgy lehet valamenyire tökéletes, ha életbe lépte után a' praxis resultatumai szerint módosítatik, potoltatik, javítatik. Éppen úgy megvannak a' mi rendszabásainknak is ugymond a' magok gyengébb oldalai, 'előlegesen nem érezhetett hiányai 'stb mellyeket az idő eddig már kifejtett; 's most nem orvosolni vétek volna." A "netalán szükséges változtatásokra nézve abban állapodik meg a' héti ülés, hogy menne körlevél minden tiszteletbeli és rendes tagokhoz azon felszóllítással; küldenék be juniusi vásárig rendszabásaikat illető minden észrevételeket írásban, hogy azokat egy akkor kinevezendő küldöttség szerkesztethesse, 's ezen ekkép rendbe állított észrevételeket a' nagy gyűlés azonnal és annál könnyebben vehesse vitatás alá, 's ajánlhassa fel a' javaslandó változtatásokat az igazgatóságának."¹⁷

A reformtörekvéseknek Teleki áll ellen.¹⁸ Március 23-án Bécsben kelt levelében írja:

"szükséges és tanácsos-e? egy ujj allig felállított Társaságnak még minekelőtte munkálkodását jóformán elkezdette, és az azt óhajtván leső közönség előtt első gyümölcseivel fellépett, sőt minekelőtte

rendszabásai czélarányos vagy czélaránytalan voltát tapasztalásból tudhatná, azok megváltoztatásáról tanácskozni, és egyfelől a' közönség közüül legalább sok előtt bizalmatlanságot maga eránt gerjeszteni, és más felől azon talán igen hosszú időszak által, melyet az ujjonnan kidolgozandó rendszabások legfelsőbb helyen való helybenhagyásáig bizonytalanságban fog tölteni, munkálkodásában soha ki nem pótolható csökkenést okozni." "Én úgy vélem, hogy ha a' Tekintetes Társaság kíván is némelly változásokat tenni, azoknak csak némelly egyes szabásokat lehet érdekelni, a' fő vonásoktól a' törvény tiszta értelme szerént az első országos küldöttségnek sem volt szabad eltávozni, és így azt mi sem tehetjük;"¹⁹

Széchenyi az elnök felfogása ellenére tovább harcol a reform érdekében. 1833. szeptember 2-án Schedelhez írt levele arról vall, hogy nemcsak a két elnök felfogása áll szemben egymással, hanem a társulat léteért és jövőjéért vállalt felelősség a másodelnök köré tömörítette az "akadémia" reformot igénylő forradalmi csoportját. A tudós társulat "reformáclója" érdekében szervezett munka folyik, az írásba öntött reformjavaslatok kézzől kézre járnak. Palotaforradalom készül az Akadémián.

Hogy ki volt a kezdeményező? Széchenyi-e, aki eszmélnek megvalósítása érdekében közeledett Vörösmartyékhoz, vagy am azok parazsa lobbantotta-e lángra az ő törekvését? Nem tudjuk. Tény az, hogy ekkor a reformot követelők lelke, szervezője az a Széchenyi, aki egy évtized múlva már szembe fordul az Akadémián belüli "jakobinus" törekvésekkel,

"Barátom, néhány üres pillanataimat arra akarom használni, hogy magamat s Akadémiánk reformatióját emlékezetembe hozzam.

Közelít azon időszak, melyben sok időkre "Változatlan, Javitatlan" meg kell maradni Akadémiánknak azon helyzetben, melybe iktatni vagy hagyni fogjuk azt. - Használjuk azért azon időt, mely akkorig még miénk a lehető legnagyobb gonddal. - Engem foglalatosságim - melyek nem kevésbé fontosak - még sokáig itt tartandnak - úgy, hogy kitűzött tervünket újabb tanácskozásba csak néhány nap ülésünk előtt fogom vehetni - s azért nem is leszek annak oly sikeres védője s előmozdítója, mintha legfőbb foglalatosságomkint leginkább csak azzal foglalatostkodtam volna jó időtül fogva.

Én belső meggyőződéseim szerínt azt tartom, az egész dolognak sikeres végét csak ti eszközölhetitek - kik e tárgyban velem tanácskoztatok - s kezet fogtatok. Kérem ennél fogva, barátom, s lelke kére kötöm, fontolja meg társainkkal - mily kiszámíthatatlan jó vagy rossz következesei lehetnek - sikeres vagy sikertelen előmunkálásainknak - s mily szüksége van "minden oldalról megtámadott nemzetiségünknak" reformált Akadémiánkra, viszont pedig mily keveset használna az mostani állapotjában; fontolja meg merynyi akadályok - s tán ellentervek fognak ellenünk szegülni - s hidje teljesen meggyőződve - hogy az egész tárgy sikere egye-

dül csak ön, Vörösmarty, Bajza, Helmeczy s Fáy kezeiben van! Kállayval, nem tudom, szólott-e már - s Kölcsey mennyire van mindenről értesítve. - Csak bennetek, barátaim, a diadal lehetősége! Rám semmi számot tartani nem kell.

Az első volna tehát tüstént összejönni megfontolás végett, kiket lehetne a reform tiltkába veszedelem nélkül iktatni -s aztán mind azokkal közölni tervünket, kikbe hallgatás miatt bizhatunk - s kik célunkat szolgálhatják. Wesselényi allgha megjelenhet - de jó volna az iránt tenni, mit lehet. Tán 14 napi út - nem taszítaná őt ki "kerékvágásából." Károlyi Györgyöt - kinek nagyobacska incitamentum kell - figyelmessé lehetne tenni a dolog felletti fontosságáról; - Kölcseyt pedig minden móddal assecurálnunk kellene. Itt nem kell elfelejteni mily behatással van rá Szemere (!)

Nagy s keserves dilemmában vagytok (nem mondhatom vagyunk, mert én semmi számba veendő nem vagyok), t. i. vagy kis számban lenni a terv mellett, - s attól elesni - vagy ellentervre adni alkalmat!

Hogy fogtok boldogulni - tudja Isten! - Most sietve és ezer distractiók közt irván - még egy kéréssem van. Nem tudom mi lett a lemásolt s nékem átadott reformtervből! Nem adtam azt önnek azon kéréssel vissza, "iratná le s küldené mássát Andrásynak - ki megint Kölcseynek iratná le - nékem pedig küldené Orsovára. Nem volt úgy? - Annyi azonban bizonyos - hogy az említett terv kezeim közt nincs, én pedig utána igen vágyódom - mert ámbár "rám semmi szám ne tarthassék," azért tán mégis lesz alkalmam - köz- és nagyérdékü ügyünket előmozdítani. - Küldené tehát minél előbb Orsovára ex offót a feírásra tevén."²⁰

Széchenynek pedig lett alkalmá tovább harcolni a reformért. Az október 13-í kisgyűlésen

"Gróf Széchenyi István másodelőülő Ur kéri a Társaságot, a, hogy a' már szükségesnek elismert alaprajz módosítás tárgyára nézve elkészülve jelenne meg a' következő nagy gyűlésben; b, hogy olly tagokra nézve kik a' Társaságnak az alaprajzban kifejezett céljainak meg nem felelnek valami segítő eszközről gondoskodnék melly a' jövő nagy gyűlésben vitatás alá vétessék."²¹

Ugyanekkor megismétell Horányi, Bessenyei és Révay alapvető követelését:

"hogy a' héti ülésből a' nagy gyűlés elébe felszólítás menjen, lenne abban eszközlő, hogy a Tekintetes Igazgatóság a' Társaság részére sajtót szerezzen, melly kérésnek a' nagy gyűlés elébe terjesztése ezennel meg is határozatlik."²²

A nagygyűlés részletesen tárgyalja a rendszabásokat és a szükséges módosításokat,²³ A módosító javaslatok a társulat alapvető problémáira mutatnak rá. A megváltoztatott első § vitát záróan leszögezi, hogy

"A' magyar tudós Társaság' célja; a' tudományok' és művészségek magyar nyelven művelése, terjesztése."²⁴

A reformokat tárgyaló nagygyűlés további problémái, a tagság, annak feladatai és kötelezettségei körül forognak. Széchenyi reformkövetelése láthatóan abból a felismerésből táplálkozik, hogy jórészt politikai megfontolásból, sokan kerültek a társulat tagjai közé, akik érdektelenek maradtak az Akadémiával szemben és nem vállaltak aktív részt a tagokra háruló munkákból. A nagygyűlés 8. ülésén

"egy olly tartalmu czikkely' készítése 's a' régi rendszabások' 28-d pontja után lgtatása ajánlatván, melly azon tagok kirekesztéséről szóljon, kik netalán vagy elfeledkezének végkép a' Társaságnak tartozott köteleességekről vagy annak czélja ellen dolgoz-
nának, vagy végre erkölcsi tekintetben árnyékat vetnének a' Társaság jó nevére."²⁵

A különbizottság²⁶ javaslatára mely "minden oldalról meghányatván" a nagygyűlés a következő négy rendszabás mellett állapodik meg, mely a régi rendszabás 21. pontja után következnek:

"Ha bármellyike a' Társaság' rendes tagjainak az alaprajzban kitűzött 's az ülésekben kiszabott köteleességeiben folyvást elmaradozna, 's ebbeni helyes okokkal nem menthető munkátlansága a' jegyzőkönyvből kitétszenék: az Elölülőnek hivatalos háromszori fogantalan megintése után a' nagy gyűlés által a' tagok' sorából kihagyatják."

"Azon tag, ki köztudatra jött, 's többé vizsgálódást sem kívánó illetlen vagy vétkes tétével közbotránkozást okozna, négy tagnak, saját neve alatt, az Elölülő előtt teendő figyelmeztetésre, a' nagy gyűlés által, a' tagok közül kihagyatják. Hasonló törvény alá esnek azon tagok, kik netalán egészen aláptalan figyelmeztetést tennének."

"Azon nagy gyűlésben, mellyben tagkihagyás történik, legalább huszonnégy szavazható tag jelenléte kívántatik, 's a' gyűlés' két harmadának szükség a' kihagyásban megegyezni, ide nem értvén a négy figyelmeztető tagot, kik e' tárgyban csak értesítő szavazattal bírnak."

"Ha az Elölülő által megintett tag kihagyása előtt lemond tagságáról, a' kihagyatás, mint szükségtelen, elmarad."²⁷

A gyűlés utolsó napján Teleki is javasol egy kiegészítő paragrafust:

"Nyomós ok nélkül a' Társaság nem változtathatja rendszabásait; változtatás esetén pedig felterjeszti a' Felség elébe helyben hagyatás végett."²⁸

Majd felteszi a kérdést, hogy a módosítások

"vallyon oly szükségesek és sürgetősök-e azok, hogy azokat most mindjárt megtenni és kegyesen helybenhagyás végett az igazgatóság útján legfelsőbb helyre felterjeszteni kelljen és tanácsos legyen?"

... " mellyre hosszabb viták után, szavak többségével ily határozás kél: "érezvén azon különféle nehézségeket és hiányokat, mellyeket két évi munkálkodásai alatt több ízben tapasztalt: most, minekutána rendszabásainak gyengébb oldalai és hiányai előtte kifejtve állanak, felette czélirányosnak és hasznosnak látta, hogy ezeket módosítsa, pótolja, javítsa: miket megtévén, azok oly alázatos kéréssel rendeltetnek benyújtani a' Tekintetes Igazgatóságnak, hogy ... a' Tettes Igazgatóság az érintett javításokat is felsőbb jóváhagyás végett kegyesen felterjeszteni méltóztassék." ²⁹

Széchenyi győzött az Akadémián, ³⁰ de a tények Teleki aggodalmait igazolták, már a július 11-i királyi dekrétum kimondja, hogy az alapszabályok megváltoztatását nem engedli meg. ³¹ A másodelnök azonban változatlán szívóssággal küzd tovább a reformokért. Törekvése az, hogy az Igazgatótanács Teleki vezetése és irányítása mellett az ő távollétében ne tárgyalja a nagygyűlés által jóváhagyott reformtervet. ³² E mellett agitál és szervez annak érdekében, hogy a tagválasztásokon csak olyanok kerüljenek a tudós társaság tagjai közé, akik annak munkáját a haladás irányába tudják vinni.

"- A mi a többi választást illeti, legyen ön ébredt, rendelje el emberelt, a reményem, a jók győzve jókat fognak választani megint. A mi illeti végre tavaly nyert diadalmunkat, a tud. társaság czélirányosb elrendelése körül, az ezenül csak az igazgató-tanács előtt lesz felveendő, melyet Teleky talán csak bevárand."

Irja 1834 október 29-én Fáy Andrásához. ³³

Az "akadémia" által követelt és megszavazott reformok végülis elakadnak az igazgatóságnál. ³⁴ A megoldatlan problémák azonban tovább izzanak és a ránk maradt iratokban is felparázslanak olykor. 1834-ben Bajza, Bugát, Kállay, Lutzenbacher és Schedel folyamodik az igazgatósághoz fizetésért. Kérésük rávilágít a vagyontalan és fizetést sem kapó munkás tagok helyzetének súlyos voltára. ³⁵ Egy évvel később Fáy András nézeteit olvassuk "a' Magyar Tudós Társaság dolgaiban." ³⁶ Fáy nézetei nemcsak saját véleményét tükrözik, hanem érzékeltetik azokat a belső ellentéteket, meg-meg újuló vitákat, melyek Széchenyi problémafelvetése óta az Akadémián belül is egymásnak feszültek. A ránk maradt töredékek alapján ma már nem lehet megállapítani, hogy a "Nézetek" mennyire egyéniek, mennyiben visszfényei Széchenyi gondolatainak és mennyiben kifejezői a haladó, dolgozni akaró "munkás" tagságnak. Valószínű sajátos ötvözéke mindháromnak. Jellemző azonban, hogy Fáy a józan, jár-

ható reformok útját egyengeti.

"Tagadni nem lehet, hogy a' magyar Tudós Társaság, már is négy év alatt, mind közvetve mind közvetlenül, tömérdeket hatott a' hazára 's annak literaturájára; készülletel pedig további nagyobb munkálatokhoz valóban nevezetesek, 's olyanok, miket magányos ember nem eszközölhet." Állapítja meg tárgyilagosan. "Még inkább sikerülnének munkálatai a' Társaságnak - írja -, ha azok némely tekintetekben célirányosabbakká tétetnének. Eleinte kikerülni nem lehetett, hogy tapogatózások hullások ne történjenek; négy évi tapasztalás azonban igen elégséges arra, hogy a' nábák felfedeztetvén megjavíttassanak. Itt nem a' Rendszabások hanem csak a' munkálkodások folyamatjának igazításairól van szó. Így a' tag-Választásokban eleinte political tekintetek javasolták, hogy igen szigorúak ne legyünk, s a' társaság' completatiója is... azt kívánta, hogy engedékenyek legyünk. Innen van, hogy a' Társaság tömve van olly tagokkal, kik eddigl fáradozásalk' jutalmául tekintvén a' tagságot borosztányaikon dologtalanul nyugosznak, és a társaságnak nem dolgoznak semmit; tele olyanokkal, kik a' tagságot sinecure hivatalnak pusztá czlmzetnek tartják, 's ismét nem dolgoznak semmit; tele olyanokkal, kik nem fizettetvén, nem vélik magokat kötelezetteknek dolgozásra. Ennek természetes következése, hogy négy öt viszl a' terhet, a' többi kivonja magát alóla. Illó tehát sőt szükséges, hogy négy év után, a' lehetőségig szigorúak legyünk a választásokban, 's csak az olly tagokat válasszuk meg, kik dologtevők, és kiknek gondolkozásuk nem régiben tespedésre, hanem haladásra hajlik, fő tekintettel lévén mindenkor a' helybeliekre, kikre leg inkább van szükségünk, 's kik derekát viszl a' társaság munkálkodásának." "Igaz, hogy a' jövendőben sem fogjuk egészen kikerülni azt, hogy political tekintetekből nehányat meg ne válasszunk; de ebben nem ártana valami bizonyos arányt tartani legalább tacite magunk közt, ne hogy elárasztassunk heverő tagokkal vagy avult gondolkozásuakkal; minek igen káros befolyása lenne, mind a' többi tag-választásra, mind a józan liberalizmus' terjesztésire nézve a' litteraturában, a' leg csekélyebb rendes és tiszteleti tagnak is csak annyl votuma levén mennyi a' legjelesebbnek. Meg vagyok a' felől győződve, hogy csak a' józan és szigorú választás és tagok' fizetése azok, mik a' társaságban az élénk munkálkodást és buzgóságot eszközölhetik és fenntarthatják; mert törvény vagy intések által kötelezni a' restebb tagokat, vagy az íról pályában járattalanoakat 's csak political tekintetekből tudósoknak keresztelteket fogni munka alá teljes lehetetlen."

Ezekkel a gondolatokkal az 1848. évi reformtörekvéseknél találkozunk újra.

Már működésének első évében is jelentkeznek azok a törekvések is, melyek alapszabály-reform nélkül kívánják szakszerűvé és akadémiai-vá tenni a Tudós Társaság működését. - Az 1832. évi III. nagygyűlésen

"A titoknok azon ajánlatot hozza szóba, hogy minden ezután választandó rendes tag, értekezése felolvasásával fogjon legelső meg-

Jelenésekor székelt, a helybéli a heti ülésben, a vidéki a nagy gyűléskor, mert ez az új rendes tag első belépését innepiebbé teszi, a társaság pedig több jó értekezést kap, mindenike igyekezőn fogván, hogy jelessel köszöntse azokat kik társakol fogadák, 's ajánlja, hogy e mód a most választandó rendes tagokkal kezdetnek meg." "Köz akarattal elfogadtatik."³⁷

Az eredeti tudományos értekezések szorgalmazása 1833 elején Széchenyi javaslatában nyer kifejezést.³⁸

A tagajánlások szükségessége is az 1833-as reform-tervekben fogalmazódik meg először,³⁹ Ugyanekkor jelenik meg először a kívánság, hogy a tiszteletli és rendes tagokat a levelező tagok sorából válasszák.⁴⁰ Ekkor szabják meg több mint egy évszázados érvénnyel a heti ülések rendjét és tárgyát is.⁴¹ 1837-ben, illetve 1838-ban megy határozatba,

"hogy ezentúl az osztályok' évkönyvi értekezései' megbírálása ne vegyes küldöttségre bizassék, hanem mindenkor az illető osztályra..."
 "...az Évkönyvekbe a' társaság történetén, emléké- 's egyéb alkalmi beszédeken kívül csak oly valódi tudományos érdemi és szorosan osztálybéli értekezések vétessenek fel, mellyek vagy új tárgyat adnak elő, vagy ismeretes alapokon új vizsgálatok- 's buvárlásokba bocsátkoznak, új összevetéseket, összeállításokat, nézeteket, következtetéseket, meglévő adatok új crisisét foglalnak magokban, 's előadásokra nézve a' jelenkor' haladási fokának teljesen megfelelnek,"⁴²

A tudományos értekezéseknek a társulati élet középpontjába helyezése, a Tudománytár ismeretterjesztő jellegével szembeni fokozott igényesség a következő években figyelhető meg.⁴³

Annak tudatos fellelőzése, hogy a társulat szervezeti kereteinek és lehetőségének összhangba kell lennie saját alapvető célkitűzéseivel 1844-ben következik el. Az előző évek útkeresésének és reformtörekvéseinek ad új irányt Vállas Antal⁴⁴ 1844 márciusában tartott három felolvasása az akadémiák történeti szerepéről és a Magyar Tudós Társaság reform-kérdéseiről.⁴⁵ Ez az előadássorozat fogalmazza meg először azokat az ellentmondásokat, melyek az Akadémia működését nehezítették, és felvázolja a modern tudományos társulat működésének alapelveit.

"... az ebben kifejtett eszmék több tag által pártoltatván, Fáy András tiszteletli, Döbrentei Gábor, Schedel Ferencz, Sztrokay Antal és Vállas Antal rendes tagokból álló küldöttség nevezetett, melly tekintetbe véván a felolvasott értekezésben található javaslatokat, de egyéb e' tárgyban netalán teendő indítványokat is, az academia belső szerkezetében szükségesnek vagy hasznosnak talált módosításokról részletes tervet készítvén, (!) a kis ülés által utóbb megvizsgálandót,"⁴⁶

Az 1844. december 9-én beadott, majd 1845-ben kéziratként ki-

nyomott javaslat titoknoki előszava szerint:

"Tizenöt évi tapasztalás azon meggyőződést szülte sok tagokban, hogy az academia' lassúbb haladásának egyik, és pedig lényeges, oka szerkezetében van. A' tárgy kisgyűlési szőnyegre kerülvén, bizottság nevezetett a' rendszabások megvizsgálására, 's az ez által előterjesztett javaslat' nyomán érett megfontolással készült e' rendszabásterv, melly, mielőtt nagygyűlési tanácskozás alá menne, bővebb meghányatás végett kéziratképpen kinyomva, minden rendbeli tagokkal közöltetik azon felszólítás mellett, hogy ki személyesen nem vehetend a' tanácskozásban részt, az ügyet véleménye' írásban közlésével mozdítsa elő.

A' leglényegesebb módosításokban az osztályok' hatásköre 's működési formái mentek által, melylyek után a' tagok és gyűlések' új rendezése is szükséges lett.

A' kis gyűlések vezér eszméje az osztályok' illő önállása volt. Az Academiának t.i. csak felelős osztályok nyújthatnak biztosítékot a' felett, hogy ezeknek tettei, mennyire emberleg lehetséges, pártatlan tiszta meggyőződés' eredményel; felelősök viszont egyedül független, minden idegen elemek' befolyása nélkül működhetők osztályok lehetnek; így az academiai ítéletek is csak úgy birhatnak erkölcsli nyomatékkal, ha azokból minden nemilletékes befolyás kirekesztetik. Jónak látta tehát a' kis gyűlésekben működő társaság, javaslatba hozni az osztályok' új rendezését, 's itt mind a' külföldnek több százados tapasztalásait használta, mind, és főleg saját viszonyainkra volt figyelmes. Eltérvén e' szerint a' felettebb eldaraboló hat osztályról, az egymástól függő 's egymást segítő rokonokat egyesítve, négy nagy osztályt javasol, meghatározta részletesen azoknak tudománymezéjét, hatáskörét, az öszves academiahoz való viszonyait; 's ezekhez képest a' dolog' természete és szüksége által feltételezett új szerkezetet hoz indítványba. Minden részlete a' tervnek az illetékesség' elvében találja indító okát. Magát a' tiszteletli tagoknak két karra, u.m. rendkívüliekre és rendesekre osztását ezen elv javaslotta, nem lévén tanácsos, sem olly férfiakat, kik tudományszeretet és tudománypártolás által megüsztesítésre méltók, ha saját szakkal szorosán nem bírnak is, kirekeszteni; sem megengedni azt, hogy valamely osztály' határozataira, melyeknek egyedül beható tárgylsmereten kellene alapulniok, befolyhassanak. Szinte ezért van a' rendes tagok' szavazata is illető osztályukra szorítva; minden osztálynak egy saját titoknok adva, ki maga lehet osztálya' nézetel 's ítéleteinek helyes kifejezője, sőt gyakran teendőinek alkalmas kivívója is; végre azért osztályozva a' levelező tagok, kik ekkép bizonyos pályára utasítvák, miszerint mintegy az illető osztály' semináriumál szolgáljanak. Egy nevezetes, ezekből folyó módosítás az osztályi, egyetemes academiái havi, és nagy gyűlések. Míg a' hat osztály együtt ül, addig az academia' ülésel nem vehetik fel azt a' tudományos tartalmat, melly azoknak rendelkezésében fekszik, sőt öt hatod részlig "mükedvelők" gyülekezete levén, minden szoros specialitás szükségkép kizáratik, 's így inkább ismeretközlő, mint tudományt előmozdító testület leszen. A' második elv, melly a' kis gyűléseket vezette, a tudományos központosításé. Az előzmények tiltani látszottak ugyan a' vidéki

tagság' institutiojának gyökerében megsértését; de másfelül mérsékelni kívánták azt a' kis gyűlések az által, hogy a' helybeli és vidéki r. tagok' számát nem előlegesen meghatározatni, hanem a' körülményektől felfüggesztetni javasolák."47

A javaslat maga, bár megtartja az eredeti " alaprajz" feudális jellegét, a nyelv művelő akadémia szervezete helyett, ugyancsak francia példán okulva, a tudományok akadémiaja szervezetét kíváná megvalósítani. Mint ilyen egy évszázadon keresztül iránytmutató és alapvető marad.

"Midőn az academiail reform tárgyában kiküldött bizottság ..az új rendszabások javaslatát terjeszti a Tek. Társaság bölcs megbrálása alá; nem mellőzheti el némely oly javaslatok tételét is, a jelenen fennálló rendszabások korlátai közt és így előleges felsőbb helybenhagyás nélkül is, eszközölhetők; a biztosság véleménye szerint pedig a jelen állapotokat lényegesen javítanák." Ezek közül a leglényegesebbek: "I. Adassék az osztályoknak annyi önállóság szakbeli munkásságok körében, a mennyi egyelőre adathaték. Ez indítvány eleve az: minden tudományos tárgyban az határozzon aki szakértő, Ennél fogva az osztálybéli munkálatok elhatározása és intézése, jutalom kérdések kitűzése, pályairatok jutalomra ajánlása, a nagy jutalom oda ítélése, végre a tagválasztások is az osztályok köréhez és hatóságához tartozzanak: s az illetőket a kis v. nagy gyűlés, midőn elébe terjesztették eszközzés végett, csak forma tekintetében vitassa meg, 's voksok többségével fogadja el, miáltal azon végzése akademiakká válnak, vagy mint a személyválasztásoknál, vesse vissza, II. Az osztályok mindezen munkálkodásokat a szerint összekapcsolva végezzék, mint a reformált szabályok ajánlják: mely végre határozat által minden tiszti, rendes és lev. tagok az ajánlott négy osztály szerint sorozandók."48

A kisgyűlés Széchenyi elnöklete alatt⁴⁹ december 9-én, 11-én és 13-án tárgyalja a javaslatot.⁵⁰ Majd a részletes elemzést és megvitatást a következő évi kisgyűlések elé utalja és elrendeli, hogy

"a' tervezett fontosabb változtatások okait fejtegető magyarázattal együtt, kézirat gyanánt a' társaság' minden rendbeli tagjainak számára oly végre kinyomassék, hogy ezek a' fennforgó kérdések' bővebb megfontolására alkalmat nyerve, azokhoz a' jövő évi nagygyűléskor annál alaposabban szólhassanak."

Javasolja egyben a december 16-án megnyíló 1844. évi XV. nagygyűlésnek, hogy az új alapszabály tervezésével megbízott küldöttségnek azon javaslatait

"milk a' jelenen fennálló rendszabások korlátai közt, és így előleges felsőbb helybenhagyás nélkül is, eszközölhetők"

valósítsa meg.⁵¹

A javaslatnak megfelelően a nagygyűlés az osztályok érintetlenül ha-

gyásával négy állandó bizottságot hoz létre,⁵² melyekre ráruházza mindazokat a jogokat, melyek az eredeti javaslat szerint az osztályokat illetnék,⁵³

Az 1845. évi nagygyűlésen, mikor a kisgyűlés által jóváhagyott javaslat került tárgyalás alá, Teleki József arra figyelmezteti a társaságot,

"hogy ezen terv a' nagygyűlés általi elfogadtatása után még a' tekintetes Igazgatóság elejébe megyen, 's csak ha itt is elfogadtatnék, terjesztetik a' felség, 's a' törvényhozás elejébe legtetsőbb helybenhagyás végett."

"Jelenleg ... idején valónak hiszi ő excella a' reform' indítványát, de arra kívánja figyelmeztetni a' társaság tagjait, hogy vannak kényes részletek, melyeknek módosítására talán alkalmasabb időpontot lehetne választani, 'a hogy vannak mások, melyek a' régi szerkezetnek épségben tartása mellett, kizárólag minnen erőnkkel is módosíthatók, 's melyeket ennél fogva nem kell az alapszabályok' változtatásával kapcsolatba hozni." "s több rendbeli nyilatkozat' és ellennyilatkozat' nyomán határozattá vált: hogy miután a' jelen nagygyűlésen a' társaság' nm. másodelnöke és egyik főalapítója egyéb foglalkozásainál fogva közöttük meg nem jelenhetett, 's miután a' szőnyegen levő javaslat az ő elnöklete alatt tervezetett: e javaslatnak bővebb vizsgálata a' jövő évi nagygyűlésre halasztatik, 's jelenleg csak azon pontok felett fog tanácskozni a' társaság, melyeket alapszabályainak változtatása nélkül is életbe léptethetők."⁵⁴

A nagygyűlés a továbbiakban megszüntette az előző évben létrehívott szakosztályokat és ezek helyett a hat osztálynak autonómiáját alkotja meg.

"...határozattá vált, hogy mindenik rendes tag legalább minden második évben tartozzék egy értekezést benyújtani, ..." Kimondja, "hogy mindig a' választás rende szerint legidősb tiszteleti tag, vagy ollyesnek nem létében a' legidősb rendes tag az osztály' elnöke;"

A megválasztott új tagok egy év leforgása alatt tartoznak székfoglalót tartani. Megteremtül végül - egyelőre kísérletként - az önálló osztályüléseket.⁵⁵

Igy, ha az alapszabályok változatlanok maradtak is az 1844-1845-ös reformok legjelentősebb része a Magyar Tudós Társulat utasító határozataként a gyakorlatban megvalósult.⁵⁶

Az akadémiail szervezet ellentmondásos volta a célkitűzések tisztázatlanságát is takarja. Az Akadémia hivatalos megnyilatkozásai nem egyértelműek. Széchenyi nyelvművelő Intézetként alapítja és még a negyvenes években is ennek tekinti.⁵⁷ Azonban a nyelvművelést Bessenyei koncepciójában látja.

"... nemcsak látszólag, de valósággal sem lehet nemzetnek sürgetőbb

és komolyabb tenni-valója, mint nyelvét lehetőleg közel vinni a' szoros tudományok' szabatosságához; mert csak oly nyelvvel, melly ehhez legalább közelit, lehet aránylag legtöbbet legszaporábban saját érdeke körül felvilágosítani, a' hatalom mind bel- mind külvizsnyokora nézve pedig ott van, t.i, azon nemzetnél van - legfőképp mai felvilágosult időkben, mikor egyedül a' való győzhet, minthogy anyagi diadal nem győzelem, hanem elnyomás."⁵⁸ - írja.

Az 1842. évi elnöki megnyitó beszédben pedig élesen tiltakozik az ellen, hogy a nyelv művelését a magyar nyelvnek az ország más anyanyelvű lakosai közötti kényszerű terjesztésével összecserejlék.⁵⁹

1833-ban kísérlet történik az Akadémia tudományos és ismeretterjesztő jellegének középpontba állítására, de kevés tényleges eredménnyel.

Teleki az Akadémiát ért támadásokra és az ezek körül zajló vitákra válaszolva szögezi le 1841-ben:

"Hogy társaságunknak kettős fő célja van: először a' magyar nyelv' művelése, kiképzése, másodsor a' Tudományok' terjesztése, gyarapítása és főként nemzetesítése a' magyar nyelv' segítségével, semmi kétséget nem szenved."⁶⁰

Ebben a megfogalmazásban a második célkitűzés körülhatárolásánál a hangsúly még láthatóan a magyar nyelvű ismeretterjesztésen, a tudományok "nemzetesítésén" van.⁶¹ S a társulat munkájának eredményeit értékelve maga az elnök is kénytelen elismerni:

"Csekélyebbek és korántsem oly tapogathatók azon eredmények, melyeket az academia' második céljára a' tudományok' művelésére nézve előállithatunk"

mint azok, melyeket a nyelv művelés területén elért.

Bár az Akadémia feladatát a nyelv művelésben meghatározó Széchenyi már 1833-ban kívánná, hogy a tagok eredeti értekezéseket adjanak közre,⁶² e célkitűzés és a történeti valóság ellentétére az Akadémia tudományos jellegét is klemelő Teleki, utal először.

"Ezen a sokkal parlagabb állapotban átvett mezőn több oly készületeknek kelle megtörténni, melyek csak a' jövőben gyümölcsözhetnek; a' köz törekedésnek mindenek felett oda kelle irányozva lenni, hogy a nemzeti literatura a' tudományokra nézve azon fokozatra emeltessék, mellyen azok a' külföldön állanak; a' tudományok szeretetét éleszeni kelle, hogy oly férfiak támadhassanak, kik az idegen növények' meghonosítására alkalmasak legyenek; sőt némely tudományokra nézve magát a' nyelvet is kellene bővebben ki-művelni, hogy azoknak előadására eszközül szolgálhasson. A' tudományoknak belső gyarapításáról, új tudományos eredmények előállításáról még szinte szó sem lehetne. Ezt még a' későbbi időknek, a' magyar tudományosság' bővebb kifejlődésének lehet következése."⁶³

Azonban Telekinek még két évvel később is vitatnia kell,

"hogy csupa philologiai Intézet-e akademiánk, ... vagy pedig egyszersmind tudományos is, és ha igen, mennyiben?"

Azt, hogy az adott történeti pillanatban a nemzeti nyelv művelése a tudományoké nélkül és a nemzeti kultúra emelése a nyelv fejlesztése nélkül Magyarországon lehetetlen.⁶⁴

Az Akadémia célkitűzéseit kétfelől megközelítő Széchenyi és Teleki egyaránt hangsúlyozza a politikai stúdiumokat működési köréből kirekesztő társulatnak politikai jelentőségét. Széchenyi 1844-ben szinte örvallomás-ként mondja:

"... habár az akademiánknek soha nem volt is political igénye, 's most sincs illyes, azért annak eszméje bizony még sem foganszott más okból, és még nem lépett tulajdonkép életbe egyebért, mint azon czélból, mihez képest nemzeti nyelvünknek és ezzel oly szoroson egybekötött nemzeti létünknek egy révpartjával, egy őrjével több legyen, melly irányánál, bárki mit mondjon is, nincs ránk nézve nagyobb fontosságú political szempont; mert míg nyelvünk él 's virul, mind addig nemzeti létünk, ha csorbul is, ezért blincsek közé sülyedni tán még sem fog: holott kivételes helyzetünkhöz képest nyelvünk' hervadása, enyészete okvetlen nemzeti állásunk' vég' óráját vonná maga után. Micszerint, mint érintém - és ezt soha ne engedjük emlékezetünkéből kiesni - nem is volt és még ma sincs, habár a' ten-nivalóknak egy tengere áll is előttünk, ránk nézve fontosabb és sürgetőbb ügy, mint nemzeti nyelvünknek minden módori ápolása és annak mind szilárdabb meggyökereztetése."⁶⁵ "... akademiánk - és ezt nem kellene felejtenünk - tulajdonképpen nem czél, de inkább előmeneteli eszközeinknek csak egyike, melly ha el nem tompul, el nem ferdül, szinte egy lépcsővel magasabbra segítheti ügyünket azon czél felé, melly nem kevésb mint nemzeti virágzás."⁶⁶

Az éles fogalmazásokat kerülő Teleki szerint

"A nyelv, nemzetiség és a' tudományok kitűzött czél gyanánt karöltve lebegnek előttünk, ezen három elénkbe szabott tárgyak szerencsés öszvesztése dicső feladatunk."⁶⁷

Tudja, érzékelteti a nyelvművelés és a tudományok fejlesztésének politikai jelentőségét,⁶⁸ lojálisan magáévá teszi 1845-ben az alapító másodelnök előző évi szavait és megismétli, hogy a

"nemzetiség, ha nem is kirekesztőleg, de még is nagymértékben a nyelven, mint főtényezőn, alapszik, hogy a nemzet, mely saját nyelvét elvesztette, megszűnik az lenni."⁶⁹

Azonban ismét Széchenyi az, aki iránymutatóan jelenti ki,

"hogy a magyar Akadémia, sajtálagos political körülményeink között, nemzeti ujjászületésünket tekintve, egyik főtényezőt képezhet, sőt hogy ilyet képezzen szoros kötelessége."⁷⁰ "Tudom, lesznek olya-

nok, kik nem fogják kedvelni, hogy én, és éppen én, - folytatja - a magyar Akadémiát politikai életünkkel annyira összefüggő intézetnek tartom, és azt e tekintetben működésre sürgetni vagyok bátor. Ámde ez által csak azt tanusítjuk, hogy politikai kifejlődésünk legmélyebb talajáig nem birtak hatni eddigelé. Mert hisz ez nem egyéb, mint nemzetiségünk biztosítása, felemelése, mi megint oly szorosan függ az élő szónak Irásnak s gondolat- elrendezésnek kifejtésével össze, miszerint lélektelen gép volna "Akadémiánk", ha nem venne e hazafiúi műtétben legbuzgóbb s legernyedettebb részt."⁷¹

A célok megvalósításának útját, az akadémia alapvető szervezeti keretét, a közöttük újra meg újra felvillanó nézetkülönbségek ellenére mindkét elnök a feudális pártfogók, az igazgatótanács által irányított és korlátozott akadémiában látta. Teleki a nádori pártfogót köszöntő elnöki megnyitó beszédében ezt részletesen ki is fejté. Meggyőződése, hogy az erkölcsi világban épp úgy mint a természetben

"a' nagyobbak, erősebbnek, tehetősebbnek pártfogása alatt él, csak az által boldogul a' kisebb, gyengébb és tehetetlenebb."

"Hogy a' tudományok csak ott keresnek menedéket, csak ott virágoznak, hol a' nagyok, a' hatalmasabbak azokat, és kedvökért a' tudósokat pártfogások alá vették, gondosan ápolták, amazok szerezteket példájok által élesztették, terjesztették, gyarapították; ezeknek az életre módot, a dolgozásra kedvet adtak: bizonyítják az emberiség történetének majd minden lapjál az ó világban, úgy mint az újabb időkben."⁷²

Jellemző az 1845. évi nagygyűlésen elhangzott figyelmeztetése, melyben emlékeztet arra, hogy az Akadémia nagygyűlésen hozott határozatainak érvényességéhez az igazgatótanács jóváhagyása is szükséges.⁷³

Széchenyi tartózkodóbb ezeknek a kérdéseknek a megfogalmazásánál, igazi felfogása csak leveleiben és naplójegyzetében villan elő. Tasner Antalhoz intézett leveleiben érződik leginkább, hogy mennyire az alapítóktól és az igazgatóktól függőnek tartja az Akadémia munkáját.⁷⁴

"Kérem szóljon Toldyval - írja egy ízben - ... finansziális tekintetben ne vonja a húrt magasra, mert itt az igazgatók minden új ideát, mely pénzzel támogatandó, el fognak vetni, ezért én jót állok; tehát minek hinteni az odium magvát."⁷⁵

Pedig az odium magvát nem kell elhinteni, az indulatok és az ellentétek már régen egymásnak feszültek. Az Akadémián belül él egy lelkes sokat dolgozó és sokat áldozó réteg, mely minden megnyilvánulásában az igazgatók által szabott korlátokba ütközik. Hiszen az igazgatók nemcsak a feltétlenül szükséges anyagiakkal rendelkeznek kizárólagosan, de az akadémiai élet minden megnyilvánulása tőlük függ; részvétlenségük ese-

tén a rendes akadémiái munka is fennakadást szenved. Előfordult az is, hogy igazgatósági vagy tiszteleti tag "jelen nem léte miatt" a szép számmal összejött rendes és levelező tagok a kitűzött heti ülést sem tarthatták meg.⁷⁶ Az akadémiái életre, az igazgatók által képviselt hivatalos és az "akadémia" plebejus célkitűzései közötti ellentétre jellemzővé válik, hogy Vörösmarty is Bajza is szidták az Akadémiát, mely egészen megkövesült, szerintök csak a heti ülésekben lehet néha a papok és mágnások szövetsége ellen győzni.⁷⁷ Széchenyi szerint viszont "az Akadémia, Vörösmarty, Bajza etc. etc. úgy sem egyéb, mint egy revolutionarius Club."⁷⁸

1848-ig két kiemelkedő tanulmány jelent meg, mely az Akadémia helyzetét, problémáit és belső erőviszonyait elemzi. Figyelemre méltóak ezek, mert a Tudós Társasággal foglalkozó addigi írásokkal szemben nem elméleti szükségleteket és programot adnak, hanem adott történelmi és társadalmi helyzetben a valóságot mutatják, és tükrözik azokat a célkitűzéseket és törekvéseket, melyek az Akadémia "munkás" tagjait foglalkoztatják. Az első Vállas Antal 1844-ben megjelent idézett tanulmánya, a másik Almási Balog Pál 1848 tavaszán napvilágot látott röpirata.⁷⁹

Vállas tanulmánya nemcsak azért jelentős, mert alapját és gerincét képezi az 1844-1845-ös reformoknak, megindítója annak a folyamatnak, mely a Magyar Tudós Társaságot egy negyed század múlva a tudományok akadémiájává igyekszik átalakítani, hanem azért is mert bizonyossága annak, hogy a kisgyűlések, a baráti viták már ekkor láttak és tisztáztak olyan strukturális akadémiái problémákat, melyek valóraváltását 1848 ígérte, 1869 részlegesen megvalósította, és 1949 beteljesítette.

"Fél századig írtak hazánkfiak a tudós társaságokról, 's az alapfogalom még sincs tisztába hozva."⁸⁰ - Irja. -

S valóban a Magyar Tudós Társaság már több mint egy évtizede működik, amikor feladatát nemcsak a hírlapi viták, de még a társulat vezetői is egymásnak ellentmondóan fogalmazzák meg. Az alapvető kérdések, pedig Bessenyei óta tisztázatlanok maradtak. Az 1831. évi alapszabály 1.§-ának homályos fogalmazása változatlanul többféle magyarázatra adott lehetőséget.

Vállas utal arra, hogy a "magyar országgyűlés, mely a régen várt és óhajtott magyar tudós társaságot életbe hozta" világosan kimondta,

"miképpen külföldön 'átmentek a tudományok a mezeli gazdaságba,

a kereskedésbe és a jólét minden ereibe, 's hogy csakhamar hatalmasok, virágzóak és boldogok lettek ama szerencsés országok', mellyek a tudományokat honi nyelven művelék",

ezt várja a pesti tudományos társaság működésétől is.⁸¹ Az Alaprajz és rendszabások⁸² részletes elemzése után szinte hitvallásszerűen szögezi le:

"ha kivételes helyzetünket tekintetbe vesszük, könnyen álláthatjuk, mikép a magyar nemzetnek, hogy műveltsége pályáján haladhasson, nemcsak tudományosságra, mint minden más nemzetnek, hanem nyelvre, lehetőleg művelt nyelvre is van szüksége. Igen természetes tehát, hogy azon küldöttség melly a m. tudós társaság Alaprajzának kidolgozásával megbízva volt, a tudományok művelését a nyelvtől el nem akará választani, sőt, hogy a kettőt egymással egyesítve tartá csak a közóhajtnak megfelelőnek."

"A m. tudós társaság kitűzött célja tagadhatatlanul az: hogy a tudományokat és a szépművészeteket művelje, azon kikötéssel azonban, hogy közléselben egyedül csak a magyar nyelvvel éljen, mi által egyszersmind a nyelv maga is műveltetik. Végcélja pedig a társaság munkálkodásainak, az alaprajz szövege szerint ez: hogy ekképpen a nemzeti elme és lélekerő szép és hasznos tudományok által időről időre kifejtve, saját fényében és méltóságában örök időkig fennálljon."⁸³

Majd Telekire utalva, de kategorikusan kimondja

"hogy a m. tudós társaság nem nyelvi intézet, hogy a nyelv ugyan a conditio sine qua non, de nem egyedül fő foglalatossága a társaságnak..."⁸⁴ A m. tudós társaság nem szépirodalmi, hanem tudományos intézet."⁸⁵

Ez a felfogás tükröződik az 1844-45-i reformtervben. Ez fogalmazódik meg az 1869-i alapszabály 1. §-ában, és azután is 1948-ig minden érvényben lévő alapszabályban.

Vállas tudományos intézetnek szeretné látni az Akadémiát és elsőként hangsúlyozza ennek érdekében a szakszerűség alapvető fontosságát. - Ez a felismerése lesz azután további reformjavaslatának egyik fő mozgatója. Ő az első, aki az Akadémia nyelvművelő feladatait is szaktudományi szinten kívánja látni.

"A philologia tanulmányok nélkül lehetetlen, itt az ihletés és tapintat nem pótolják az anyag hiányát."⁸⁶

Tiltakozik az ellen, hogy az Akadémia tagjai hozzáértés és szaktudományokra való tekintet nélkül kötelezően végezzenek szótári munkát.⁸⁷

Az Akadémia falai között Vállas tanulmánya az első, mely a maga módján a tudományok nemzetköziségére és ezzel kapcsolatban egy olyan problémára utal, mely az adott történelmi viszonyok között megoldhatatlannak látszott,

"Nekünk magyaroknak, kivételes állapotunknál fogva, még különösebb szükségünk is van egy tudós társaságnak szakadatlan munkálkodására, Nyelvi falat emeltünk tudnillik⁸⁸ - nagyon dicséretes political nézetekből indulván ki - honi tudósaink és a külföld tudósai között ; mi által nemcsak a concurrentiát csökkentettük, ami már magában is nagy baj, hanem lehetetlenné tettük azon ellenörködést is, melyet a külföld szellemi termékeink fölött gyakorolni szokott. A miveltebb országok tudósai egymásnak kártyálba nézhetnek 's ezt teszik is." "Tudós társaság kell tehát, mint irodalmi mozgató, vagy ha úgy tetszik mint irodalmi bíróság is, és pedig minél függetlenebb tudós társaság."⁸⁹

A tudományok és a tudós társaságok története azt példázza, - utal egy másik alapvető problémára a tanulmány szerzője - hogy saját korukon túl utaló eredményeket azok az akadémiák mutattak fel, amelyek a természettudományok vizsgálatával is foglalkoztak. A természettudományi kutatás hatalmat jelent - figyelmeztet, - Az alaptudományok törvényeinek feltárása teszi lehetővé népek political és gazdasági felvirágzását,

"'s munkálkodnak az iparnak ama rémületes tanyáiban, - a gyárakban - melyekben rabláncok készülnek a nem haladó nemzetek számára!"⁹⁰

"A londoni később úgy nevezett királyi társaság... felforgatta az exact tudományok birodalmát, a belháboru veszteségeit nem csak kipótolta, hanem felfedezései, 's azon mozgalmak által, melyek munkálkodásait követték, Anglia mostani nagyságának egyik sarkköve lett."⁹¹

Az Akadémia szerkezetét vizsgálva elsőként veti fel az igazgatóság és az egész társaság egymáshoz való viszonyának ellentmondásos voltát.

"Az Alaprajznál és a Rendszabásoknál fogva a m. tudós társaság két egymástól különböző testületből áll: - írja - az igazgatótanácsból és a többi (tiszteleti, rendes és levelező) tagok' összességéből. Az igazgató tanács maga magát egészíti ki, 's a kiadásokról egyedül ő határoz; Ő nevezte ki az első rendes tagokat is. Ülésel külön tartatnak, melyekben a titoknak viseli képét a többi tagoknak. Tagjal között van az 1842-diki Névkönyv szerint 20 mágnás és főispán, 1 apát és kanonok, és 4 a nemesi rendből."⁹²

Az Encyclopaediában még jobban élezve foglalja össze ezt a problémát:

lémát:

"e' szerkezetnél fogva az igazgatóság külön testületet látszik képezni, mely soha a' társaság üléselben meg nem jelenik, tehát magának a' dolgok állásáról tudomást nem szerez. Az igazgatóság jelenleg egyes emberek informatójára határoz, mely informatiók sokszor ellentétben állanak a' társaság óhajtásaival. Ülésel is ritkán vannak, miből a' következik, hogy az antecendentákat sem igen tudja. Innen magyarázható azon ingadozó állapot, mely a tagokra olly csüggesztőleg hat; s fog hatni, mind addig míg az igazgatóság közvetlenebb

részt nem vesz a' társaság mozgalmában." ⁹³

Az Akadémiától "független" Igazgatótanács problémáját az 1848-as reformtervek vetik majd ismét föl és 1869 próbálja rendezni.

Vállas nem a formáltások embere, az alkotó munkát, tettet többre becsüli a keretek, a törvények és szabályok feletti vitánál. Az Institut de France történetét tárgyalva kicsit keserűen és sok maliciával jegyzi meg, hogy tagjai alapszabály nélkül kezdtek a tudomány műveléséhez és értek el nagy eredményeket. Hatáskört és alapszabályt csak később kaptak. - De ott, ahol a szervezeti keret a tartalmi munka akadályozója lesz azót emel, és a tanulmány, mely a Francia Tudományos Akadémia munkásságát állítja követendő példaként a társaság elé azokat a kereteket javallja, melyek annak eredményeit elősegítették. ⁹⁴

"Nem ismerek tudós társaságot széles e világon, mellyben annyiféle szakember együtt tartana ülést 's osztályi különbség nélkül együtt választana új tagokat, Veszem például a francia királyi intézetet. Ebben a különböző akadémiák külön tartják üléseiket és külön választanak tagokat." "Ott tudnillik megkülönböztetik azt, mit minden ember tehet, attól mi kirekesztőleg szakember dolga." Von párhuzamot a két intézet között. ⁹⁵

"A társaság, a tudomány, a hon érdekében fekszik, hogy e természetellenes választásmóddal minél előbb felhagyjunk." ⁹⁶

A jelenlegi rendszer mellett ugyanis ha valamely szakkérdésben tárgyalnak vagy határoznak a

"Jelenlévő szavazattal bíró tagoknak négy ötöde nem ért a dologhoz." ⁹⁷

A szakaszerűség kérdésének ismételt felvetését logikusan követi az Akadémia osztálykeretekben való működésének és az osztályok autonómiájának követelése.

"A nélkül, hogy e tárgynak hosszabb vitatásába bocsátkoznám, mik szerint az egyes osztályok' autonómiáját, mely nélkül igazi élet a m. tudós társaságban nem lehet biztosíthatni, e helyt csak még azt jegyzem meg, hogy legjobb volna a m. társaságot más akadémiák példájára a következő főszakokra osztani: I/ Nyelvészeti és történettudományi; II/ philosophiai és törvénytudományi; III/ mathematical és természettudományi - 's e főszakokat egymástól egészen elválasztani: tudományos munkálatokban, tagválasztásban és budgetben. - Csak a könyvtár maradhatna közös 's minden hónap végén. e három főszaknak egy közülése lehetne." ⁹⁸

A tudományos kérdéseknek osztálykeretekben való intézését mint láttuk az Akadémia egyelőre alapszabály módosítása nélkül valósította

meg. A három osztállyal működő akadémiát szerkezetet Vallas hihetőleg az általa igen nagyra becsült pétervári akadémiától kölcsönözte, s az osztályok működési körét módosította csak némileg a hazai viszonyoknak megfelelően.⁹⁹ Ez a szerkezet, igen csekély változtatással, majd az Arany János és Eötvös József féle alapszabályban jelenik meg.

Az osztályok autonómiájának kérdése korlátolt keretek között ugyan-csak alapszabály-reform nélkül vált valóra. Teljességében a további reformtörekvések célkitűzése marad és szervezetileg az 1869-es alapszabály hozza létre.

"A szerkezeten kívül van még egy pont, melly nem kevesebbet nyom mint a szerkezet maga, 'S ez ama pénzerő, mellyről valamely intézet rendelkezik, részint tagjainak élelmet biztosítván részint neki tudományos eszközöket nyújtván. Ki hiszi, hogy a tudós társaság, melly 42 rendes tagjának mint illyeknek évenként csak mintegy 6000 pft-t ad, 's segédeszközökre mit sem költ, sokáig fennállhat, de nemcsak fennállhat hanem tán csodákat is tehet, az valóban együgyűbb, mint a ma született gyermek."¹⁰⁰

Majd emlékeztetve a nagy külföldi akadémiák anyagi ellátottságára megjegyzi:

"A mathematical és természettudományok gyarapítása eszközök és gyűjtemények nélkül igazi szatira."¹⁰¹

Azokban a szerencsés országokban, ahol a nemzeti fellendülés idején az államhatalom és társadalom nem szemben áll egymással, ahol a nemzet létéért és kultúrájáért nem kellett csaknem reménytelen harcot vívnia az országnak a kormányzattal, ott a tudomány képviselőinek, a tudományos testületeknek megbecsülése, az ország felemelkedésében játszott szerepe másként alakult mint nálunk. - Utal a francia, orosz és porosz példákra. Mindenütt, ahol az akadémia nem az államhatalommal szemben, attól akadályozva jött létre, munkálkodása nemcsak egyesek áldozatkészségén alapszik, hanem nagymértékben étvezi a kormányzat anyagi támogatását.

Almási Balogh Pál tanulmányában az Akadémia célkitűzése, feladata már nem problematikus, tudományos társulat, melyet a tanulmány szerzője a francia akadémia mércéjével mér.

"A' francia academia független 's magát tulajdon törvényei által igazgató testület, mellyet a' francia kormány mint ilyet tekint és tisztel. A' ministerium sokszor kér fontos tárgyakban tanácsot az akadémiától, 's az viszont tudósítja a' ministeriumot minden olly eseményekről, mellyek a' tudományokra vagy a közjóra nagy hatást li-

gérnek 's pártolást igényelnek; tanácsokat és utasításokat ad ott, hol valami teendő van." "A' francia academia e' szerint lényeges befolyást gyakorol a' francia nemzet tudományos műveltségére 's anyagi jólétére, sőt következőleg political állására is, mivel kitűnő férfiaknak sorából többen lépnek a' státustanácsba és minsteriumba." "A' kormány, mint a' nemzet különös tekintettel van az academia tagjai iránt 's azokat kitüntetésekben részesíti."

A francia akadémia helyzetét és eredményeit összeveti a magyar valósággal és ennek során megállapítja:

"Oly nemzet, melly eszes és tudós férfialt nem becsüli, nem becsüli önmagát, nem érti önjavát, 's nem emelkedett még rendeltetése öntudatára,"¹⁰²

"Nem akarom vádolni nemzetemet, - Irja. - Sok nagyszerű csirái rejlenek annak keblében a' haladásnak, melyeknek kifejlését fájdalom mindeddig ellenséges elemek akadályozák. Már tanítói intézeteink nyomorú és tespedő állása is elég minden tudományos hajlam kioltására 's minden értelmi magasb kifejlés megakadályoztatására; mennyivel inkább a' fölöttünk uralkodó rendszerek azon sok más intézkedései, mellyek értelmi kifejlődésünket 's tudományos haladásunkat oly sokképen akadályoztatják. Ez nem maradhat már tovább így, ennek nem szabad így maradnia. A' magyar értelmességnek ki kell már egyszer zsibbasztó bilincselből szabadulnia, hogy így a' nemzet valahára életének 's erejének tisztább öntudatára emelkedhessék. A magyar nemzet jövődjé szép, ha Isten is így akarja. A jelen nemzedék földadata lerakni annak alapköveit. Örömeit élvezni csak a' jövő szerencsésb nemzedék osztályrésze. Az alapkövek egyikét teszi egy jól organisált academia."

"A magyar academia reformjáról már sokszor volt szó. Az academia számos üléseket tartott ezen ügyben néhány év előtt a' nélkül, hogy a' sok időt igényelt tárgynak eredménye lett volna. Ott vagyunk a' hol voltunk, mert academiánkon is a' mozdulatlanság átka fekszik, mint minden egyéb institucionkon, sőt egész nemzeti életünkön s általában véve bár mit mondjunk, bár mit tervezzünk, mind ennek semmi eredménye sőt semmi reménye mindaddig, míg a' nemzet ezen intézetet, a' haladás igényeinek megfelelő jogok biztosítása mellett magáévá nem teszi, 's arra a' nemzetiség valódi bélyegét nem üti,¹⁰³

A tanulmányait latinul író Balogh Pál nem értékeli azokat a problémákat, melyeknek az Akadémia alapítását köszönhetette. A magyar akadémiát kizárólag tudományos társaságnak tekintli. Ennek következménye az, hogy a realitásokat oly világosan látó akadémikus a történelmi adottságok és az eddig megtett út valóságát csak egy oldalról látta. A magyar tudományos nyelv megteremtésének szükségessége kiesik a látószögéből. De ítélete így is áll, amikor nemzetközi összehasonlítás fényében megállapítja:

"... hogy az alig húsz éves academia, már is olly rothadt és penészes kerekéken forog, hogy ha azt a' nemzethez 's a kor kívánatához méltólag akarjuk fölállítani, alapszabályaink csak igen kevés pontja maradhat meg lényeges változtatás nélkül. Az elmaradtaknak azon megbecsülhetetlen előnye van, az előrehaladtak fölött, hogy nem kell az utat egészen előlről kezdeniök ... 's a mások által kivívott hasznokat fölfogva, az el nem vesztegetett erőket, új módok s eszközök föltalálására használhatják, 's így könnyebben célhoz juthatnak. Ha a' magyar academia alapszabályinak alkotói ezen elvből indultak volna, 's számotvetve azzal, 'quid humeri valeant, quid ferre recusent, 'egészséges alapköveket szerezhettek volna a serdülő Intézetnek, ugy bizonyosan elmaradtak volna azon sok merő experimentáltiók, mellyek most a' haladás kerekelt az academiára nézve megköltik 's jövődöre nézve nehezebbítik. A' más academiákhoz hasonlításról - hogy még egyszer ezen themára visszatérjek - jelennen természetesen szó nem lehet, de igen az utánzásról, 's ha egykor az academiát nemzetünk magáévá teend, akkor egyedüll óhajtasom az, hogy a franczia Institutához hasonló Intézetnek vesse meg alapját, melly mint az, igazán nemzeti intézet legyen, melly gyökereit a' nemzet életébe ágaztassa szét, 's mellyre - ha az isten úgy akarja, - mint a' franczia a' magáéra - tisztelettel és kevélységgel tekintse a' magyar."104

Almási Balog Pál szerint az Akadémia szerkezetének legfőbb hiányosságai:

- 1./ Az ülések elnökségének bizonytalansága és változékonysága.
- 2./ Az akadémiail testület cselekvésének az Igazgatótanácstól való függése és korlátozottsága.

"A- tudományok érdeke azt kívánja, hogy ott, hol azoknak bővebb kifejtése 's gazdagítása történhetik az e' végre megkívántató eszközök rögtön használhatóssanak. A' tudós társaság e' tekintetben semmit sem tehet, mivel kezel az igazgató tanács által teljesen megköltözvék, 's így legüdvösb céljál, és tervel a' legtöbb esetben eredmény nélkül maradnak. És ime itt fekszik a' tudós társaság munkásságának legfőbb akadálya. Olly társaság, melly életének semmi jelét nem adja, vagy nem adhatja, halva van a' közönségre nézve, 's fájdalom, majdnem ezen helyzetben van jelennen a' tudós társaság, pénztárának szegénysége 's szerkezetének célszerűtlensége miatt."105

- 3./ A publikációs lehetőségek majdnem teljes megszűnése, minek következtében: "a' leghasznosabb dolgozatok is a' nemzetre nézve ugyszólván veszve vannak."

- 4./ "A' magyar academia működésének leggyengébb oldala eleitől fogva a' tagok választása volt."

Ennek következménye az, hogy számos tagja van az Akadémiának, akiknek a társulathoz alig van közük és az Akadémián kívül maradtak olyanok, akik "nem megvetendő érdemeket szerzettek, sőt az academiail első-

rangu jutalmait is elnyerték,"¹⁰⁶

"A franczia academia - utal ismétellen a követendő példaképre - részt vesz minden fontos kérdésekben, mellyek a' franczia nép anyagi jóllétét illetik, 's tudományos nézeteken és tapasztalatokon alapított szót emel. Innen a franczia academia nagy népszerűsége 's nagy befolyása minden lehető viszonyokba. De illó is, hogy a' tudomány a' kor kérdéseiben részt vegyen, 's biztos alapot nyújtson a' nemzeti jóllétnek."

"Ha az értekezések beltartalmát tekintjük, a' magyar academiál ülés-ekben fő szerepet játszanak a' nyelvtudomány és régiségtan, ellenben legcsekélyebbek azok, mellyek az anyagi érdeket, vagyis a gyakorlati élet szükségseit illetik. Nem mondom, hogy azon arány, mellyet a' franczia academiánál látunk, a' tudományokra nézve kedvező, sem azt hogy a' pozitívítás ezen túlsúlyának az ismeretek világában örvendeznünk kell, de sajnálva kell említenünk még is, hogy academiánkban a' vegytani és physical tudományok a' jelen társadalmi élet ezen legfontosabb emeltyülnek, - egy levelező tagot kivéve - nincsen egy képviselője sem, 's fél év alatt még orvostudományi értekezés sem olvastatott föl egy sem! -- És Imé ez egy fontos oka annak, hogy academiánknek, a' közéletre nincsen ugy szólná semmi hatása, 's általában nincsen népszerűsége." "A' társasági jóllét emeltyülnek, a' földművelésnek, iparnak, és kereskedésnek nem lehet, nem szabad a' régi tradíciók nyomán tengődni, azoknak új életet kell magokba szívniok Minerva melléből, hogy a' nemzetnek életet, az álladalomnak erőt nyújthassanak. 'S mindazon tudományoknak, mellyek a' társasági élet ezen életadó erejének fenntartására mulhatatlanul szükségesek, a' nemzeti academiában kell központosulniok, 's innen elterjedni a' tudományos ismeretek sugárainak a' nemzet minden osztályára."

"A magyar academiának a' közvéleménybeni emelkedésre ... mulhatatlanul szükséges van. - Minden nemeskeblű magyarnak ohaajtani kell, hogy ez a' köztisztélet lehető legmagasabb polczára emelkedjék, hogy azt a' nemzet úgy tekintse, mint értelmi fejlődésének képviselőjét, melyhez folyamodhassék minden tudományos ügyekben, mellyek korunkban is az anyagi érdekekkel, és így a' nemzeti szerencsésélttel mindinkább összeolvadnak." ¹⁰⁷

A tudós társaság újabb intézkedései, az osztály ülések létrehozásával ígértek ugyan némi üdvös eredményt, de a szerző kénytelen ismétellen a nem megfelelő tagválasztásokra utalni és megállapítja, hogy, ha a személyi adottságok hiányoznak, szervezeti módosításokkal nem lehet a tudományos életet fellendíteni.

"A természettudományi szakülés, mellyben a' természettudományok legnagyobb része még csak képviselve sincs, ... a' mellyben sem a' vegytan, sem az ásványtan, sem a' növénytan, sem a' boncztan, sem a' chirurgia képviselve nincsen, hol pedig ezekről ha a szükség kívánja, ítélni, ezek mezejéről pályakérdéseket tenni, 's a' beérkezett munkákat megbirálni kell; ... hogyan igényelhet és gyakorolhat autonomiát?" "A dolgok illy állásában a' magyar academi-

ának autonómiát igénylő szakosztályokra osztása, nagyon is idő előtti, mire még az academia megérve éppen rúncsen".¹⁰⁸

Vonja le a végső következtetést, bár ezzel a saját, imént hangoztatott igényével is ellentétbe jut,

Ezek mellett az alapvető kérdések mellett a jutalmak kiosztásának revizlója az, amit Almási Balogh Pál tanulmánya feltétlenül szükségesnek tart.

Vállas Antal elaboratuma veti elsőként nyilvánosan fel azokat a nehézségeket, melyeket a társulat munkájában anyagi lehetőségeinek szűk volta okoz. A Magyar Tudós Társaság sem tagjainak zavartalan tudományos munkálkodását, sem az ahhoz szükséges eszközöket nem tudja biztosítani. A kiadásra elfogadott munkák megjelentetése is oly módon elhúzódik, hogy sokszor már azok időszerűségét is veszélyezteti. A külföldi, különösen nagy eredményeket felmutató párizsi és pétervári tudós társaságok évi jövedelme sokszorosan felülmúlja a magyarét, és az alapítandó német szövetségi akadémia tervezői egy-egy tagra a magyar akadémia egész évi jövedelmének felét számolják, mert csak így várhatják, hogy az akadémia megfeleljen céljának. A külföldi akadémiaiknál meglévő állami támogatást és megbecsülést hiányolja nálunk.¹⁰⁹

Két évvel később Eötvös József az akl az akadémiál munkák országos támogatásának szükségességét és lehetőségét felveti. A történeti osztály 1846. február 3-án tartott ülésén

"mint a' magyar academia történeti osztályának egyik nevezetesebb hivatását szóba hozta a' magyar történeti kútforrások minél teljesebb critical kiadását, melly, már két ízben indítványoztatván az osztály által, és egyedül költség nem léte miatt maradván el eddig, az előadó szerint talán országos segedelem kérése mellett az országosan egybegyűlendő rendeknek lenne ajánlandó."¹¹⁰

Ugyanez év májusában a közgyűlés kénytelen leszögezni,

"miszerint a' társaság pénztári viszonyai saját munkáinak 's a' már régen elfogadottaknak kiadását sem engedik, 's ennél fogva ujabban beküldötteknek elfogadása és megbiráltatása céliránytalan és felesleges."¹¹¹ Eötvös a nagygyűlésen hozzáfűzi ehhez, a "meglutalmazott munkák is költség hiánya miatt néha több évekig nyomatlanul heverni kénytelenek 's ha évek multával meg is jelennek megtörténhetik hogy az illető munka mind a' tudománynak, mind különösen magának a' szerzőnek is az ótal haladása mögött elmaradván, az academia bírálói tekintélyét nem kevésbé mint a' szerzőnek íról híret csonkítja;"¹¹²

1847 februárjában "a' útoknok azon eszmét pendíté meg, miszerint

az academia nevezeteseb és mások jogait 's érdekeit érzékenyen nem sértő jövedelemforrásra tehetne szert ha a' pétervári academia példájára a' naptárak' kiadásának kizáró jogát nyerné meg, azoknak tartalmát illető 's egy a' célra választandó külön bizottmányra ruházandó vizsgálati joggal 's kötelességgel .."113

A márciusi forradalom előestéjén az 1848 február 28-i összes ülésen próbál az Akadémia strukturális megoldást találni

"Szóba hozatván, hogy az academia a' tudományok művelése és terjesztése körül teendő minden lépéselben pénzérő hiánya által akadályoztatik, minélfogva számos nyomtatásra szánt munkák évek óta kiadatlanul hevernek, sőt kiadásukra a' jelen viszonyok mellett kiállítás sincs, a' tagok nagyobb részének fáradozásaiért jutalom nem jár, 's minden időnként megpendített bármi korszerű és hasznos tudományos vállalat a' költség nem létének szikláján törlik meg, ennek folytán a' tek. igazgatóság kéretik nyujtana be a' jelenleg együtt lévő ország Rendelnek folyamodást az Iránt, hogy azon esetre, ha a' köztelherviseelés elve életbe lépven országos pénztár alakulna, abból ezen országosnak nevezett, de még országos segedelmet nem nyert, csupán magányosok nagylelkű adakozással által fenntartott Intézetet olyképpen megalapítani méltóztassanak, hogymagasztos céljának kellőkép megfelelhessen."114

Ezek után az előzmények után érkezett el 1848 márciusa.¹¹⁵

1848 március 20-án számos vendég jelenlétében Fáy András igazgató és tiszteleti tag elnöksége alatt rendkívüli kisgyűlésre ült össze az Akadémia.¹¹⁶ Az ülés szokatlanul látogatott volt. Annak ellenére, hogy Pozsonyban ülésezett az országgyűlés a 21 helybeli rendes tag közül 16 volt jelen és a vendégeken kívül 3 tiszteleti, 18 levelező tag és a titkoknok vett részt az ülésen.¹¹⁷

"A titkoknok örömbeszédet olvasván a' sajtó felszabadítása s' általában hazánk political viszonyainak gyors és szerencsés átalakulása felett, egyszersmind indítványozá, hogy a' tárgyban köszönőlevél irassék az országgyűléshez, felséges királyunkhoz, a' nádorhoz, és a' társaság másod elnökéhez, kik mindnyájan a' nemzet részére nyert dicső javak megszerzésében hatalmas részt vettek, úgy szinte gróf Batthányi (!) Lajoshoz, mint hazánk első független felelős miniszterelnökéhez intézendő üdvözlő levél írását is javaslatba hozá, mi az ülés által egyértelműleg elfogadtván a' leveleknek ugyan a' titkoknok által készített 's felolvasott szerkezetét is, egy kis módosítással helyben hagyá; de egyuttal Garay János lev. tag indítványára az határozottatott, hogy a' pesti népnek, melly a' szabad sajtó kivívásának egyik fő eszközlője volt, az Akademiának, mint az irodalom egyik tényezőjének hálája falragaszok által kijelentessék."

"Szóba hozatván az Akademiának már több ízben megpendített 's néhányszor, habár siker nélkül, már megkísértett reformja, melynek kivitele hazánk jelen újja születése által nemcsak remélhetőb -

bé, de ha ez intézet országos pártfogásban részesülni kíván, mul-
 hatatlanul szükségessé is vált.¹¹⁸ Vörösmarty Mihály r. tag indít-
 ványára 'a társaság szervezetének és alapszabályainak gyökerea
 javítása iránti terv kidolgozásával válaszmány biztatott meg, melly-
 nek tagjai: a' nyelvtudományi osztályból: Fáy András tiszt., Vörös-
 marty Mihály rendes, Erdélyi János lev. tagok a' philosophiai osz-
 tályból: Döbrentei Gábor rendes, Szőnyi Pál lev.t., a' történettudo-
 mányi osztályból: Eötvös József tiszt., Bajza József rendes, Fényes
 Elek lev.t. a' mathematical osztályból: Vállas Antal, Kiss Károly rt.,
 Korponay János lev.t. a' jogtudományi osztályból: Császár Ferencz
 tiszt., Zsoldos Ignác rendes, Trefort Ágoston lev.t. a' természettu-
 dományi osztályból: Kubinyi Ágoston tiszt., Bugát Pál rendes, Török
 János lev.t., Toldi Ferencz titoknok.¹¹⁹ Az e' válaszmány által ki-
 dolgozandó reformjavaslat minél előbb várattván, kísülésben a' tár-
 saság által megvizsgáltatván 's illetőleg elfogadtatván, helyben ha-
 gyás végett a' legközelebbi nagygyűlésnek és igazgatósági ülésnek
 is elő fog terjesztetni. Addig is pedig, míg a' közösen óhajtott gyö-
 keres reform kidolgozottnék 's életbe lépne, Zsoldos Ignác rendes
 tagnak egyhangúlag elfogadott indítványára a' szavazati jog olly ki-
 terjedésben mint eddig a' tiszteletl és rendes tagok által gyakorol-
 tatott, a' mai üléstől kezdve a levelező tagokra is ruháztatott,¹²⁰ 's
 az academiái ülések teljes nyilvánossága, az e részben eddig fenn-
 levő 's azt némileg korlátozó rendszabályoknak Henszlmann Imre in-
 dítványára történt eltörlésével, elhatároztatott;¹²¹ 's e' határozatok-
 nak hírlapok útján közzététele elrendelitettt."

"Hazánk ujja születése feletti örömét az Academia külső jel által
 is kívánván nyilvánítani, szállásának egyik ablakába háromszíni
 zászlót tüzet ki, 's arra a' társaságnak már régen választott, de a
 valósággá csak az újabb események folytán vált jelszavát iratja:
 "Bonúra derü."¹²²

A márciusi napok lelkes, majd féltő izzása a következőkben sem
 kerüül el az Akadémiát. A március 27-én tartott kisgyűlésen¹²³

"A' helyettes segédjegyző értesítvén a' megjelent tagokat,¹²⁴ hogy
 Pozsonyból és Bécsből a' magyar felelős ministerium alakulása kö-
 rüli akadályok iránt érkezett behírek folytán, ez órában a' museum
 udvarán népgyűlés tartatik, mely a' nemzet által kivívott jogok meg-
 őrzése végett teendő, 's nevezetesen e' tárgyban hazaszerte ki-
 bocsátandó szózat felett hozand végzést, minek hallatára a' jelen
 volt tagok illy fontos pillanatban, midőn a haza veszélyben forog
 nem találtak magokban lelki nyugalmat tudományos tárgyalásokra,
 minél fogva az ülés meg nem tartott." Majd az április 1-i gyű-
 lés¹²⁵ "Azon általános aggodalom és nyugtalanság tekintetéből,
 mellyel hazánk jelen országos állapotjal és kétes jövőndője minden,
 a' hon boldogságát szíven viselő, érzékény hazafi keblet eltöltötenek;
 's melly minden tudományos munkálkodást erkölcsleg lehetetlenné
 teszen: az ülés abban állapotodott meg, hogy az ez évi ülési előrajz-
 ban april 3. 10. és 17. napjaira kitűzött osztályülések maradjanak
 el;"¹²⁶

Az év májusától kezdve visszatér az akadémiái élet rendes menete. A hó első napján tartott kisgyűlés két, az Akadémián túl tekintő országos érdeklő bizottság létrehozásáról határoz.¹²⁷ Ezek: Tóth Lőrinc javaslatára az Igazságügy miniszternek a sajtótörvény és a sajtóvétségek felett ítélő esküdtzsékek alakításáról szóló ideiglenes rendelete

"a' sajtó érdekében netán szükségesnek látszhatók módosítások iránt leendő felterjesztés végett". Majd Horváth Mihály előterjesztése annak érdekében, hogy a cs. és kir. titkos levéltárban lévő okiratok "a' történettudomány részére felhasználhatókká tétessenek", és egy "nemzeti közlevéltár" tervét is felvázolja.¹²⁸

Júliusban a kisgyűlés, a márciusi határozatokra visszatérve, felszólítja az osztályokat, hogy az

"osztályokra néző reformjavaslatokat és kívánalmakat a' titoknokhoz beadnák, hogy az academiái reform tárgyában kiküldött bizottmány ezek nyomán járhasson el küldetésében."¹²⁹

A titoknok ezen kívül körlevélben kérte fel a vidéki rendes tagok közül Nagy Jánost, Hetényi Jánost, Péczely Józsefet, Bitnicz Lajost, Nagy Károlyt, Szlemenics Pált, Horváth Józsefet, Balásházy Jánost, hogy

"az academiát öszvesen, vagy osztályát külön érintő reform nézetét és kívánalmát közölni méltóztassék".¹³⁰

A nyári szünet előtti utolsó ülésen kéri fel a kisgyűlés az Akadémia másodelnökét, hogy a XIX. nagygyűlést augusztus végére, vagy szeptember elejére hirdettesse ki.¹³¹ Az augusztus elején megfogalmazandó reformtervek ezen kerültek volna tárgyalásra. Azonban szeptember 18-án a titoknok azt jelenti,

"hogy az elnök szívesen teljesítette volna a' társaság óhaját, 's a' nagy gyűlést october elején tartotta volna meg, ha a' jelen súlyos idők azon lehetetlenséget nem vonják vala magok után, melly szerint a' pénztár a' nagy gyűléssel járó költségeket, u. m. a' jutalmakat, tagok utazási költségeit, némelty nyomtatásokat stb. még most el nem viselheti. Minek következtén a' nagy gyűlésnek határozatlan időre el kell haladnia."¹³²

1849 január 6-án a császári seregek ostroma miatt az üléseket az elnök felfüggesztette. Április 30-án

"az ausztriai seregeknek Pestről kivonultával, 's ekép a' városnak ostromállapot alól szerencsés felszabadultával valahára ismét összegyűlhetett tagok" újra munkálkodáshoz kezdtek.¹³³

Ezt a munkát Buda várának ostroma sem szakította meg.

Június 4-én "Hanák János lev. tag indítványára határozatba ment, hogy miután ministeri rendeletből a' hazai hatóságok és intézetek

sorban kijelentik hódolatukat a' nemzeti kormánynak, az academia is, mely maholnap talán csak kormányi pártfogással fog len állhatni, szinte járuljon egy, a' nemzeti kormány iránt engedelmisséget, 's az ország kormányzója iránt tartozó tiszteletét kifejező irattal az utóbbi elébe."¹³⁴

A hűségnyilatkozat volt az Akadémia 1849. évi működésének utolsó jelentős eseménye. Munkája a júliusban kezdődő nyári szünettel végleg lezárult.

A forradalom megmozgatta az Akadémiát is. Előterbe helyezte és felszínre vetette azokat a gondolatokat, törekvéseket, melyek Széchenyi 1833-as első problémafelvetése óta a társulat működésének megjobbítása, célkitűzéseinek megvalósítása érdekében az Akadémián belül értek és lizzottak. A ránk maradt reformtervek egyaránt tükrözik Széchenyi, Fáy, Vállas, Balogh Pál és mindazoknak az elképzeléseit, akik nyilvánosan vagy szűkebb baráti körben a tudós társaság megjavítását célzó javaslataikat megfogalmazták. S ezekből, a most egygyé kovácsolódnó töredékekből felrajzolódik elénk annak a korszerű, hivatása magaslatán álló tudós társulatnak a képe, melynek megvalósítása mindvégig a régi Akadémia legnemesebb törekvéseit képezte.¹³⁵

Az 1848. évi reformtervek alkotói láthatólag építették az 1844. és 1845. évi javaslatokra, még az is előfordul, hogy a négy évvel azelőtti vitákra hivatkoznak. De általánosan jellemző és az addiglakon messze túlmutató elv az, hogy az Akadémia váljék államilag támogatott országos intézménnyé.¹³⁶

1848 akadémiaja széttöri az igazgatók feudális társulatának kereteit, hogy a megszülető, nemzeti érdekeket szolgáló, független állam legfőbb tudományos intézetévé váljék. A fennmaradt tervek és javaslatok mind azt célozzák, hogy az újjászervezendő tudós társulat azt jelentse az ország számára, amit Franciaország Intézete jelent a franciáknak. Az Akadémia 1848-49. évi tevékenysége pedig záloga annak, hogy a tudós társaság problémafelvetésével és a közügyek szolgálatával tud országos távlatokban cselekedni és gondolkodni.

A nemzeti fejlődés egyik alapkövét képező új akadémia majd országos pénzalappal rendelkezik.¹³⁷ Tagjai illó fizetést kapnak, így kizárólag a társaságnak szentelhetik magukat,¹³⁸ anyagi és erkölcsi megbecsülésben részesülnek. Független, autonóm testület, mely saját törvényei szerint

kormányozza magát, Széles bázisra támaszkodik; tagjainak joga és kötelessége egyenlő,¹³⁹ Tudományos Intézet, az országban folyó tudományos munka központja és irányítója,¹⁴⁰ amely a jövőben súlyt helyez a természettudományi kutatások szükségszerű fejlesztésére.¹⁴¹ Szervezetének kialakításával megadja a lehetőségét annak, hogy az anyagiakkal ott és azok rendelkezzenek, akik azt felhasználják.¹⁴² Az osztályok autonómiájának és felelősségének növelésével megfelelő szervezeti keretet teremt a tudományos munka kiszélesítésére és elmélyítésére.¹⁴³ Meglévő tagságának reviziójával és a tagválasztások új alapra helyezésével biztosítja azt, hogy a jövőben a társulatnak csak haladó szellemű, a tudomány fejlődéséért dolgozni és áldozni tudó tagjai legyenek.¹⁴⁴ Tagságának átszervezésével megszünteti a "tiszteleti" és a "külső" tagok meglévő kategóriáit, hogy a jövőben csak aktívan dolgozó "munkás" tagjai legyenek.¹⁴⁵ Az igazgatóság reformjával feloldja az Akadémia belső kettősségét, az igazgatóság tagjainak saját kebléből való választásával pedig biztosítani kívánja a legfelső vezetés tudományos jellegét is.¹⁴⁶

A könyvtár jelentőségének és használhatóságának fokozásával, a természettudományi dokumentáció megteremtésével, biztosítani kívánja a külföldi kutatások eredményeinek hazai felhasználását.¹⁴⁷ Megjelenik a kutatás tervszerűségének és koordinálásának, valamint a megfelelő munkafelosztásnak igénye is, és az elméleti eredmények gyakorlati hasznosításának követelése.¹⁴⁸

Mindaddig pedig, amíg az élet-halál harcát vivő nemzet az Akadémiáról megfelelően gondoskodni nem tud, a meglévő lehetőségek jobb felhasználását, valamint bölcs takarékossgot tanácsolnak a tervek.¹⁴⁹

1848 felbuzdulását azonban nem a beteljesedés, hanem az önkényuralom követte. Egy évszázadnak kellett elmúlnia, amíg egy új világ a maga újonnan alkotott szervezetével megközelíti az 1848-ban kitéjesedett igényeket.

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ

1. Széchenyi István gr., Vay Ábrahám gr., Andrássy György gr., Károlyi György gr. (a négy alapító); Bartal György, Bene Ferenc, Budai Ézsaiás, Bitnicz Lajos, Dessewffy József gr., Döbrentel Gábor, Ercsey Dániel, Fejér György, Guzmics Izidor, Horvát Endre, Horvát István, Horvát János, Jankovich Miklós, Kazinczy Ferenc, Kis János, Kisfaludy Sándor, Kövi Sándor, Kulcsár István, Mednyánszky Alajos br., Schedius Lajos, Szemere Pál, és Vitkovics Mihály (a bizottság kinevezett tagjai).
2. Andrássy György gr., Bartal György, Batthyány Ille hg., Cziráky Antal gr., Dessewffy József gr., Illésházy István gr., Károlyi György gr., Keglevich Gábor gr., Kolosváry Sándor (veszprémi kanonok), Kornis Mihály gr., Majláth György, Mednyánszky Alajos br., felsőbüki Nagy Pál, Péchy Imre (septemvir), Prónay Sándor br., Reviczky Ádám gr., Somsich Pongrác (al nádor), Szegedy Ferenc (septemvir), Szepesy Ignác (pécsi püspök), Széchenyi István gr., Teleki József gr., Vay Ábrahám gr., Wagner Ferenc (Sopron város polgármestere), Végh István, Wesselényi Miklós br.
3. Az adatokat összefoglalóan közli Szász Károly: Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása, Budapest, 1880. című tanulmányában. (A továbbiakban: Szász: Széchenyi.)
4. Egy Magyar Társaság iránt való Jámbor Szándék. Béts, 1790. (A továbbiakban: Jámbor Szándék.) 17.: "Az Ország' boldogságának egyik legfőbb Eszköze a' Tudomány, Ez mentől közönségesebb a' lakosok között, az Ország is annál boldogabb.
A' Tudománynak Kulcsa a' Nyelv, még pedig a' számosabb részre nézve, a' melylynek sok Nyelvek' tanulásában módja nints, minden Ország'nak született Nyelve. Ennek tekkelletességre való vitele tehát legelső dolga légyen annak a' Nemzetnek, a' melyly a' maga lakosai között a' Tudományokat terjeszteni, 's ezek által amazoknak boldogságokat munkálkodni kívánja."
5. Az egykorúak szava az alapításról:
Döbrentel: "... ha feláll oly Intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosítni magyarokká neveltetését: jószágalm egy esztendői jövedelmét feláldozom." (A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei - a továbbiakban: Évkönyv - I, 48.)
Ponori Thewrewk: "... egy esztendői minden jövedelmét (60.000 ezüst Ftot.) az honi nyelv előmenetelére szentelé... (Szász: Széchenyi 111.)
Szoboszlai Papp István: "Ugyanis gróf Széchenyi István (a kapitány) a magyar nyelv pallérozására s az erre a végre felállítandó társaság számára (Academie de la langue) egész esztendői jövedelmét ajánlotta..." (Adalékok a M. T. Akadémia megalapítása történetéhez, Budapest, 1877 - a továbbiakban: Adalékok - 82.)
Széchenyi maga még 1842-ben is ismételten "philologiai Intézet"-nek mondta az Akadémiát.
"Sokan igen sokan nem bírták felfogni, a' teendőik oly hosszú sorá-

ból miképp lehetne éppen egy tisztán philológiai intézetet emelni ki előlegesen, 's körülte annyi szorgalmi, idői és pénzi szót úgy szólván fecse-relni el."

"nyelvterjesztő tanodákat kellett volna tehát inkább állítani, mint philológiai tudós társaságot alkotni,"

"Vallyon nem lett volna-e jobb 'a czélszerűbb . . . például politechnicum felállítására egyesülni, mint annyi kiállító erőt költeni pusztá philológiai társaság megalapítására," stb. (Gróf Széchenyi István: A Magyar Academia körül, Pest, 1842. 2-3 és 6-7.)

6. Acta comitorum Regni Hungariae, 1825-27, I. Posonii, 1825, Acta Sessionis LXXV. 1. §. 272: "Európában is, kivéven nemelly idő szakokat, majd mindég voltak Tudós Férflak, de a' Tudományok csak egy néhány embe-reknél, 's azoknál is Szent titok leple alatt tenyésztek. - Idegen volt a' Nyelv, mellyen a' tudományok ösméretére csak nagy munkával lehetett eljutni, - azért a nép nagy csoportja egészen tudatlan vala, - ennek setét tudatlansága pedig nem engedte a' Nemzeti erők kifejtődését, megakadályoztatta a' Nemzeti Jóllétel, és boldog virágozását, mig végre - áttörvén az Angol, Francz, Német, 's Olasz föld Tudós fíjai, a régi Előítéletek korlátjait, a' Tudományokat Nemzetiekké tenni elkezd-ték, Nemzeti Nyelveiken kezdvén azokat mivelgetni, - Sebeseen el-kezdettek a' Tudományok azon országokban azonnal terjedni; mert a' jól ösméert Nyelven könnyű volt mindennek azoknak birtokába el-jutni; mert már szabadon állottak mindenek előtt a' kútfókhöz vezető utak, a' kiknek vágyások volt azokból meríteni, 's így a' Tudomá-nyok átmentek hirtelen a mezei gazdaságba, a kereskedésbe, 's a' Polgári Jóllét minden ereibe, 's csak hamar hatalmasok, virágzók, 's boldogok levének azon szerencsés Országok." (A kiemelés tőlem - Sz.M.)

" - Mentül nagyobb előmeneteleket teszen tehát az Édes Anyai Nyelv, Hazánkban a' Tudományok is annál inkább honiaikká lesznek általa." -
7. Kazinczy Ferenc levelezése, Budapest, 1910. (Továbbiakban: Kazinczy lev.) XX. kötet, 16., 48., 303. és 425.
8. Diarium V, 424-426. Idézi Szász Károly, Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. 134-135. (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
9. Kazinczy lev. XX. 6.
10. Összehasonlító adatként említeni szeretnénk csak, hogy 1831-ben a Magyar Tudós Társaság alaptőkéjének felhasználható kamatai évi 12 893 Ft.-ot tesznek, 1832-ben a Francia Akadémia 800 000 Franc évi költségvetéssel dolgozik (~ 320 000 Ft.-nak), a pétervári Akadémia rendes jövedelme pedig 400 000 papír rubel (~ 108 000 korabe-li Ft.-nak) 1836-ban, amiből jutalmat nem ad, arra mintegy évi 6750 Ft.-nak megfelelő összeget kamatozó külön alapítványa van. Évi pénz-alapja így a MTT 12 900 Ft.-jával szemben 114 750 Ft.-nak felel meg. - További elemzés tárgyát kell képezze, hogy a kamatok befizetésé-nek bizonytalansága mennyiben csökkentette ezen aránytalanul kicsi-nek tűnő összeg felhasználhatóságát.
11. Jámbor Szándék 29: "Tudom, hogy ez a' Király' megegyezése, és az Ország' költsége nélkül meg nem készülhetne"

- Uo, 30: "A^o Király akaratján, a^o Fő Rendek^o munkás igyekezetén, és az Ország költségén kívül mik kívántatnak még meg egy ilyen Magyar Társaságnak jó móddal való Fel állittatására, . . ." (A kiemelés tőlem: Sz.M.)
12. Kazinczy lev, XX, 276; "Az eddigleni ajánlások öszvesen mintegy 600 000-et tesznek, Szép summa! de még mind nem elégséges arra, hogy belőle egy tudományos Academia a^o nemzet^o méltóságához képest felállhasson,"
  13. V.ö, Lónyai Meryhért 1871. évi elnöki megnyitó beszédével, Évkönyv XIII/VII, 5,
  14. Utaltunk arra, hogy Bolyai Farkas csak levelező tag marad és megválasztását magyar nyelvű irodalmi működésének, nem a latinul megjelent Tentamen-nek köszönheti elsősorban.
  15. Toldy Ferenc: A magyar Akadémia Körül, Kelet Népe, I. Évf. 1. kötet 105-115 és 214-222. Bécs, 1856, 218, 219 és 220 p.
  16. Régi Akadémiai Levéltár az MTA Könyvtára kéziratárában (továbbiakban: RAL) Igazgatótanácsai jegyzőkönyvek (továbbiakban: IgT, Jk.) 1833 II, 4, 2, ülés 30,
  17. RAL. Kisgyűlési jegyzőkönyvek (továbbiakban: Kgy, Jk.) 1833 II, 25, II, ülés 21,
  18. Már a február 25-i ülés után jegyzi meg Széchenyi a naplójában: "Sitzung Akademie, Aut, Aut, Ich muss mich - oder werde mich . . . mit Teleki brouilliren," (gróf Széchenyi István naplói I-VI, Budapest, 1925-1939, — továbbiakban: Széchenyi: Napló - IV, 365,)
  19. RAL. Kgy, Jk, 1833, IV, 1, 7, ülés 76,
  20. Gróf Széchenyi István levelei I-III, (szerkesztette: Majláth Béla). Budapest, 1889-1891, (Továbbiakban: Széchenyi lev.) I, 302-303,
  21. RAL. Kgy, Jk, 1833, X, 13, 24, ülés 250,
  22. Uo,
Széchenyi: Napló IV, 425: "Sitzung der Akademie - Ich gut - und mit Kraft gesprochen"
  23. RAL. Nagygyűlési jegyzőkönyv (továbbiakban: Nagy, Jk.) 1833 XI, 2, 4, 11, 13, I, II, VIII, IX, X, XI, XIII, ülés, 4, 7, 12-21, 61, 62, 65, 68, 72, 74, 91, 94, 98, 112,
  24. Uo, 1833, XI, 4, II, ülés 7.
  25. Uo, 1833, XI, 11 de. VIII, ülés 62, (A kiemelés tőlem - Sz.M.) A javaslat konkrét háttérét nem ismerjük, de fogalmazása éppen úgy meglepő mint a határozat szövegéé, különösen ha arra gondolunk, hogy az intrikára oly érzékeny, a rágalmozás semmilyen formáját nem tűrő Széchenyi kezdeményezésére és elnöksége alatt jött létre.
  26. Uo, "az ülés Gr. Széchenyi István előtűlése alatt Gr. Andrásy György és Fáy András t., Kállay Ferencz és Vörösmarty Mihály rendes társait küldé ki e^o részbeni javaslat adás végett," - Valamenyien a Széchenyi által említett megbízható reform pártiak,

27. Uo. 1833, XI. 13, de. XI. ülés 98.
28. RAL. Ngy. Jk. 1833 XI. 15. XV. ülés 128.
29. RAL. Ngy. Jk. 1833 XI. 15. XV. ülés 129.
30. Széchenyi: Napló IV. 428; "Letzte Sitzung Vor und Nachmittag, Teleki Miserabel, Ich rührend gesprochen, – Die Herzen erweicht – A peu près die Schlacht gewonnen."
31. Nem tudjuk az adatok ellentmondását feloldani, Bártfal-Szabó László (Adatok a Magyar Tudományos Akadémia Történetéhez 1825–1849-ig. Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez I. Budapest, 1926. 15–59. – Továbbiakban: Adatok) kancellári elnöki iratokra hivatkozva írja, hogy 1833 júliusában "a király döntése az volt, hogy a helyettesítéshez Teleki gróf elnöksége idejére hozzájárul, de az alapszabályok egyéb megváltoztatását nem engedi meg." – Ezzel szemben Széchenyi a reformjavaslatok betérjesztésére szóló felhívása az október 13-i kisgyűlésen hangzik el, és a nagygyűlés november 1–15-ig tárgyalja az alapszabály-reformokat, melyeket az elnök helyettesítése kérdéséhez kapcsolnak. Sőt: a titoknak 1834. IV. 7-én nyújtja be a kisgyűlésnek a módosított rendszabályok latin fordításának példányát (RAL. Kgy. Jk. 1834. 13. ülés 133.) Az Igazgatótanács pedig 1835. IX. 9-én tárgyalja a nagygyűlés 79. pontját "melyben kéretik a' Tek. Igazgatóság, hogy ezen nagygyűlés' lefolyta alatt némelyekben módosított, pótoltt vagy javított rendszabásokat felsőbb jóváhagyás' kinyerése végett azon alkalommal a' Felsőség elébe terjeszteni méltóztatnék, midőn az elől ülést érdeklő pont-ról fogja javaslatát ugyan ő felségének benyújtani." (RAL. IgT. Jk. 1835. IV. 9. 1. ülés 6.) "Ezen tárgy a' legközelebbi teljes számú igazgatói ülésre halasztatik" – De ott nem veszik elő.
32. 1834. május 23-án írja gróf Teleki Józsefhez Igazgató társainak Cziráky Antalnak, Somssich Pongrácnak, Szegedy Ferencnek, Végh Istvánnak és gróf Keglevich Gábornak nevében is. (Széchenyi lev. I. 406.)
 "a Társaság szabályaiban a nagy gyűlés által javasolt némely változtatások . . . iránti tanácskozást az e folyó ősszel Pozsonyban tartandó összejövetelünkig hagynád"
 ismét Telekihez, 1834. október 29-én: (Uo. 537–538.)
 "Engedd ezért, tisztelt Barátom, hogy midőn e sorokkal egyszeremind emlékezetedbe és jóakaratedba ajánlanám magamat, Téged némiekre figyelmeztetni bátorkodjam, mik iránt, tudom, magadnak is leszen elég gondod, mik azonban azon nagy aggodásnál fogva, mellyel a tud. Társaság előhaladása iránt viseltetem, mégis nyugtalanítanak némileg.
 ...
 E nagy gyűlés mind azon szerkezetünk körüli modificatiókat természetesen kérdésbe venni többé nem fogja, melyeken tavál esztünk át, s melyek az Igazgató-ülés elé tartozandók. De ezt ugyan hol és mikor fogod tartani,
 ...
 Nem gondolod, őszintén legyen kérdeve, ha ez ülés tartására bevéárnál, magadnak is kellemesb volna; mert allig fogtok úgy is elég számmal egybegyűlni;

...

Ha neked tehát mindegynek látszik, igen háladó szívvel venném, ha igazgató ülést akkor tartanál Pozsonyban, mikor én ott megjelenhetek;"

Tasner Antalhoz, 1835. január 4-én: (uo. 577.)

"Teleki levelemre nem felelt, és most minden előre tudósítás nélkül január 26-ára írta ki a Pozsonyban tartandó igazgatói gyűlést,"
Ismét Tasnerhez 1835. január 8: (uo. 579.)

"A tudós társaság igazgató ülése elmarad!!! ha, ha, ha."

33. Széchenyi lev. I, 539.

34. Vö. a 31. sz. jegyzettel.

35. RAL, 1834/46

36. RAL, 1835/122 (A kiemelés tőlem - Sz. M.)

37. RAL, Ngy.Jk. 1833 III Ngy. 40. -- Döbrentei valószínűleg Toldy javaslatára teszi az előterjesztést. Az akadémiail iratok nem adnak erről felvilágosítást, de Toldy kései visszaemlékezéseiben utal arra, hogy a székfoglalókat az ő javaslatára honosította meg az Akadémia. (Kelet Népe I. évf. 1. kötet 1856. 218.) "Egy igénytelen tag többszöri indítványozás és küzdés után végre nagy nehezen vihette a székfoglaló értekezések megállapítását."

38. RAL, Kgy.Jk. 1833 II, 25. 2. ülés 21.: "A' Másodelőülű Gróf ... buzgón óhajtja, hogy a' tagok jövő nagy gyűlésig, főképen eredeti értekezések szerzésével foglalatoskodjanak, 's ekkép évkönyveink annál becsebbben készülhessenek ki."

39. RAL, Ngy.Jk. 1833, XI, 11. IX. ülés 72.: "E' helyt a választások' módjáról a' következő határozat tétetik . . . Hogy valaki tiszteleti, rendes v. levelező taggá választhassék, szükséges mindenen előtt a' Társaságnak valamely szavazható tagja által érdemei s tehetségei' előadása mellett írásban ajánlatnia: melly ajánlás a' Társaság termében legalább nyolcz napi köz olvashatásra ki legyen téve, mielőtt azon tudós titkos választás alá mehetne."

40. Uo. 74.

41. RAL, Ngy.Jk. 1833, XI, 12. X. ülés 91.: "A' 45-d Rendszabás így fejtetik ki bővebben A' heti ülések tárgyai és rende: a.) tudományos értekezések' felolvasása: b.) tudományos közlések, akár levelezésből, akár más forrásokból, mellyeknek a' többi tagok' tudomásokra jutások fontos; c.) ajándékozott könyvek beadása, beküldött kéziratok' vélemény adás végett kiosztása, szótári 's grammatikai készületek' 's munkálatok', úgy a' hivatalos levelezések' elintézése, végre a' jutalom feleleteknek megvizsgálása végett az osztályoknak kiadása 's az évkönyvek tartalmának megvizsgálása."

42. RAL, Kgy.Jk. 1837, XII, 4. 36. ülés 304. és RAL, Ngy.Jk. 1838. IX, 11. 3. ülés 15.

43. RAL, Ngy.Jk. 1838, IX, 1. 3. ülés 15.; RAL, Ngy.Jk. 1839, XI, 22. 7. ülés 69.; RAL, Ngy.Jk. 1839, XII, 9. 26. ülés 243.; RAL, Ngy.Jk. 1840. 114, 125, 133, 138, 141-142.; RAL, Ngy.Jk. 1840. 39.

44. Vállas koncepciójával, akadémiai és tudományos szervező tevékenységével külön szeretnénk foglalkozni, ezért most csak az Akadémia szervezésére gyakorolt hatására utalunk.
45. Magyar Akadémiai Értesítő (továbbiakban: Ak. Ért.) IV, 1844, 42.
46. RAL, Kgy.Jk, 1844, III, 18, 14. ülés 86. - Itt szeretnénk megjegyezni azt, hogy visszaemlékezéseiben Toldy magának tulajdonítja e reformok megindítását is. (Kelet Népe I. évf, 1. kötet 1856, 218: "Az alatt az indítványozó tovább ment; osztályonkénti működést kezdett pengetni... a végre osztályüléseket... a magán körökben minden alkalommal emlegetett eszme lassanként megértelődvén, 1844-ben négy bizottmány alkotta-tott," -- Ak. Ért, 1870, 237-238: "Szerencsés voltam egy- e Tisztelt Akadémia hozzájárulását kivívnom midőn, ... az Akadémia osztályok szerinti működését bátorkodtam sürgetni, s az osztályok emancipációjának akkor kedvetlen, s majdnem forradalminak bélyegzett, jelszavát merészelttem egy új program jelszavaként hangoztatni:") -- De ugyanezt teszi Vállas is (Budapesti Híradó 1846, 352. sz.: "Mi az Akadémiát illeti, meglehet, hogy az általam úgyszeretből megpendített 's egy-két lényeges pontban keresztül is vitt academiai reform' némely tagtársamnak alkalmatlan; de én erről nem tehetek, 's bátran várom az utókor ítéletét, mely magosabb szempontból ítélve az eredményeket, igazságos lesz ítéletében . . .") -- Tekintettel arra, hogy az akadémiai iratok és Vállas nyomtatásban is megjelent röpirata egyaránt az ő kezdeményezésére utalnak, kénytelenek vagyunk Toldy állításától eltekinteni.
47. RAL, 89/ 1848.
48. RAL, 54/ 1845.
49. Széchenyi akkor ezt jegyzi naplójába: "Ich bin gegen eine unverdaute Reform" (Széchenyi: Napló VI, 142.)
50. RAL, Ngy.Jk, 39-41, ülés.
51. RAL, Kgy.Jk, 1844 XII, 13, 41. ülés 281. és 282.
52. I. Nyelv és széptudományok - II. Philosophiai és társadalmi tudományok - III. Történettudományok - IV. Matematikai és természettudományok.
53. RAL, Ngy.Jk, 1844, XII, 19, 4. ülés 23. és Ak.Ért, 1844, 228-230.
54. RAL, Ngy.Jk, 1845, XI, 18, 5. ülés 42. és 44.
55. RAL, Ngy.Jk, 1845, XI, 18, 5. ülés 25. és 47.
56. A' M.T.T. Utasító Határozata Belső dolgaira nézve (a továbbiakban : Ut. Hat.) a' XVI-dik nagy gyűlésig bezárólag, M. Tudós Társasági Névkönyv (továbbiakban: Névkönyv) 1846-ra, Budán, 38-58.
57. Vö. az 5. jegyzettel.
58. Évkönyv VI 61.
59. Uo.
60. Beszéd mellyel a' M. Academia' X-dik köz ülését, September' 5. 1841

- megnyitotta az elnök, Gróf Teleki József, Évkönyv. VI. 1840-1842, 5.
61. A kétségtelenül nem jó indulatú külső szemlélő az Akadémia tudományos tevékenységét még évek múlva is fordítóirodáéhoz hasonlítja. "Geschichtliche Fragmenten und das ungarische Staatsleben neueren Zeit" Leipzig, 1846. 2. rész 102. lapján: "Vielleicht wäre es besser gewesen ein Übersetzungsbureau (!?) zu errichten, und einige tüchtige Sprachforscher samt dem sich allen fals bemerkbar machenden Talenten nur allein zu unterstützen, statt heute durch eine Masse oberflächliche Scribler, handwerkemässiger Übersetzer, langweiliger Compilatoren, Ignoranten, und elenden Dichterlingen, die Bedeutung des Namens 'Gelehrter' entweichen zu sehen." - Idézi Almási Balogh Pál, Társalkodó 1848, 140.
  62. Vö. a 38. sz. jegyzettel.
  63. 1841. évi elnöki megnyitóbeszéd; Évkönyv VI. 1840-1842, 7. (A kiemelés tőlem - Sz.M.)
  64. Beszéd mellyel a' M. Académia' XII-dik köz ülését Oct. 8. 1843. megnyitotta az elnök, Gróf Teleki József, Évkönyv. VII. 1842-1844. 4-7.
  65. Beszéd mellyel a' M. Académia' XIII-dik köz ülését, Dec. 26. 1844 megnyitotta a' másod elnök, Gróf Széchenyi István, Évkönyv VII. 1842-1844. 55-56.
  66. Uo.
  67. Elnöki megnyitó 1843, Évkönyv VII. - (A kiemelés tőlem - Sz.M.)
  68. Uo. 4-7.
  69. Elnöki megnyitó 1845, Évkönyv VIII. 1845-1847, 3.
  70. Beszéd mellyel a M. Académia XV. köz ülését dec. 20. 1846 megnyitotta a másodelnök Gróf Széchenyi István, Évkönyv VIII. 1845-1847, 27.
  71. Uo. 32.
  72. Elnöki megnyitó 1838, Évkönyv IV. 107.
  73. RAL, Ngy.Jk. 1845 XI. 8. 5. ülés 42.
  74. "Kérem, közölje azt Helmecczyvel s Toldyval, Én skandalumot teszek... Ha tudtam szentelni 60 m. forintot ezen intézetre, érzek elég erőt magamban azt vissza is venni, s azért ha még financialis része is hanyatlásban van, miután kitisztulását én is csak az időtől várom, akkor -- és én nem tréfálok -- az Akadémia ellen pontosítom össze minden fundatorait, und die Fütterungs-Anstalt der verkappten hat ein Ende. Ezért jól állok." (Széchenyi lev. III, 600.) 1848. III. 15.
  75. Széchenyi lev. III, 561. 1847. nov. 24.
  76. RAL, Kgy.Jk. 1847. IV. 1. XIII.
  77. Pulszky Ferenc: Életem és korom. Budapest, 1880. I. 104.
  78. Széchenyi lev. III, 600.
  79. Almási Balogh Pál: Egy pár szó a' magyar tudós társaság ügyében. Társalkodó 1848. 137-140, és 150-152.

80. Vállas Antal: Nemzeti Encyclopaedia avagy Magyarország és Erdélynek állam-, földrajzi és történelmi nevezetelmekkel szótár alakban, Pest, 1848. (továbbiakban: Encyclopaedia) 20.
81. Vállas Antal: A Tudós Társaságok körül különös tekintettel a Magyar Tudós Társaság reformkérdéseire, Pest, 1844. (továbbiakban: Vállas: Tud.Társ.) 49. (A kiemelés tőlem - Sz.M.)
82. A Magyar Tudós Társaság Alaprajza és Rendszabása. Pesten, 1831.
83. Vállas: Tud.Társ, 50.
84. Uo. 52.
85. Uo. 53. (A kiemelés tőlem - Sz.M.)
86. Uo. 55.
87. Uo. 56.
88. Csaknem három évtized múlva Eötvös József lesz az, aki megkísérli áttörni ezt a nyelvi falat, amikor javasolja, hogy az Akadémia adjon ki egy "Comptes Rendus"-féle idegen nyelvű értekezés sorozatot. (Ak,Ért. 1872. 41.)
89. Vállas: Tud.Társ, 12-13.
90. Uo. 10-11.
91. Uo. 34-35.
92. Uo. 56.
93. Encyclopaedia 19.
94. Vállas: Tud.Társ, 38-39.: "Határozatott tehát, hogy a természetvizsgálók és mathematicusok szerdán és szombaton: a történetbűvárok hétfőn és csütörtökön: a nyelvészek pedig kedden és pénteken tartsák üléseiket, ezenkívül pedig minden hónap első csütörtökén közülés legyen. - Ezt azért tartottam megemlítendőnek, mert hasonló intézkedés nélkül, véleményem szerint a m. tud. társaság sem fog boldogulni."
95. Vállas: Tud.Társ, 58-59.
96. Uo. 60.
97. Uo. 59.
98. Uo. 61.
99. Az előzményekben nem találunk utalást a hármas osztály-tagozódásra, és a korabeli akadémiák közül is egyedül a pétervári működik három osztály keretében.
100. Egy jobban fizetett egyetemi tanár fizetése nálunk ebben az időben 1500 pft. (RAL, 93/1848) - Eötvös Józsefet a titkos rendőrség független embernek tartja, akire nem lehet befolyást gyakorolni, mert birtokának évi 6000 pft. jövedelméből meg tud élni. (Bártfal Szabó: Adatok 58. 75. jegyzet.)

101. Vállas: Tud. Társ. 63,
 102. Társalkodó 1848. 137.
 103. Uo. 137-138.
 104. Uo. 138.
 105. Uo.
 106. Uo.
 107. Uo. 140. (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
 108. Uo. 150-151.
 109. Vállas: Tud. Társ. 42-48., 59. és 61-65.
 110. RAL. Kgy. Jk. 1846. II. 3. VIII. ülés a Tört. Tud. O. részére 43. l. még: RAL. Kgy. Jk. 1846. 283. és 311., valamint: RAL. Ngy. Jk. 1846. 29.
 111. RAL. Kgy. Jk. 1846. V. 18. 24. ülés 152. (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
 112. RAL. Ngy. Jk. 1846. XII. 15. 2. ülés 25.
 113. RAL. Kgy. Jk. 1847. II. 1. 4. ülés 21. - 1847-ben igazgatótanácsi ülést nem tartottak, így ez a terv sem jutott a bizottsági tárgyalásnál tovább,
 114. RAL. Kgy. Jk. 1848. II. 28. 50. - Jelen voltak Császár Ferenc tt. elnöksége alatt: Bajza József, Bugát Pál, Czuczor Gergely, Gebhardt Ferenc, Győry Sándor, Kállay Ferenc, Kiss Károly, Luczenbacher János, Szemere Bertalan, Szilasy János, Szontagh Gusztáv, Sztrokay Antal és Vállas Antal rr. tt., Bertha Sándor, Gaal József, Hanák János, Henszlmann Imre, Karácson Mihály, Korponay János, Tasner Antal és Waltherr László ll. tt., Toldy Ferenc titoknok és Lukács Móric helyettes segédjegyző.
 115. Az 1848-1849-es akadémiai eseményeket és reformterveket a Magyar Tudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője - Új folyam I (1956) - (Továbbiakban: M. Tud.) 1969. évi 6. és 1970. évi 11. száma közölte. (Szentgyörgyi Mária: Akadémiai reformtervek 1848-ban és 1849-ben. I-II.) Ezek részletes ismertetésétől ezért eltekintünk. A továbbiakban csak összefoglalóan szeretnénk felvázolni az eseményeket és azt az akadémiát, melyet a reformjavaslatok elének tárnak. - Az eseményekkel kapcsolatban utalni kívánunk Angyal Dávid tanulmányára (A Magyar Tudományos Akadémia és az önkényuralom. Budapesti Szemle 116. köt. 1903 - a továbbiakban: Angyal) és Lukinich Imre felolvasására (A Magyar Tudományos Akadémia 1848-49-ben. Ak. Ért. LVI, 1948. 480. füzet).
 116. Ak. Ért. VIII, 1848. 77-78.
 117. Jelen voltak: Fáy András elnöksége alatt Császár Ferenc és Kubinyi Ágoston tiszteleti tagok, Bajza József, Balogh Pál, Czech János, Czuczor Gergely, Döbrentei Gábor, Fest Vilmos, Gebhardt Ferenc, Horváth Mihály, Jerney János, Kállay Ferenc, Kiss Károly, Szemere Pál, Sztrokay Antal, Vállas Antal, Vörösmarty Mihály és Zsoldos Ignác rendes tagok; Bloch Móric, Csatskó Imre, Gaal József, Garay

János, Hanák János, Henszlmann Imre, Karácson Mihály, Kiss Ferenc, Korponay János, Mátray Gábor, Nagy Ignác, Peregriny Elek, Széchy Ágoston, Tasner Antal, Török János, Trefort Ágoston, és Waltherr László levelező tagok; Toldy Ferenc titoknok és Lukács Móríc helyettes segédjegyző.

118. A kiemelés tőlem - Sz.M.
119. Fáy, Toldy, Döbrentel, Vállas már az 1844. évi reformbizottságnak is tagjai voltak. - Ak.Ért. IV, 1844. 52.
120. 1848-ig a levelező tagok csak "értesítő szavazattal" bírtak.
121. Az üléseken eddig bárki, aki nem volt tagja a Társaságnak csak elnöki engedéllyel jelenhetett meg. Minden ülésre külön elnöki engedély kívántatott.
122. A szöveget minden esetben a kéziratos jegyzőkönyvekből idézzük.
123. Ak.Ért. VIII, 1848. 78. és RAL. Kgy. Jk. 1848. XII. ülés. Ismét a kéziratos jegyzőkönyv szövegét idézzük.
124. Jelen voltak: Kubinyi Ágoston tiszteletli tag, Bugát Pál, Czuczor Gergely, Döbrentel Gábor, Gebhardt Ferenc, Luczenbacher János, Szemere Pál, Szilassy János, Sztrokay Antal, Vállas Antal rendes tagok, Arenstein József, Hanák János, Széchy Ágoston, Szőryi Pál rendes tagok, Toldy Ferenc titoknok és Lukács Móríc h. segédjegyző.
125. RAL. Kgy. Jk. XIII. ülés.
126. Ak.Ért. VIII. 1848. 79. Toldy átfogalmazásában csak az alábbiakat jegyzi meg: "Az Academiálai ülések a' fenforgó körülményeknél fogva május 1-ig elhalasztattak."
127. RAL. Kgy. Jk. 1848. XIV. ülés 81. és 82.
128. A kiemelés tőlem - Sz.M.
129. RAL. Kgy. Jk. 1848. XXV. ülés 129.
130. RAL. 79/1848.
131. RAL. Kgy. Jk. 1848. XXV. ülés 130.
132. RAL. Kgy. Jk. 1848. XXVI. ülés 135.
133. RAL. Kgy. Jk. 1849. XXXVIII. ülés 171.
134. RAL. Kgy. Jk. 1849. XL. ülés 184. (A kiemelés tőlem - Sz.M.)
135. Ezek a törekvések egybeesnek egy ideig az akadémiálai vezetés célkitűzésével is, majd később, amikor a vezetés elejti azokat Wartha, Illosvay és társaik iránymutatásaként jelennek meg.
136. RAL. Kgy. Jk. 1848. XI. ülés, 1849. XI. ülés, továbbá RAL. 91, 92, 93/1848.
137. Bölcséleti osztály, Horváth József, Hetényi tervel.
138. Ugyanazok, előttük: Vállas.
139. Horváth József, a bölcséleti osztály terve, Hetényi.

140. Hetényi, Balogh Pál, előtük: Vállas.
141. A természettudományi osztály javaslata, Balásházi János, Balogh Pál, előtük: Vállas.
142. A bölcseleti osztály terve, Almási Balogh Pál.
143. A bölcseleti osztály terve, Péczely, előtük: Vállas.
144. A bölcseleti és természettudományi osztály terve, Hetényi, Almási Balogh Pál, előtük: Széchenyi, Fáy.
145. A bölcseleti osztály terve.
146. A bölcseleti osztály terve, Péczely, Almási Balogh Pál, előtük: Vállas.
147. A bölcseleti osztály terve, Balásházi János.
148. Hetényi, Almásy Balogh Pál, előtük: Vállas.
149. Hetényi, Almásy Balogh Pál, előtük: Széchenyi, Fáy.

II. AZ ÖNKÉNYURALOM ÉS PROVIZÓRIUM KORSZAKA¹

1849. július 2-án, azon a napon, amelyen az országgyűlés elhatározta, hogy Szegedre költözik, tartotta az Akadémia a kéthavi nyári szünet előtt az utolsó ülést és kimondta, hogy a szeptember 3-1 nagygyűléssel kezdődik a következő ülésor.² De 1849 júliusa és szeptembere között nagy idő telt el és 1849 második felében már Geringer báró volt Magyarország teljhatalmú polgári biztosa.

Széchenyi Döblingben, Teleki József pedig az 1848-as kolozsvári országgyűlésen tanúsított magatartása miatt téllenségre kárhóztatva él. Az ostromzári tilalom az akadémiaili ülések felújítását nem engedte meg. 1850 januárjában Teleki Pestről kelt elnöki körlevelet intézett a Tudós Társaság tagjaihoz.³ Ez a levél szabja meg az Akadémiának a következő időszakban követett programját:

"Noha több, különösen gazdasági tekintetekből is, az akadémia-társas munkálkodását még most folytatni nem lehet; mégis szükségesnek itélem önöket jelen sorállammal felkeresni, s teendőikre, melyekkel a hazának a legközelebb az intézetnek tartoznak, elnöklileg figyelmeztetni. — Irja — A birodalmi alkotmány 5-ik §-a szerint 'minden néptörzsöknek megsérthetetlen joga van védni s ápolni nemzetiségét és nyelvét'. E törvény védelme alatt önök mint az akadémia tagjai kötelesek ezenkívül is híven törekedni, hogy azon szép haladást, melyet tudományosságunk és irodalmunk az utolsó évtizedekben az akadémia által is vett, részökről folyton és buzgón előmozdítsák.

Minél szorgalmasban járulandnak önök munkásságuk által e cél létesítéséhez, annál inkább fogják a magyar faj nemesebb kiművelését elősegíteni s ezzel az emberi boldogság öszvegét nevelni. E czélt a kormány és nemzet egyformán óhajtják és követelik."

Elősorolja azután a körlevél a teendőket a nyelv, az irodalomtörténet, a nyelvhasonlítás, a történeti forrásgyűjtés, a haza természeti ismerete s az ismeretterjesztés terén:⁴

"És ne feledjék el önök, hogy itt van az ideje az önzetlen írói munkálkodásnak! Tudniillik a hazai írók azok most, kiktől a hon örfel-

Áldozást várhat, E téren fogunk élni s élni nyelvünk s azon műveltség által, melyet nemzeti nyelvünkön terjesztünk."

Az Akadémiát veszély fenyegette, Geringer nem ismerte ugyan az Akadémiának az 1848/49. évi működését, de annyit tudott, hogy a Tudós Társaság több tagjának része volt a szabadságharcban. Titkos feladók azt jelentették, hogy az Akadémia vagyonát forradalmi célokra költötte. Attól lehetett tartani, hogy feloszlatja az Akadémiát, vagy megbénítja működését.⁵

Ekkor Andrásy György, a négy első alapító egyike elhatározta, hogy megmenti és rendeltetésének visszaadja azt a két Intézetet, melynek alapításán annak idején Széchenyi mellett ő is fáradozott. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és az Akadémia munkásságának újjászervezése érdekében közbejárt Geringernél. Híhetőleg hivatkozott az 1849. március 4-i biradalmi alkotmánynak arra a §-ára, melyet Teleki januári körlevele is felemlített, Geringer hajlandó volt megengedni az alkotmány értelmében bizonyos korlátok között a két Intézet működését, de különösen az Akadémiára nézve aggodalmat voltak. S azt kívánta, hogy egy bizottság vizsgálja meg az Akadémia forradalom alatti működését és jelen állapotát, tegyen jelentést a teendőkről. Geringer feltétlenül megbízott Andrásy hűségében, és így az közközzölhette, hogy a bizottságot az Akadémia tagjaiból állítsák össze.⁶

Március 22-én kelt Geringer levele, mely a bizottság elnökéül Andrásy Györgyöt, tagjainak pedig Prónay Albert és Fáy András ig. tagokat, Dessewffy Emil és Bene Ferencz tiszteletli, Döbrentei Gábor és Szilasy János rendes és Tasner Antal levelező tagot, valamint Toldy Ferenc titkokot és Helmecczy Mihály pénztárnokot nevezte ki.⁷

"E Bizottmány feladással tüzetik ki az 'academia eddigi ügylését a szabályokkal összevetni, ezeket korszerű átnézésnek alá vetni, s a társaságot eredeti rendeltetéséhez visszavezetni, a pénzkezelést szigorú vizsgálat alá vetni, s a társaság újjászülését önmagából eszközölni".

Figyelmeztetni kívánja egyszersmind Ő Exja a Bizottmányt, hogy a kormány oly tagok részvételét nem engedheti meg, kik előkelő vagy munkás részt vettek a forradalomban s ez által bűnvádba estek, sőt államveszélyeztető elveknek hódolva önmagokat kizárták e társaságból."⁸

A kiadási tételek gondos átvizsgálásából kitént, hogy azokban "kivéven az 1848 mart. 28. helytartóságilag megparancsolt kiválágl-

tásra 8 Ft.-ban nem különben 1848 Martius 18. egy nemzeti és 1848 július 24. egy cs. kir. fekete-sárga zászlóra 's ide tartozó apróságokra összesen 18 F 7 kr. ban és felsőbb rendelet folytán a magyar pénzjegyekben beszolgáltatott 445 Ft. ban tett rendkívüli kiadásokat, egy tételt sem találtak, mely nem szorosban az academia szabályszerinti céljából tett költséget jelelné ki."

Igy a bizottság a pénztárnak a "közelszegényedés" okozta romlását nem hozhatta kapcsolatba forradalmi törekvésekkel.

"A titkok jelentése az Academianak 1848-49-diki történeteiről: mely elésorolja 1.) az említett időszakban az ülések sorát, 2.) a társaság munkálatait; 3.) a külföld intézeteivel való közlekedését, 4.) a gyűjtemények állapotját, 5.) a Személyzeti változásokat, s 6.) annak külső történetét, mely pontban különösen az 1848-diki martius 20-dikal zajos ülés eredményei és az 1849 Junius 2.-án elhatározott üdvözlő irat körülményei terjesztetnek elő a jegyzőkönyv szerint. Miből a bizottmány teljesen meggyőződött, hogy az academia e nem kedvező időszakban is a lehetőség szerint folytatta kizárólag tudományos működését, eredeti rendeltetésétől el nem tért, a martiusi izgatott állapotok közt egy ízben political nyilatkozatra ragadtatott és részint kényszerítettet. Azonnal visszatért magától szabályos kerékvágásba," ... "hasonlólag az 1848diki júliusi üdvözlő levél is egyedül erkölcsi kényszerűség behatása alatt fogadtatott el; mindkét esetben e kitérés nem a rendszabások elégtelenségének tulajdonítható, ... hanem tulajdonítható az idő és a viszonyok hatalmának, melytől semmi intézmény illetlen nem maradt. S ezért a cs. teljh. Biztos Ó Exjának adandó jelentésben is e szerint fog a Bizottmány nyilatkozni, kiemelvén egyszersmind a cs. Biztosi levél 2-3. pontjára, hogy a rendszabások egyéb de political tekintetben is egyenlőre változtatást nem igényelnek; a 3-dikra pedig, hogy a rendeltetésekhez visszavezetés maga az academia által megtörtént." ... "végre, hogy nincsen egyéb hátra mint, hogy kis gyűléseit melyek a tudományos eszmecsere saját terét teszik, megnyiljanak, Nagy, igazgatósági és köz gyűlése tartása és tagok választása alkalmasabb időkre halaszthatók lévén." ⁹

"Ezek után átment az ülés a cs. teljhat. Biztos Ó Exja levelének utolsó részére, mely a bünvádba esett tagokról; s erre nézve a teendő jelentésben kimondandó leszen, hogy e figyelmeztetést Ó Exjának a Bizottmány kivált a fennálló kivételes állapotnál fogva teljesen méltányolja s mind a maga, mind, a mint meg van győződve, az egész academia nevében is bátor kimondani, miszerint ez az intézet sem a forradalmi s antimonarchial, sem az antidynastial eszmékhez és irányhoz rokonszenvet nem érzett, s így annak mentegetésétől távol van; de a forradalomban részt vett tagok nevel, bünel és a beszámítás fokozatal előtte ismerve nem lévén, sem miután a kizárás feltételei s módja iránt a Rendszabások nem rendelkeznek bíról tisztet nem vállalhatván, a forradalomban előkelőleg vagy más munkás részt vett és bünbe esett tagok elésorolására magát hivatottnak nem érzi; s ekép a magas kormány parantsaltól függeszt fel

annak elhatározatását, mit e részben csend és bátorság kívánni látszik." ¹⁰

A bizottmány "erősen reményli, miszerint Ó Exja ennek a valóságához hű előterjesztésben teljes megnyugvást találván, ezt arra is fel fogja hatalmazni, miszerint az academiának a felforgó ostromzár által megszakadt működésével óhajtott folytatását eszközölje: mi a nagy, igazgatósági és köz ülések, úgy csak ez úton tehető de jelenleg nem elég alkalmas időbe eső, s különben is egyelőre nélkülözhető választások mellőztével, a kis gyűléseknek mint a kizárólag tudományos működés és közlekedés terének, megnyitásával, úgy ezeknek eredményeit a távollakó tagokkal s a haza tudóssal s tudománybarátaival tudatós Academiai Értesítőnek az ülésekkel párhuzamosan megindításával történhetik csak. Megjegyzendő még, hogy ez ülések zárt ajtók mellett szoktak tartatni, hogy a Bizottmány kötelességének tartandja a vendégek iránt fennálló mindenemű visszaéléseket csendes időben biztosan megelőző intézkedések fentartása fölött illően őrködni. S általában ezen túl is rajta leszen, hogy a ca. Biztos Ó Exja levele pontjainak folyton elég tétessék." ¹¹

"Ez alkalommal az elnöklő mélt. Gróf kijelenté abbéli óhajtását, hogy az ország kivételes állapotja által szükségelt ezen Bizottmány, melynek rendeltetése a magas kormány s az academia közti összeköttetést emennek javára fentartani: hozatnék jövődöben magával az Academiával a kellő és óhajtott öszhangzásba, mi véleménye szerint az által lenne legczélszerűbben eszközölhető, ha annak elnökletét ezentúl az academiának jelenleg távollévő rendes elnöke gr. Teleki József úr Ó Exja vinné mi iránt szinte szó lenne a Jelentésben teendő. Az ülés e részben az elnöklő mélt gróf Ur érzését tisztelve, a jelentésbe ugyan a maga nevében nem kívánja azt kifejezetten, hanem czélszerűbbnek ítéli, hogy a mélt. Gróf azt mint saját óhajtását közölné a ca. teljhat. Biztos Ur Ó Exjával. Emlenben nagyon szükségesnek érezvén a Bizottmány, hogy a rendes Elnök úr gyakorta huzamosban is távol levén, a másod Elnök úr pedig szomorú egészségi állapotjánál fogva tán még hosszasabban el lévén az academiabani munkálódhatástól zárva, az utóbbi ideiglen helytartót nyerjen, s ezért egyértelemmel egy Bene, Szilasy és Toldy bizottmányi tagok által aláírandó kérelem beadását határozta, melyben a ca. Biztos ur Ó Exja kéressék, hogy másodelnökül m. Gróf Andrassy György urat mint az academiának egyik első Alapítóját, a mindig hazafülű buzgóságú igazgató és tiszteleti tagját helyettesíteni méltóztatnék. Mire a gróf kijelenté, hogy a tagok bizodalma által magát megtisztelve érzi ugyan, de Pesten évenként csak néhányszor és mindig rövid időre jelenvén meg, úgy hiszi e hivatalt az academia szükségel szerint nem viselheti; mire azonban a tagok úgy nyilatkozván, hogy bár óhajtának kis üléseikben is az elnöklő széket mindig rendes elnökeik egyike által elfoglalva látni: mégis főleg az academia gazdasági és political ügyel tekintetében kivánatos a két elnöklő hely betöltése most kívált, midőn az igazgatósági ülések nem eszközölhetők; különben is ez ügyek levelezés útján is elláthatók. Ez esetre az elnöklő Gróf szívesen hajolván a Bizottmány kérésére, az elhatározott előterjesztés megkésztése elrendeltetett." ¹²

A Bizottmány május 5-én tartott ötödik és utolsó ülésén Andrassy

"Jelenté, hogy a bizottmány martiusi előterjesztését b. Geringer Károly úr Ó Exjának általadni s annak szíves részvételét tapasztalta az academia iránt, újabban pedig értesült, mikép bizonyos akadály elhárultával gf. Teleki József úr Ó Exja remélhetőleg ismét el fogja foglalhatni az elnöki széket." ... "Az elnökö m. gf. arról értesítette egyszersmind az ülést, hogy ... b. Geringer úrtól ... vett levelet, melyben a másodelnökséggel helyettesleg felruháztatik; hozzá tevén hogy most is hazafüli kötelességének ismeri, a felforgó rendkívüli körülmények és szükségek tekintetéből e megbizást elfogadni a míg ezek múlhatatlanul tartanak meg is kíván annak felelni amennyiben viszonyal engedik."

"Ez által lehetőségessé válván a kisgyűlések megnyitására, egy kérelem benyújtására kéretett a M. Másod Elnök Ur, melyben a cs. Biztos Ó Exjának abbani közbenjárása a cs. kir. hadi parancsnokságnál vétetik igénybe, hogy a kis gyűlések minél előbb megindíttathassanak,"¹³

1850. június 10-én az új alelnök nyitja meg csaknem egy évi szünet után az Akadémia "összes kisgyűlés"-ét, és a következő heti ülésen már Teleki József elnököl.¹⁴

Az Akadémia élete és munkája nagygyűlés és egyelőre igazgatótanácsai ülések nélkül, ismét megindult. Az önkéntesen javasolt korlátozásokkal, a nagygyűlés és így a tagválasztások, valamint az igazgatótanácsai gyűlések felfüggesztésével, az Akadémia kitért annak a lehetősége elől, hogy a császári hatóságok alapvetően avatkozzanak be működésébe. Az Akadémia "loyalis" volt és a Bach rendszer alatt a kormány olyan intézetnek tekintette az Akadémiát, melynek segítségére néhány kormányzati ágban támaszkodott, s melynek a műveltség emelését szolgáló munkáját elnézheti, ha nem keresi a zajos nyilvánosságot. De a tudós munkát sem kímélte meg a rendőri ellenőrzés és bürokratizmus zaklatásától.¹⁵

1852 nyarán, a pesti polgármesteri hivatal tudósítást kért az Akadémia szervezetéről, működéséről és pénztárának állapotáról. Augusztus 26-án jelenti az Akadémia, hogy a Magyar Tudós Társaságot az országgyűlés hozta létre. Melléklil az alaprajzot, emllti a nagygyűlések szüneteltetését és a kisgyűlések megindítását 1850-ben. Azt, hogy a pénzalapja kereken 365 000 Ft-ra megy, és végül, hogy

"alapítói közé Ferdinánd császárt, úgy boldogult Károly és József főhercegeket számíthatni szerencsés,"

1852. november 26-án jelent meg a császári nyílt parancs az egy-

letekről. Ez "mindennemű egyesületek fölállítására az álladalmi igazgatóság különös" engedélyét kívánja. Ezt az engedélyt több más között különösen a tudományos és művészeti egyesületektől követeli meg. Ezeknek az engedélyezését a császár a maga számára tartja fenn és az erre vonatkozó javaslatot a belügyminisztertől várta. Azoknak az egyesületeknek, melyek működése császári engedélyhez van kötve és e nélkül működnek, az engedélyt három hónapon belül kérniök kell.

A pestmegyei főispán a nyílt parancs értelmében felszólította az Akadémia elnökét, hogy folyamodjon "fenállhatási engedményért." Teleki március 5-én kelt válaszában leszögezi, hogy egy akadémia, s így a magyar akadémia sem tartozik az egyesületek közé. Különben is a 28.§, melyre a főispáni felszólítás hivatkozik, csak azokra a tudományos egyesületekre vonatkozhat, melyek császári engedély nélkül működnek. Már pedig a magyar akadémiát őfelsége Ferenc császár állította fel. S így ép oly kevésbé tartozhat az új engedélytől függő egyesületek közé, mint a bécsi akadémia. Ennek ellenére megküldi a főispánnak "az Alaprajznak és a Rendszabásnak" Ferenc királytól megerősített, az országgyűlési iratokból külön lenyomott három-három magyar és latin nyelvű példányát, hogy azok "a legfelsőbb felügyelést vezető kormánynak kezénél lehessenek."¹⁶

Teleki érvelése nem talált meghallgatásra. Prottmann József budapesti rendőrigazgató a császári és királyi Helytartóság rendeletéből 1853. október 13-án értesítette Telekit, hogy a magas kormány az 1852. november 26-i egyleti törvényhez idomított akadémiai rendszabásoknak német nyelven három példányban való felterjesztését kéri a "legfelsőbb helybenhagyás kieszközölése végett,"¹⁷ Prottmann rendelete rosszul érinti Telekit:

"A magyar Akadémia rendszabályainak felterjesztése iránt jött rendeletben én igen rossz akaratot sejdítek, és nem csak önállását hanem nemzeti jellemét is féltém - írja Toldynak - Azonban ezen segíteni nem lehet és a parancsnak hódolnunk kell. A rendszabályoknak a mostani körülményekhez alkalmazása iránt az Urnak véleményében osztozom, és azt egy vegyes küldöttség által eszközölhetőnek oly formán gondolom, hogy ennek munkálata azután előbb a kis gyűlés, később pedig az igazgatóság által nézessék keresztül. Ezzel igen nagyon sietnünk nincs szükség; mert ha valahol, itt áll a deák párbeszéd: qui habet tempus, habet vitam. Ne sajnáljon az úr nekem a küldöttség tagjaira nézve javaslatot küldeni. Az 1843-diki reformjavaslatokkal nem lehetünk eléggé óvatosok, azok még a rendszabásoknál is szabadabb szelleműek, de kü-

lönben is most nem volna tanácsos valamely lényeges változtatást ajánlani, nehogy ez által magokat mások is mintegy felhíva érezzék az egész alapnak felforgatására."¹⁸ "A német nyelv iránti aggodalmamat maga a felterjesztés iránti jött parancs szülte, melyben nyilván ki van mondva, hogy a rendszabályokat ezen nyelven kell felterjeszteni." Irja később.¹⁹

A bizottság elnökének gróf Károlyi Györgyöt kéri fel, tagjaként Kúlnyi Ágostont, báró Eötvös Józsefet, Fogarasi Jánost, Horváth Cyrillt, Wenzel Gusztávot, a titoknokot és a pénztárost nevezi ki.²⁰ Károlynak írt levelében Teleki megismétli a Toldynak is kifejtett iránymutatását,

"A helytartóságnak a rendőrségi főnökség útján hozzám érkezett és eredetiben ide mellékelt rendelete szerint kénytelenek vagyunk a magyar nemzeti tudós társaság alapszabályait a mostani körülményekhez és a társulat iránt kiadott legfelsőbb rendeletekhez alkalmazva, legfelsőbb helybenhagyás végett felterjeszteni. Legczélszerűbbnek vélttem ezen igen kényes munkálat kidolgozását egy-egy küldöttségre bízni, mely az 1843 (!!) -ben ajánlott változtatásokra csak annyiban legyen tekintettel, a mennyiben azok magokkal a rendszabályokkal nem ellenkeznek. Ezen küldöttség munkálatait szándékolom azután előbb a kis gyűlésben, később pedig az ez iránt különösen összehívandó igazgatósági tanácsban tárgyalás alá vétetni." ²¹

A bizottság elaborátumát azzal az előleges kérdéssel terjeszti a március 9-i kisgyűlés elé, hogy

"czélszerűnek és üdvösnek tartja-e az ülés, hogy a felsőbb rendelet kötelező kívánalmain túl, a tapasztalás nyomán némely egyéb, magokban különben üdvös, javítások indítványoztassanak;" "Az ülés Ó Exja által megfontolásra kitézött előleges kérdéséhez szólván, abban állapodott meg, hogy a felsőbb helyt kötelezőleg kívánt alkalmaztatásán túl a rendszabásoknak az egylettörvényhez s a felforgó viszonyokhoz, csak oly változtatásokat tart tanácsosnak, melyek az országosan helybenhagyott rendszabásokban kitézött czélok, az ezek létesítésére vezető eszközök és formákkal nem ellenkeznek;" ²²

Az Igazgatótanács ülésén Teleki előadja, hogy a bizottmány

"úgy találván, hogy az akadémiai rendszabályok az említett egylettörvénnyel ugyan semmiben, de a változott országos állapotokkal több pontjokban némleg összeütköznek, a rendszabásokat gondos átnézet alá vetette, egyszerűen pedig hosszas gyakorlat által szükségesnek mutatkozott azon módosításokra is tekintettel volt, melyek egy törvényes reform reménye fejében koronként életbe lépettek, az 1845-ben kinyomtatott javaslatba is belktattattak. S az eképen elkészült bizottmányi munkálatot, miután azt Ó Exja, saját elnöklése alatt, márt. 9. és 13. kisgyűlési, márt. 14-én pedig nagygyűlési vizsgálat alá is bocsátotta, mármint a Tekint. Igazgatóság elébe terjesztette. Miután tehát az újabb felolvasatott, s az belső czélsze-

rúségét véve egyértőleg helyesnek jelentetett volna ki, de nagyobb változtatások korszerűsége iránt támadt volna kétségeskedés, végre két voka háromnak ellenében a gyakorlatilag hasznos, s a fenálló rendszabások lényegét, mely az Akadémia célja és erre kitért eszközökben fekszik, nem érintő, sőt egyedül az ügyvitel formálra szorító, módosítások mellett nyilatkozott.²³

Az elkészült új alapszabály-tervezet²⁴ a többszöri belső ellenőrzés után nem is tartalmaz mást a múlt reformtörekvéseiből, mint ami ténylegesen átment a gyakorlatba és amit az "utasító határozatok" is rögzítettek. Így bekerült a tervezetbe az osztályok önálló működése.²⁵ Meghatározza az összes ülések fogalmát és szerepét.²⁶ Alapszabályba kerül a széklőfoglалó tartásának kötelezettsége.²⁷ Az "utasító határozatokból" került az alapszabálytervezetbe az is, hogy az Akadémia levéltárát a segédjegyző kezeli.²⁸ A kialakult gyakorlatot rögzíti a könyvtárnokok és gyűjteményőrök "hit alatt"-i köteleességét és kinevezését leíró §.²⁹ Az eredeti szövegezéstől eltérően a régi alapszabálynak megfelelően továbbra is megtartja az Igazgatótanács a hatos osztály-szervezetet,³⁰ a rendes és levelező tagok jogainak leírásánál is a régi alapszabály szövegezéséhez alkalmazkodik.³¹ Változatlanul tartja végül az egy alelnöki rendet,³² Azonos tartalommal, de kikerüli, a cenzura szónak az alapszabályban való újra említését.³³

Az új szövegezés a célkitűzéseknél az 1. §-ban tér el a régi alapszabálytól. Míg az eredeti szövegezés szerint:

"A' magyar tudós társaság a' tudományok és szép művészetek minden nemében a' nemzeti nyelv kimivelésén igyekszik egyedül."

Addig a revideált javaslat szavai szerint:

"A magyar tudományos academia célja a tudományok és szép művészetek magyar nyelven művelése és terjesztése; egyszersmind a magyar nyelvnek egész gondnal csinósbitása és gazdagítása."³⁴

Az 1854 tavaszán felterjesztett alapszabályok megerősítése soká késett. Így az Akadémia éveken át a meg nem erősített egyesületek közé tartozott. Ez azt jelentette, hogy az 1854. évi június 14-i kormányrendelet értelmében a gyűlések tartására, azok tárgyának felterjesztése mellett, jóváhagyást kellett kérniük. Ha a politikai hatóság megengedte a gyűlések tartását, "országfejedelmi biztost"³⁵ rendelt annak színhelyére ellenőrzésül.³⁶ Az Akadémia 1854. októberében került országfejedelmi biztos felügyelete alá.³⁷ Az ellenőrzés a jegyzőkönyvek tanúsága szerint az

Igazgatótanácsi gyűlésekre és a nagygyűlésre terjedt ki. A nagygyűlésen országfejedelmi biztos nem jelent meg.³⁸

1857. június 6-ára összehívott Igazgatótanácsi ülésen Dessewffy Emil jelentette, hogy

"miután nem csak félhivatalos hírlapi tudósítás után, de magának Ő cs. kir. Felségének szóbeli legkegyelmesebb nyilatkozása, úgy a császári kir. Főkormányzó Ő Fensége kegyes kijelentéséből az akadémiail rendszabásoknak í. évi május 3-án történt megerősítéséről értesülnie szerencséje volt: sietett a T. Igazgató Tanács tagjait egybe hívni, hogy ez örvendetes eseményt tisztelettel ödvözelvén, mind az ezt megillető hála nyilatkozat formája, mind az új Rendszabások alapján az akadémiail élet hatályosb felélesztése eszközéről tanácskozni lehessen. Azonban némely időközben az Elnökséghez intézett közbevetőleges kérdések, melyek különben lényegtelennek mutatkoznak, s rögtön felvilágosítottak a tárgyaláson még át nem menvén, s így a Rendszabások azövege mind e napig le nem érkezvén: azoknak kihirdetése meg nem történhetik;³⁹

Az öröm azonban korainak bizonyult. A császár 1858. február 27-én erősítette meg az alapszabályokat. A megerősítésről a belügyminisztérium március 3-án értesítette a főkormányzszéket, ez pedig április 9-én tette át a Budapesti kerületi cs. kir. helytartósághoz. Báró August Antal ennek osztályi alelnöke április 16-án kelt levelében jelenté ezt és május 14-én Palló Sándor helytartósági tanácsost nevezi ki az Akadémia országfejedelmi biztosának.⁴⁰

Az új alapszabályokat a május 29-i Igazgatótanácsi ülésen hirdették ki, a helytartósági alelnök azon kívánsággal együtt, hogy az alapszabályok 3 példányát, azok magyar fordításával együtt a megerősítési záradék kiadása és a magyar fordítás helybenhagyása végett az elnökség a helytartósági osztályhoz terjessze fel.

Amint Dessewffy Emil írta Széchenyinek:

"Általános volt a jelenlevők véleménye, hogy azok, így a mint állnak, az egész intézet jellemét megváltoztatják s az alapítók czéljával ellenkeznek. Ezért kérelem lón a Felséghez határozva és annak átadásával Eötvös, Andrássy, Cziráky és Károlyi György megbizva. Az indítványt Deák Ferencz tette, többen támogatták - közöttük igen derekasan és határozottan Andrássy is - és senki sem ellenezte, sőt beleegyezését mindenki nyilvánította. A kérelmet egy kis küldöttség dolgozta ki - és ebben ismét Deák Ferencz - természetesen magyar nyelven."⁴¹

Az Igazgatótanácsa május 31-i ülésén Deák Ferenc nem találta elég erélyesnek a titkoknok fogalmazását és az igen alázatos folyamodvány he-

lyett ő mondta tollba a szöveget. Ezt meg az aggódó Toldy tartotta túl keménynek. Vele és a másodelnökkel szemben Dessewffy vette védelmé alá a kemény, száraz szerkezetet.⁴²

Az Igazgatótanácsi ülés és a folyamodvány négy pontba sorolja a sérelmezett változtatásokat. A leglényegesebb az 1. § második bekezdése melyben

"a tudományok magyar nyelveni művelése helyett általában csak a tudományok művelése" van az Akadémia céljává kitéve. "Második a választási megszorítások, u.m. az elnök választásának eddig legf. megerősítés mellett gyakorlása, - s a titkok és többi másodrendű tagoknak e nélküli választhatóságának eltörlése, melyek közül az első hármas kijelöléstől, emez felsőbb helyeni megerősítéstől, hol épen kinevezéstől tétetik függővé. Harmadik, hogy a fizetési kategóriák meghatározása, s azokba elöléptetés is főkományszóló elhatározás és kinevezés tárgyává tétetik. S végre a negyedik az, hogy az országfejedelmi biztosnak kötelességévé tétetik, nem csak az alapszabályokkal, de a legmagasabb kormány céljaival összeütköző végzetek ellen is tiltakozni: mely utóbbi joga csak annyiban találhatik nyomasztónak, a mennyiben nem törvényekről és rendeletekről szól, hanem célokról, melyek amennyiben törvényben és rendeltetésekben nem foglaltatnak, az Akadémia előtt ismeretesek nem is lehetnek, s így ama kifejezés határozatlanságával, az Akadémiát minden lépésében kétségekkel töltené el,"⁴³

A sérelmezett változtatásokon túlmenően a jóváhagyott alapszabály elhagyja a felterjesztett szövegből az 1831. évi alapszabályokból is hiányzó passzust, hogy a "rendes tag csak a levelező tagok sorából választható."⁴⁴ Belktatja a felterjesztett szövegből hiányzó, a régi alapszabályban szereplő

"Elnök, alelnök, igazgató és tiszteleti tagoknak a nekik jutott kitüntető méltóság és állás szolgál fáradozásaik díjává"

szövegi paragrafust.⁴⁵ Beleilleszti a felterjesztés szövegéből még hiányzó, de a jóváhagyás idején már igazgatótanácsi jóváhagyás szerint működő történeli bizottmány gyakorlata nyomán, a bizottmányok szerepének korrekt megfogalmazását.⁴⁶ Elhagyja végül az új alapszabálytervezetben bennefejtett Tudománytárra utaló részletet.⁴⁷

Ezek a javítások azt a kérdést vetik fel számunkra, hogy ki lehetett az alapszabályok hivatalos cenzora közül, aki az Akadémia szervezetét, múltját és egykori működését tökéletesen ismerte. Vagy ki volt az, aki erről a hatóságokat behatóan tájékoztatta.

További módosítások az elnököknek az "alapszabályok pontos megtartása iránti felelősségét" hangsúlyozzák.⁴⁸ Megkövetelik, az okmányozott pénztári számadásokat és azok fokozott ellenőrzését írják elő.⁴⁹ Előírják az ülésekben és gyűlésekben tárgyaltaknak a jegyzőkönyvekbe való "pontosan és teljesen" felvételét és mindennemű jegyzőkönyvnek 8 napon belül felterjesztését a cs. k. generál-kormányzósághoz.⁵⁰ Elrendelik, hogy külső tag csak nem magyarok sorából választható.⁵¹ Végül a különböző közigazgatási rendeletek megtartására utasítanak és az országfejedelmi biztos hatáskörét adják meg.⁵²

A császár július 1-én fogadta az akadémiail küldöttséget. Eötvös terjesztette elő az Akadémia aggodalmait. Különösen kiemelte az 1. §-ból kimaradt leglényegesebb szavakat. A császár elfogadta a folyamodványt és kijelentette, hogy

"minden a birodalomban élő nemzetiségek iránt egyforma hajlandósággal viseltetvén, minden haladást, melyet azoknak bármelyike az általános műveltség kifejlődése ösvényén tesz, egyforma megelégedéssel tekint; a miért az Igazgatóság folyamodásában kifejezett aggodalomra semmi ok sem forog fenn; hogy mindazonáltal, bár az alapszabályok jelen szerkezete bővebb megfontolás után adatott ki, ő Felsége mégis a folyamodvány egyes pontjait újabb vizsgálat alá veteti."

Az uralkodói ígéret ellenére a helytartótanács budai osztálya arról értesíti 1858. augusztus 23-án Dessewffy-t, hogy ő Felsége a folyamodásra nézve nem kért a belügyminisztériumtól előterjesztést, minélfogva a magas minisztérium nincs abban a helyzetben, hogy a folyamodást tárgyalja. A belügyminiszter már július 28-án értesítette az elnököt, annál: július 12-i levelére válaszolva, E levélhez

"egyszersmind azon bizodalmas nyilatkozat csatoltatik, hogy az állami igazgatásnak egyáltalában nem szándéka, az Akadémiában a tudományok, a szépirodalom működése körül a magyar nyelv használatát bármely módon megszorítani; valamint hogy az Alapszabályok 1-ső §-a is tudományos és szépirodalom művelését és terjesztését s a magyar nyelv gondos kiképzését és gazdagítását, ezen ő cs. kir. ap. Felsége különös oltalma alá állított tudományos intézetnek céljául világosan kitűzi: mihez képest ő Exellentája azt hiszi, hogy az Elnök által is előtte kifejtett aggodalmakra éppen semmi ok nincsen."

A november 20-i igazgatósági ülés

"úgy nyilatkozott, hogy miután a legfelsőbb helyen beadott folyamo-

dásban előterjesztett kérelmek meg nem adattak aggodalmi teljesen nem szüntek meg. De további sikeres lépések lehetőségét maga előtt nem látván, és bizván Ó Cs. Kir. Ap. Felségének legkegyelmesebb nyilatkozatában, "... "s tekintve az államkormány szándékát tolmácsoló cs. kir. belügyminiszter úr fentebbi kijelentését is: hiszi, hogy valamint az Igazgatóság el van határozva az Akadémia eredeti célját és az alapítók szándékát mindenkor szem előtt tartani: úgy az Akadémia is, működése gyakorlati terén ugyan ezt fogja. Mely bizodalomban a legfelsőbb helyről leérkezett új alapszabályzat ezennel az Akadémiához tételnél rendeltetett." 53

"Bár az akadémia óhajtotta volna, hogy az igazgatóság lépései ez ügyben szerencsés sikerrel koronáztassanak; még is azon bizodalommal fogadta az új Alapszabályokat, hogy ezek alapján is az eredetileg elébe tűzött célnak megfelelően lehetséges leszen." 54

Belenyugodott ebbe Széchenyi is, 55

Az új alapszabályokat a belügyminiszter csak 1859. január 8-án látta el megerősítési záradékkal és a helytartótanács 1860. március 13-án küldte vissza az Akadémiának. 56

Az 1858-ban az Akadémiára "erőszakolt" új alapszabálynak a további fejlődés szempontjából kettős jelentősége volt. Dokumentálta, hogy a centralizációs törekvések ellenére Bécs belenyugodott a független magyar akadémia létébe, felhagytak annak a bécsi akadémiába való beolvadására irányuló törekvésekkel. Másrészt sajátos ellentmondásként, ez az alapszabály rögzítette "törvényesen" azokat az Akadémia szervezetében megvalósított változásokat, melyek a szakszerű tudományos munkálkodást lehetővé tették, de melyeknek alapszabályba emeléséhez az udvar merevsége és az ettől féltő akadémiai vezetés nem járult hozzá.

Az alapszabályok megerősítése után megszűnt az akadémiai élet kényszerűségből vállalt korlátozása. Az 1858. decemberében tartott nagygyűlésen az egy évtizede elmaradt tagválasztások megújításával és a jutalmak kiosztásával teljessé váltak a társulat megszokott működésének keretei.

Magyarországon azonban ekkor lélekváltó idők jártak. S a magyar nemzeti akadémia magyarságának és nemzeti voltának lesz elkötelezettje akadémiai jellegének rovására. 57 Ünnepei és emlékülései már nem a tudós társaság megemlékezései a nagy elődökről, hanem a nemzet tiszteletadása az előtt, amit multjában és jelenében magyarnak tartott. Így válik szinte nemzeti tüntetéssé a Széchenyi emlékűnnep, Kazinczy Ferenc

születésének századik évfordulóján rendezett ünnepség, Berzsenyi Dániel emlékének és Kisfaludy Sándor szobrának felavatása vagy a sárospataki főiskola 300 éves jubileuma.

Az elnyomatás és terror⁵⁸ évtizede alatt megváltozott az Akadémia jelentősége és szerepe a nemzeti köztudatban.

"A divatból kimenni kezdett" intézmény, melynek munkálkodását a megelőző tíz év alatt a hírlapi vitákban annyi gáncs és kifogás érte

"mídon minden, mire nemzetiségünk védelmében eddig támaszkodtunk, fölünk elvételét, mídon abból, mire egykor egy szebb jövőnek reményét építettük, csak az egy Akadémia maradt, a romok között, az egyetlen nemzeti intézet, mely a nagy bomlás után még fennállt, s aránylag függetlenül még tisztán nemzeti célokat tűzött ki magának, nem kell-e megváltozni az Akadémia helyzetének is? mely ilyen viszonyok között a hazafiak szemében nem csak tudományos intézet vala többé, hanem képviselője nemzetiségünknek, emléke egy szebb múltnak, melyre büszkéek voltunk, a jelenben az egyetlen pont, melyet a nemzet sajátjának mondhatott, ... s melynek fenntartása, védelme, emelése nem csak a magyar tudomány, de a magyar hazának érdekében fekszik, s azért nem egyesek, hanem a nemzet kötelessége."⁵⁹

Ezt a tényt regisztrálja Dessewffynek az Akadémia 1858. decemberében tartott emlékezetes nagygyűlésén mondott elnöki megnyitóbeszéde is.

"... azon közérzet, hogy nekünk kötelességeink teljesítésében és feladatunkhoz hűségben megfogvatkoznunk nem szabad, nagyobb mértékben, mint ezelőtt, Akadémiánkra irányozza a közgondolkozást. Minél természetesebb, jogosabb és határozottabb minden oly nemzetiségnek, mely erre magában képességet és hivatást érez, azon óhajta, hogy előtte a magasabb tudományos kiképződés útjai ne csak elzárva és megnehezítve ne, sőt ellenkezőleg tárva és nyitva legyenek, miszerint annak, mi előtte legdrágább, azaz saját nemzeti egyéniségének feláldozása nélkül, sőt ellenkezőleg ennek párhuzamos kiképzése mellett, vehesse fel magába és azonosíthassa nemzetiségével a magasabb műveltséget: annál becsesebbnek kell lennie a mi szemelkben is jelenleg Akadémiánknak."⁶⁰

Dessewffy Emil, aki mindaddig, míg az Akadémia alapszabályai megőrösítve nincsenek, elhibázottnak tartja a közvéleménynek a sajtóban megnyilatkozó Akadémia iránti érdeklődését és segítőkészségét, amint az alapszabályok jóváhagyásával a társulat létét biztosítottnak látja személyes példaadásával, irányító tevékenységének teljes erejével maga áll az élére annak a mozgalomnak, mely a nemzet egészének erőfeszítéséből

kívánja az Akadémia működéséhez szükséges palotát és pénzalapot megteremténi.⁶¹ - Széchenyi ugyanekkor Döblingből sürgeti az Akadémia tőkéjének növelését.⁶² - Az elnök igényében és célkitűzésében ennél is többet kíván:

"A siker, mely ilyenmü tudományos intézetek működésétől várható a műveltségre, azon közönség részvéte és fogékonyágától függ, melyre ily intézetnek hatnia kell. S ezen részvét folyvást és kelző melegségben mutatkozott-e Akadémiánk iránt? Nem elégtelenek-e még ma is azon eszközök, melyekkel intézetünk rendelkezhetik? S állíthatjuk-e, hogy mindig mutatkozott azon fogékonyág a közönségnél, mely egyedül lehetett volna nagyobb sikerek szülője?"⁶³

Majd Széchenyi 1842. évi akadémiai beszédének hódolva és a közelmúlt bécsi centralizációs törekvésekre válaszként szögezi le a nemzet akadémijának célkitűzéseit, mely egyszersmind az alapító óhajának beteljesedése is.

"A tudományilag képzett, gazdagított és lehetőleg tökéletesített nyelven művelni és terjesztetni a tudományt, ekkép öregbiteni a magyar közértelmesség sommáját, magasabb szellemi és értelmi kifejlődéshez vezetni a magyart, s ez által emelve tekintélyét, dicsét, jelentőségét, arra képesíteni, mikép a műveltségi alárendeltség nyomasztó érzésétől menten ne csak becsülettel és tisztességgel állhasson ott, hova a történet és a világvizonyok rendelték, hanem e felett nemzeti önérzete kielégítést is találhasson annak lélekemelő tudatában, miszerént magához híven, saját nemzeti egyéniségéről le nem mondva, hanem fentartva, értékben emelve és nemesítve halad az emberiség a világtörténelemben egy magasabb akarat által kijelölt szellemi és erkölcsi célja felé."⁶⁴

"És ezért ezen intézet, ha magasb rendeltetésének megfelelni kíván, nem lehet egyéb, mint egy szellemi küzdőtér, melyen önérzetünk s azon elénkbe tűzött feladat: a magasabb művelődés magyarosodását tudományterjesztés útján közvetíteni, folytonosan fegyverben és harcban áll a mai cultura korcsosító befolyásával. A mi feladásunk feladása azt feltételezi, hogy a magyar kislelkien önmagáról ne mondjon le - és nem épen ez-e az, mit az úgy nevezett cultura tőlünk követel?" "... a magyar Akadémia tagjainak is érezniök kell, mikép ők nem csak tudósok és írók, hanem egyszersmind a legmagasb magyar szellemi érdekek őrkatonái."⁶⁵

"Vannak, tisztelt Akadémia, kik bennünket megérteni még ma sem tudnak vagy akarnak. Ezeket bátran figyelmeztethetjük azon erénynek nagy termékenységére, melynek megmentése itten szóban forog. Vannak mások, kik azon magasb rendül és későbbi élvezetekért, melyekre törekszünk, a nemzeti jellem és sajtóság, tehát magasabb becsül erkölcsi javak árán megvásárlandó kulturának mindjárt gyümbölcsozandó áldását ajánlgatnak cserébe. Ezen csábítókat a műveltség fanatikusainak nevezem, és ezeknek a tudományos intézet álláspontján bizvást adhatjuk azon választ, hogy őket igen jól ismer-

Jük, s hogy viszontagságaink meg nem törték a Mindenség Urába vetett bizodalunkat - hogy türelmünk próbára tétetett és megedzött." 66

Az Akadémia 1858-as célkitűzései között találunk egyet, mely jelenőségében nem olyan súlyos és alapvető, mint az idézetek, de jellemzően vall arról, hogy az intézet, mely jövőendő működését a nemzet egészének áldozatkészségére építi az egész nemzet akadémiája kíván lenni. Toldy Ferenc titoknoki beszámolója igéri a reménylett akadémiái állapotról beszélve:

"mely, ha létesül, képesek leszünk kincstárunkat, u.m. 60 ezer kötetet meghaladó könyvtárunkat, az összes közönségnek is megnyithatni." 67

Az Akadémia bármely tevékenységének ilyen szélesre tárását eddig csak az 1848-as követelések ígérték. Most 58 bizonyít, hogy nem felejtette el 48-at.

Miközben e korszak akadémiájának alapvető problémája és célkitűzése nemzeti jellegének és függetlenségének megtartása és az Akadémia működésének széles nemzeti alapokra való helyezése marad; az elnöki beszámolóban nyugodt öntudattal hangzik el:

"Öszveköttetései a tudós világgal, ezen üdőszakban is gyarapodtak és bővültek." 68

Dessewffy Emil a korszakot lezáró és kiteljesítő, palotaavató ünnepélyre küldött üzenetében foglalja össze a múlt és jelen célkitűzést és problémáit.

"Magunkra szorítókozásunkat, magunkba zárkózásunkat, az eszközöket, miknek alkalmazása a tisztán védelmi állásban vala czélszerű, maguk anyagi helyzetünk kívánalmal teendik lehetetlenekké ugyanakkor, midőn bevonatva az anyagi érdekek és a közzgazdászati fejlődések mozgalmába, és impetussal sodortatva át a kor azon ösvényére, melyen épen az érdekek, mint irányadók szerepelnek, egy seregét látandjuk keletkezni oly érintkezési pontok és alkalmaknak a mienknél előbbre haladott műveltségekkel, melyek hatását szellemi életünk természete és fejlődése meg fogják érezni. Az értelmi és anyagi fejlődések útjain összefutnak azok szálai és a ható tényezők működése. Értelmi és tudományos haladások szállk az anyagi virágzást és ruházzák fel súllyal a nemzeteket, s így lesz a tudomány hatalommá, és viszont az anyagi kifejlődés az értelmének ébresztőjévé." ... "Mindenképpen válságos tehát a helyzet, és nem szavak, csupán tettek segíthetnek ki bennünket annak nehézségeiből ..." ... "A ki azon tért, melyre a gondviselés rendelte, lefoglalni és sajátjává tenni, azon ösvényen, melyen a kor halad, őt

illető helyét megtalálni, a súlyt, melyre képesítve van kifejteti és érvényesíteni, a munkát, mely reá mérve van, végezni, a hivatást, melyet sorsa és helyzete reá parancsoltak, betölteni nem bírja: annak számára a kor nem hágy fel sem tért, sem helyet! "

"Nem oly rég történt, midőn nem volt már egyebünk, mint hazánk és nemzetiségünk, és úgy látszott, hogy az sem akar meghagyatni, azon kérdés intéztetik hozzánk: nem akarnánk-e azért, amit culturának neveznek, ezeket is odaadni cserébe? Adtunk e kérdésre oly büszke és magunkhoz illő választ! Meg lőn kettőztetve a tudomány művelésének és nyelvünk emelésének szentelt ezen intézmény tökéje, és állnak építményeik "

"A mi feladatunk az, hogy sajátlag és tulajdonképen magyar szellemi erő munkájával foglaljuk el helyünket azon ösvényeken, melyeken halad az emberiség erkölcsi és értelmi fejlődése, hogy az ez által nyert vívmányok összes tökesommájának részeseivé saját erőfeszítésünk által tegyük magunkat, s hogy a saját fáradaimánk által nyert, saját szükségéink szerint alakított, jellegünk és tulajdonaink szerint idomított szerzeményt azok kiérdemelt jutalmául tekinthessük." ... "Sőt nyelvünk is csupán ezen munka teljesítése által és annak folyamában emelkedhetik fel tökélyre, és válhatik a magyar szellem hű kifejezőjévé." 69

JEGYZETEK A II. FEJEZETHEZ

1. A fejezet bevezető részében a hivatkozott részleteken túlmenően is nagymértékben támaszkodunk Angyal Dávidnak a korszak történetét tárgyaló tanulmányára (Angyal)
2. RAL, Kgy. Jk.
3. A körlevél az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában sajnos nem található meg, így csak az Angyal Dávid által közölt részletet ismerjük. - Angyal 10.
4. Angyal Dávid összefoglalása uo.
5. Angyal: 10-11.
6. Angyal: 11.
7. A "Bizottmány" jegyzőkönyvelnek fogalmazványát ismerjük. - RAL 14/1850, - Sem Geringer rendeletét, sem a neki adott jelentés szövegét nem találtuk meg. - Angyal Dávid felhasználja az események rekonstruálására a kortársak elbeszélését is. (A jegyzőkönyv-fogalmazványt nem ismeri).
8. A bizottság első ülése március 24-én. - RAL 14/1850.I.
9. Második ülés március 26. - RAL 14/1850.V. és VII. - (A ritkított kiemelés tőlem - Sz.M.)
10. Harmadik ülés március 27-én. - RAL 14/1850.IX.
11. Harmadik ülés március 27-én. - RAL 14/1850.X.
12. Negyedik ülés, március 28-án. - RAL. 14/1850.XIV-XV. (Kiemelés tőlem - Sz.M.)
13. RAL. 14/1850.XVIII. XIX. XX.
14. RAL. Kgy. Jk. és Angyal: 13, Ak. Ért. 1850. 1 és 7.
15. Angyal: 13-17.
16. Angyal: 17-19.
17. Angyal: 19.
18. Magyar Irodalmi Levelezés az MTA Könyvtára Kézirattárában (továbbiakban: M.Ir.Lev.) 4.r. 100. Teleki József Toldyhoz Szirákon, 1853. nov. 25. (A kiemelés tőlem - Sz.M.) - Az 1843. évi reformra utalás nyilván elírás. Az igazgatótanácsi és kisgyűlési jegyzőkönyvekben, helyesen 1845 szerepel.
19. M.Ir.Lev. 4.r.100. - Teleki József Toldyhoz, Szirák, 1853. december 30.
20. RAL. 34/1853.
21. Uo.
22. RAL. Kgy. Jk. 1854, márc. 9. 81. (Kiemelés tőlem - Sz.M.)

23. RAL, Igt. Jk. 1854. márc. 18. I.
24. RAL, 11/1854.
25. 17, 18, 29-32, 46-48. §§.
26. 49. és 50. §§.
27. 34. és 35. §§.
28. 21. §.
29. 24. és 36. §§.
30. 16. § és az eredeti fogalmazvány 20. §-a.
31. 18. és 19. §§.
32. 28, 45. és 51. §§.
33. 12. §.
34. (A kiemelés tőlem - Sz.M.) - Angyal Dávid és a Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből Budapest 1881. (továbbiakban: Vázlatok) írója ezt tartja a leglényegesebb változtatásnak. - Hogy ez a szövegmódosítás a kormánynak kíván-e engedelményt tenni, vagy a régi reform-törekvések kifogásolta homályos szövegezés igazítása-e, nem tudjuk. Az 1845-i reform-terv 1.§-ának fogalmazása, az 1831. évi alapszabály 17.§-ának tartalma (A' rendes tagok ... a' nemzet várakozásának minél inkább megfelelni, hogy mind a' nemzeti nyelv kimíveltessék, mind a' tudományok és művészségek a' haza lakosai között könnyebben elterjedhessenek. A' tudományok ... Gyarapítására külön külön hét tag rendeltetik.) ez utóbbit valószínűsíti. - Tényként szeretnénk megjegyezni, hogy az 1854-i javaslat 1.§-ának szövegezése minden akadémiái fórumon megjegyzés nélkül ment keresztül.
35. Királyi vagy császári biztosnak megfelelő egykorú kifejezés.
36. A jóváhagyott intézményeknek "bejelenteniök" kellett az üléseket, azok tárgyát jelezve, de azok gyűléseire is országfejedelmi biztos rendeltetett.
37. Angyal: 20-22.
38. RAL, Kgy. Jk. 1854, 1855.
39. RAL, Igt. Jk. XIX. Ülés 1857. jan. 6. I. - Ezen az ülésen a császári biztos nem volt jelen.
40. RAL, Igt. Jk. XX. Ülés. 1858. május 29. és Angyal: 23-24.
41. Dessewffy Széchenyilhez 1858. május 31-én. - (Károlyi Árpád: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. I. Budapest 1921. 469.)
42. Szily Kálmán: Deák Ferenc és a M. Tud. Akadémia. Ak.Ért. 1904, 281-282.

43. RAL, Igt. Jk. 1858. XX. ülés május 29. IV.
A folyamodványtól függetlenül jelölte ki az ülés "az alapszabályok közzölt nyomtatott példányába becsúsztott sajtóhibákat, melyek az értelem elváltoztatását, csonkítását eredményezik."
44. Előterjesztés: 30. §. Jóváhagyott szöveg: 28. §.
1831. évi alapszabály 17. és 26. §§.
45. Jóváhagyott szöveg: 37. §. 1831. évi alapszabály: 34. §.
46. Jóváhagyott szöveg: 48. §.
47. Előterjesztés: 6. §. - Nem szerepel ez az 1831. évi alapszabályban sem.
48. Jóváhagyott szöveg: 14. §.
49. Jóváhagyott szöveg: 23. és 44. §§.
50. Jóváhagyott szöveg: 53. §.
51. Kiemelés tölem - Sz.M. - Jóváhagyott szöveg: 30. §.
52. Jóváhagyott szöveg: 26. és 60. §§.
53. Angyal: 28-29.; Vázlatok: 22-23.; RAL, Igt. Jk. 1858. nov. 20. II.
54. RAL, Kgy. Jk. 1858. november 9. 209.
55. Bártfal Szabó László: Gróf Széchenyi István levele a Magyar Tudományos Akadémiához 1858-ban. Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez II. Budapest 1920.; Angyal: 32.; Vázlatok: 23-24.
56. Angyal: 32.; Vázlatok: 25.
57. A kiegyezés utáni időszakban, amikor a társulat szerepe és működése akadémiai jellegére korlátozódott, az Akadémia és a társadalom egyaránt hiányolja majd az akadémiai megnyilvánulások köré csoportosuló tömegeket. A problémára Csengery Antal és Eötvös Loránd keresi, majd Wartha Vince adja meg a választ.
58. Gyulai Pál Toldy Ferenc fölött tartott emlékbeszédében írja: "Toldy a forradalom után a katonai önkény dühöngésével közepette egy üldözött vallás apostolaként titokban gyűjtötte össze szállásán az akadémia tagjait, hogy folytassák a megszakadt munkásságot." Idézi: Angyal: 10.
59. Eötvös József: Néhal Gróf Dessewffy Emil akadémiai elnök emlékezete. 1867. január 27. Évkönyv XI/VII. 14.
60. A M. Tud. Akad. Évkönyve IX. kötetéhez bevezetésül. 1859. A M. Tud. Akad. 1858. dec. 20. tartott ünnepélyes közülésének tárgyal. 4-5. - (Kiemelés tölem - Sz.M.)
61. Vö. Fráter Jánosné által idézett adatokkal. - Fráter Jánosné: "Nemzeti részvét emelte." A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 28. 3-5.

62. Tasner Antalhoz 1858. december 31-én. (Széchenyi lev. III. 726-727.) "Jó volna az Akadémia tőkáját most minden módon nevelni." "Soha nem tudom magamnak megbocsátani, hogy nem folytattuk azon systémát, mely Batthyány H-nél oly jól sikerült, t.i. őt felkeresni és czifra szavakkal felkérni. Sugná Ön ezt meg Toldynak. Hercegg Esterházy Pál volna írásban vagy Deput. által felszólítandó. Mit so vieler Delicatesse kommt man nicht weit."
- "Dessewffy - sokszor van itt - Apponyi György, tán Deák, Károlyi György. Az Akadémia nevében rontsának Esterházyra (wie eine Bombe, ohne zu preveniren, damit er keine Zeit habe, sich zu verschanzen) és csikarjanak belőle, mennyit csak lehet."
- "... és így - de igen lassan másokat - Coburg, Zichy Edmund etc. etc."
63. 1858. évi elnöki megnyitó beszéd. Évkönyv IX. Bevezetés 6. - (A kiemelés tőlem - Sz.M.)
64. Uo. 8. - (A kiemelés tőlem - Sz.M.)
65. Uo. 10. - (A kiemelés tőlem - Sz.M.)
66. Uo. 11. - (A kiemelés tőlem - Sz.M.) - Ismételt utalás a tudományokat magyar nyelven művelő és terjesztő Tudós Társulat megszűntetésére, a magyar akadémiának a nagyobb lehetőségeket kínáló bécsibe olvasztó törekvésekre. Az Akadémia alapszabályai jóváhagyásának ennek érdekében történő elhúzására.
67. Toldy Ferencz: A M. Tudom. Akadémia történeteiről 1848-1858. Évkönyv IX. Bevezetésül, 17. - (Kiemelés tőlem - Sz.M.)
68. A M. Tudom. Akadémia XVIII. közülését megnyitó beszéd. Évkönyv IX. kötetéhez, 1860. 4.
69. Évkönyv XI/V, 5-6. - (A szaggatott kiemelés tőlem - Sz.M.)

III. 1867—1905

Az Akadémia feladatának és célkitűzéseinek csaknem két évtizedes vitatása után 1848-ra kialakul annak egyöntetű igénylése, hogy a nyelv-
művelő társulatként alapított és a tudományokat magyar nyelven terjesztő
intézet a tudományok akadémijává váljék.¹

Az elnyomatás éveit az Akadémia működését hangsúlyozottan a tu-
dományok művelésére szorították. Az Akadémia célkitűzései ebben az i-
dőszakban az intézet nemzeti jellegét és önállóságát hangsúlyozzák. Az a-
lapítók akadémiját a "nemzet" intézetévé avatják. De ugyanakkor, amikor
a társulat működésének feltételeit az egész magyar társadalom áldozat-
készségére alapozzák, a második alapítóként tisztelt Dessewffy Emil "az
Akadémia önállóságának teljes megóvásáért" az intézet működését álla-
mi támogatással is erősíteni kívánja.²

A vezetésnek ez a törekvése 1867-re érik be. Abban az időszak-
ban, amikor a megváltozott politikai viszonyok lehetővé teszik, hogy a
társulat a működését szorító, nem egy esetben már a megszületésekor is
elavult szervezeti kereteket³ levegőbe, célkitűzéseit saját korának megfe-
lelően fogalmazza meg.

Az alapszabályok módosításának szükségessége az 1865. évi XXVI.
nagygyűlésen vetődik fel.

"Előadatulán, hogy mind az akadémia méltósága, mind az akadémiai
tagság jelentősége a választások körül a legnagyobb óvatosságot
igényli, több osztály részéről indítványoztatott, hogy az egyes osz-
tályokban a levelező tagok száma határozottassék meg s ez által ve-
tessék korlát azon osztályok eljárásának, melyek minden nagygyű-
lés alkalmával feles számú tagokat ajánlanak."⁴

Utóbb Toldy Ferenc javaslatára tárgyalja az 1867. évi nagygyűlés
a tagválasztások mikéntjének revízióját.⁵ Ez a nagygyűlés azonban az
alapszabály-módosítás szükségességének felvetése mellett intézkedések-

ről is beszámol, melyek életbeléptetése "a jövőre nevezetes fejlemény csíráját rejtli magában."

"Az Akadémia osztályai eddig rendszerint csak nyílt ülésekben találkoztak . . . Nem vala tehát rendes összejövétel, hol az egyes osztály saját szakügyeit fesztelenül megvitassa, benső mintegy házi dolgait rendezze, összevágó munkásságot ébresztszen, és ellenőrizze az osztálybéli előadásokat. Ez utóbbiak egyes tagok vállalkozására, jóformán a véletlenre voltak hagyva, az osztály előleges befolyása nélkül. Szóval, az osztály, mint szerves egész, alig létezett ülésein kívül; ez ülésekben pedig, különböző tekintetek által korlátozva volt. Méltán nevezhetni üdvösnek a javítást, mely az osztályokat szorosabban szervezve, rendes tanácskozásokat léptetett életbe, hol az egyes osztály, szakja összevágó előbbviteléről eszméket cserélhessen, nyílt üléseit előkészíthesse, annak tárgyai felett ellenőrséget gyakorolhasson. Ily szervezetből fogja magát kinőni amaz elkülönített szakmunkásság, minőt teljesebb akadémiákon látnunk; hogy minden osztály, saját elnöke, titkárja ügyvezetése mellett, s talán saját költségvetéssel, önállóan folytassa tudományos működését."⁶

Arany János "nem az Akadémia tisztviselője, hanem egyik tagja" ezen a nagygyűlésen fogalmazza újra az egykori nyelvművelő társulat korszerű nyelvművelő feladatait. A nyelv tisztaságának őrzése, fejlődésének irányítása továbbra is akadémiai feladat;

"... a szépirodalmi szak, mely most jóformán azt sem tudja, mi dolga e tudományos Akadémiában, volna hivatva a nyelv gyakorlati használatának ellenőrzésére; hivatott arra, hogy compact, szervezett munkásság által gátot vessen a rohanó áradatnak" mely germanizmusokkal tölti meg nyelvünket.⁷

Az alapszabály átdolgozására kiküldött bizottság javaslatával az 1868. évi nagygyűlés foglalkozik, mely hosszabb vita után vegyes bizottság kiküldését javasolja az alapszabály teljes átdolgozására.⁸ A vita összefoglalását Eötvös Józsefnek és Arany Jánosnak az Igazgatótanácshoz intézett levele tartalmazza.

"Tisztelt Igazgató Tanács! A M.T. Akadémia alapszabályai a szomorú emlékezetű 50-es évek folytán oly kényszerített módosításokon mentek keresztül, hogy ezek e módosított alakban az örvéndesen megváltozott országos viszonyokhoz többé nem illenek, mint erről kit-kít az első tekintet az alapszabályokra meggyőzhet. Ezen felül a korigények és a tudomány haladó érdeke is ajánlatossá tesz, hogy e szabályok tartalma érett megfontolásnak és minden oldalú vizsgálatnak vetessék alá, arra nézve, szükséges-e a tisztán elavult, és mostani helyzetnek többé meg nem felelő pontok módosításán kívül más egyéb reformokat is életbe léptetni? Ily szempontból kiindulva az Akadémia, e hó 18-án tartott nagygyűlésében, ré-

szerül egy hat tagú tanácskozó bizottságot rendelt ki miről ezennel a Tisztelt Igazgató Tanácsot a végre kívánta értesíteni, hogy ha a mondott szabályok többé-kevésbé lényeges változtatását, vagy talán azok reformját szükségesnek vagy czélszerűnek vélné, saját tagjaiból színtén egy hattagú küldöttséget nevezni méltóztassék, mely az akadémiai tagokkal vegyes bizottságban módosítások szükségége, a reformok minősége és terjedelme iránt tanácskozáva, javaslatát mind az Igazgató Tanácsnak mind az Akadémia jövő nagygyűlésének határozat végett terjessze elő.

Midőn az Akadémia ez indítványát tolmácsolni szerencsénk van: maradunk tisztelettel. - Kelt Pesten a M. T. Akadémia 1868. márc. 18.-án tartott nagy gyűléséből - a T. Igazgató Tanácsnak alázatos szolgál: B. Eötvös József elnök, Arany János titoknok."

"Az alapszabályok korszerű módosítása, s az e czélra kiküldendő vegyes bizottság eszméje pártolásra találván, az az igazgatóság köréből bizottsági tagokul felkérettek: Cziráky János gr., Haynald Lajos érsek, Károlyi György gr., Kubinyi Ágoston, Majláth György és Sennyey Pál b. oly megbizással, hogy az alapszabályok átdolgozásában az első alapítók czéljai szem előtt tartassanak, s hogy a bizottság a még élő alapítókkal magát érintkezésbe tegye."⁹

Az "akadémia" Toldy Ferencet, Gregus Ágostot, Csengery Antalt, Horváth Mihályt, Sztoczek Józsefet és Than Károlyt jelöli a bizottságba.¹⁰

A vegyes bizottság előterjesztését az 1869-1 nagygyűlésen lényegtelen módosításokkal az Akadémia és az Igazgatótanács is elfogadta.¹¹ Az új alapszabályokat a király 1869. június 14-én erősítette meg.¹²

Az 1869. évi alapszabály visszaállította az Akadémia autonómiáját, megszüntette azokat a korlátozásokat és módosításokat, melyeket az abszolútizmus kora parancsolt az Akadémiára. A reform igazi jelentősége azonban túlmutat ezen. Az 1844-es problémafelvetés óta a legjelentősebb átalakulást hozta a társulat életébe. A változások egyrészt az akadémiai szervezet demokrelizálódását és további szakszerűsödését eredményezték, másrészt a tudományos kutatás konkrét támogatásának lehetőségét teremtették meg.

Az alapvető szervezeti változást az "akadémia" és az "igazgató tanács" egymáshoz való viszonyának új alapra fektetése jelentette. 1869-ig az Akadémián belül voltaképpen két testület létezett: a tulajdonképpen akadémia és az igazgatótanács. A tanács első tagjait a négy alapító jelölte ki, majd a továbbiakban a testület maga egészítette ki önmagát. A társulat előülőjét és máselőülőjét az igazgatótanács választotta saját

kebeléből.¹³ Bár a rendszabások szavai szerint az Igazgatótanács feladata az, hogy "a' társaság tőkepénzeire 's jövedelmeire" ügyeljen, valójában az Akadémia életének minden megnyílvánulása hozzájárulásuktól függött.¹⁴

A kettős szerkezet ellentmondását, anélkül, hogy megoldást tudna ajánlani, Vállas Antal tárja föl először.¹⁵ 1848-ban a Bölcséleti Osztály reformterve

"az igazgatóság reformjához rendelkezve szólni nem kíván, részint, mert kegyeletteljesen méltányolja azon körülményeket, melyek között a tisztelt igazgató tagok nemcsak alapítói, hanem egyszersmind, kormányuk által fentartói is valának eddig Academiánknak; részint mert ha a reménylett Országos segínyt megnyerni szerencsések lehetünk, úgy a segínyt nyújtandó Nemzetnek és eddigi alapítóinak társaságunk további igazgatásába gyakorlandó viszonylagos befofolyását meghatározni Nemzetgyűlésünk teendői közé tartozik."¹⁶

Péczy József radikálisabb, amikor írja: "Ohajtanám az Igazgatókat is az öszves Academia' által választatni."¹⁷

Az 1869. évi alapszabály először fellazítja az Igazgatótanácsot: a "24 tag fele részben az alapítók és oly férfiak sorából, kiknek megnyerése által az Akadémia disze és java öregbedését várja, fele részben akadémiai belső tagokból, egyszerű többséggel, oly módon választatik, hogy 12-őt kizárólag az igazgató tanács, 12-őt kizárólag az Akadémia választ."¹⁸

Kiemeli az elnök és másodelnök választásának jogát az Igazgatótanács jogköréből. Ezeket

"az elegyes ülés, a tiszteleti, rendes és igazgatósági tagok titkos szavazatával egyszerű többséggel, a belső tagok sorából, három évre választja."¹⁹

Elvszerűen elhatárolja az igazgatótanácsi és akadémiai ülések hatáskörét. Leszögezi, hogy a

"szellemi ügyeket elsősorban az osztályok intézik, az anyagi ügyeket az igazgató tanács kezeli." Elmondja, hogy "az igazgató tanács tagjainak az igazgatósági és elegyes ülésekben szavazatok és székök, - az öszves ülésekben, a nagygyűlésekben s a közülésben székök van."²⁰

Ezzel kimondja azt is - még ha nem is hangsúlyozza külön -, hogy az osztályok ülésében és munkájában nem vehetnek részt. Tétélesen felsorolja, hogy az Igazgatótanács intézkedésel mely ügyekre terjednek ki.²¹ Gazdasági kérdésekben is megszünteti a tanács teljhatalmú intézkedési jogát, amikor kimondja, hogy vagyonának "állásáról az, Akadémiának é-

venként kimerítő jelentést tesz." ²²

Ugyanakkor amikor az Igazgatótanács jogkörét meghatározó §-ok addigi hatáskörét körülhatárolták, az Akadémia működésének szakszerűségét is elősegítették. Ezt a kettős célt szolgálja a főtitkári és gondnoki hatáskör kettéválasztása. Az alapszabály kimondja, hogy a "főtitkár az Akadémia határozatainak szellemi téren végrehajtója" ²³ a gondnok pedig "az Akadémia határozatainak anyagi téren végrehajtója ... működéséről az igazgató tanács előtt évenként beszámol." ²⁴ Azonos eredményt hozott a társulat vagyonának pénzügyi kezelése. ²⁵

Az új alapszabály módosítja az eddigi osztály-szervezetet. Az eddigi hat osztály helyett három osztályba sűriti az Akadémia minden tudományszakot magába ölelő munkáját. ²⁶ Megnöveli az osztályok autonómiáját, alapszabályba iktatja az osztályok belső szervezetét, meghatározza az osztály-elnökök ²⁷ és osztály-titkárok feladatkörét és választásuknak módját. Kimondja, hogy "minden tag valamely osztályba van sorozva." ²⁹ Biztosítja a levelező tagok szavazati jogát osztályuk ülésein. ³⁰ Megadja végül az osztályoknak a lehetőséget, hogy saját költségvetésükre maguk tegyenek előterjesztést. ³¹

Előzmény nélkülén új az alapszabály két rövid kitétele, mely szerint a Magyar Tudományos Akadémia "tudományos felfedezéseket elősegíti," ³² és "Kitűnő tudósoknak munkásságuk folytatására, amennyire teheti, segélypénzt rendel." ³³ Ez jelzi legélesebben, hogy a nyelv művelő intézet végképp tudományos akadémivá alakult át, mely a nyelv művelését is szaktudományi szinten műveli.

Az intézmény országos jellegére utal az az alapszabályi megfogalmazásban új, de gyakorlatában régi §, mely kimondja, hogy az Akadémia "a törvényhozás és kormány által hozzá utasított tudományos kérdésekben véleményt mond." ³⁴ Hasonló elv iratta, hogy

"A nagygyűlésen az Akadémia által meghívott hazai tudományos egyesületek magokat egy-egy tagok által képviselteshetik. E küldötteknek a nagygyűléssel kapcsolatban lévő osztálytanácskozásokban, szakalk szerint beosztva, véleményt és indítványt is terjeszhetnek elő." ³⁵

Az eredeti célkitűzéseket tartalmában és eszközzeiben is új módon fogalmazza meg az alapszabály, amikor kijelenti, hogy

"A tudományos ismereteket könyvtára, valamint eredeti és fordított

munkák kiadása és felolvasások által is terjeszti" az Akadémia, 36

Az új alapszabályok alkotóinak meggyőződését 1870. május 28-án tartott elnöki megnyitó beszédében Eötvös József foglalja össze.

"... akadémiánk, mely működésének első korszakában úgy felelt meg legjobban feladatának, midőn magát mindenek előtt nemzeti intézetnek tekinté, ezáltal nagy alapítójának szándékait és a nemzet várakozását csak úgy teljesítheti, ha minél inkább folyton tudományos feladatára szorítkozik, és a tapasztalás azt bizonyítja, hogy az akadémia eddigi szervezete erre alkalmas nem vala.

Napjainkban a tudomány oly kiterjedést nyert, minőről csak egy század előtt is senkinek nem volt fogalma.

A mi egykor csak valamely tudomány egyes ágának tekintett, az most mint önálló egész áll előttünk, mely ismét több ágra oszolva, egyes tételeiben talán egészen új tudományok csíráit viseli magában, s ha azon gyors haladásnak okait keressük, mely főképp egyes tudományok körében oly meglepő: ezeket éppen a tudományos fejlődés ezen irányában találjuk.

A munkaelosztás, mely az ipar mezején annyi csodát mivelt, hasonló eredményekhez vezetett a tudományok körében is, és azon nagy felfedezések, melyek újabb korban a természettudományok, a nyelvészet, s a történelem terén történtek, csak azon kitartásnak és következetességnek köszönhetők, melyet egyesek a tudomány egyes ágaira fordítottak. A tudomány jelen állásában minden haladás csak így eszközölhető; s habár azon kör, melyet nagyobb tudományos intézetek tevékenységüknek kijelölhetnek, tágabb, mint az egyesé, bizonyos, hogy azon hatás is, melyet ily intézetek, mint akadémiánk a tudomány haladására gyakorolhatnak, munkásságuknak ily felosztásától függ." "Az Akadémia mint egész, a tudományok minden ágát vonhatja körébe, s midőn több különböző erőnek közreműködését eszközöli, üdvös hatást gyakorolhat: de csak úgy, ha tevékenységét czélszerűen rendezve, minden körében működő egyes erőnek kijelöljük külön feladatát; úgy, hogy föntartva azon összeköttetést, melyben a tudományok egymással állnak, egyszersmind minden tudománynak önálló fejlődését lehetővé tesszük."

"Ez az, a mit Alapszabályink megváltoztatása által eszközölni kívántunk; s habár az eredmények, melyeket tudományos intézeteknek működésétől várhatunk, nem egyedül szervezetöktől függenek, midőn azon akadályok elmozdítottak, melyek az Akadémia tudományos tevékenységének eddigi útjában álltak, e tevékenység eredményein kételkedniük nem lehet."

"Központot jelölni ki, a hol a magyar nemzet összes szellemi tevékenysége összefoly, s a honnan az az egész hazára kisugárzik; Intézetet alkotni, mely azon eszméknek, melyek más mivelt nemzetek körében támadnak, közvetítője legyen, és egyszersmind hű tükré saját műveltségünknek, s a mely a világ tudománykincseit magyar nyelven közölve e nemzet fiait arra buzdítsa, hogy a civilizáció nagy munkájában ők is részt vegyenek; ez volt Széchenyi célja az Akadémia megalapításánál.

És mi tehetségünk szerint teljesíteni fogjuk szándékait, mert tud-

Juk, hogy ez egyszermind a legnagyobb szolgálat is, melyet a hazának tehetünk." 37

A kiegyezéssel új korszak indul az Akadémia történetében. Megszületett a reális lehetősége annak, hogy a tudományok és a magyar tudomány szerepét és jelentőségét, társadalomalakító hatását figyelembe véve keressék az Akadémia célkitűzéseit és feladatait. Ebben a korszakban nem reformtörekvésekről van elsősorban szó, hanem arról, hogy a szükségletek és lehetőségek mérlegelésével, a társadalom külső és belső visszahúzó erőinek számbavételével jelöljék ki a követendő utat. Ezért az elkövetkező évtizedekben az akadémiai vezetés talán még a múltnál is nagyobb mértékben üti rá a bélyegét az Intézet célkitűzéseinek megformálására.

Az új alapszabály Eötvös József, Arany János és Csengery Antal keze munkáját viseli és az Akadémia abban a szerencsés helyzetben van, hogy az új korszak célkitűzéseinek első megfogalmazója Eötvös József lehet.

"Ha azon jellemet keressük, mely századunkat az azt megelőzőtől leginkább megkülönbözteti, ez azon befolyás, melyet napjainkban a tudomány az életre gyakorol." 38

- Szögezi le. Majd Vállas, Balásházi és Balogh Pál óta először, és talán az ifjúkori barát gondolatainak visszhangjaként is, a természettudományok hatását emeli ki.

"... azon nagy változások, melyeken a világ néhány évtized alatt keresztül ment, a természettudományok vívmányainak köszönhetőek; úgy a mindennapi tapasztalás mutatja a gyorsaságot, mellyel egyes, a tiszta tudomány körében tett lépés az életre kihat, s az, ... az ipar által közhasznúvá válik, s ezreknek élelmet nyújtva millióknak jólétét növeli." 39

Majd a tudomány és az élet egymásra gyakorolt kölcsönhatására utalva felveti a tudós társadalom és az Akadémia alapvető kérdését:

"... ha az állás, melyet a tudomány a társadalomban elfoglal, megváltozott, nem változtak-e meg a társadalomnak igényei is a tudomány irányában, és azon kötelességek, melyeknek teljesítését az egyes nemzetek Akadémiánkhoz hasonló intézetektől várják?"

"A tudomány legfőbb célja maga a tudomány, és szükséges, hogy legyenek olyanok, kik tisztán ezért lelkesülnek."

.....

"De mi az egyes tudósnek legfőbb, sőt egyedüli célja lehet, az elvont igazságnak felfedezése, azt a tudományos intézetek nem tűzhetik ki maguknak feladatul, már csak azért

sem, mert e feladat általuk meg nem oldható. - Az egyesülés hatalma csak az igazságoknak alkalmazásában, és nem azoknak fel-fedezésében nyilatkozik; a tudomány kincsei, melyek arra valók, hogy ezrek által használtassanak, csak egyesek által találhatatnak fel, s ezért minden tudományos intézetnek célja nem lehet más, mint, hogy azoknak, kik a tudománnyal foglalkoznak, gyűlpontul szolgálva, a tudomány hézagait és azon irányokat jelöljék ki, melyeket az egyeseknek vizsgálataikban követniök kell; s vajjon méltatlan-e azon követelés, melylyel a társadalom napjeinkben ily intézményekhez fordul, hogy ezen irányok kijelölésében a társadalom szükségéire tekintettel legyenek?"

"Századunkban a tudomány több befolyást gyakorol az életre, semhogy attól visszavonúlhatna." 40

A tudomány és a tudományos társulatok társadalmi funkciójának meghatározását nyomon követi a tudomány nemzetköziségének hangsúlyozása és ennek a nemzeti érdekekkel való összefonódása.

"A tudományok művelésére alapítva, az Akadémiának nem szabad felednie, hogy a cél, mely neki kítűzetett, nem tisztán nemzeti. Hivatása, hogy a közös munkában részt vegyen, melylyel az emberiség az ismeret útján boldogság után törekszik, s melynél az egyes népek egymástól átvéve az igazságnak fáradsággal szerzett töredékeit, azon állapotot készítik elő, midőn, mint most, az európai nemzeteknél a hit, úgy majdan a tudomány közös lesz, s a létező ellentéteket ki fogja egyenlíteni; de az Akadémia nem feledheti el azt sem, hogy e hivatásnak csak úgy felelhet meg, ha azt saját körében teljesíti, s midőn a tudományok általános érdekében fárad, nemzetünk külön szükségéit és érdekeit nem veszti el szemel elől, tudva, hogy bármennyire szép, ha az emberiség haladásáért lelkesülünk, lelkesedésünknek eredménye csak úgy lehet, ha egy nemzetnek haladásán dolgozunk." 41

"A nemzetnek részt kell venni a nagy küzdelemben, melynek célja a polgári szabadságnak s a nyugati civilizációnak Európa ezen részében megállapítása; s Akadémiánknak részt kell venni a nagy munkában, mely európaszerte a tudományok körében a népek szellemi felszabadulásáért folyik; sőt a nemzet csak annyiban oldhatja meg nehéz feladatát, a mennyiben mi ezen kötelességünknek eleget teszünk." 42

"Akadémiánk ezentúl csak úgy felelhet meg hivatásának, ha a magyar nemzet ezen törekvéseinek élére áll."

"Nemzeti feladás ez is: hisz napjainkban a nemzetek nagysága nem az emberek, hanem az intelligencia mennyiségétől függ." 43

A célküzések tisztázódtak,

"megvan a keret, melyben az egykor (lényegleg) nyelv művelő társaság, mint tudományos akadémia, folytonos, önálló szakszerű munkásságot fejthet ki."

Azonban a jelentést tevő főtitkár hivatalos helyről egyéni óhaját nyilvánítja - immár másodizben:

"Vajha, a tudományok szakbelli művelése mellett, a 'magyar nyelven művelés' jelentőségét se feledje! Vajha a tudós akadémiában, maradjon valami az egykori nyelv-művelő társaságból! Tekintsünk szét az irodalomban; a hírlapvilág, a hivatalos és társasnyelv körében; kívül a falakon és belül: a magyartalan magyarság megdöbbenő invasiója hangosan követeli ezt." 44

A klegyezés kora azonban nemcsak az új célkitűzések lehetőségét hozta meg, hanem alapvetően megváltoztatta az Akadémia társadalmi helyzetét is. A tudós Társaság történetének első négy évtizedében, bár akadémiail jellegét, az önálló tudományos kutatások szorgalmazását csaknem kezdettől fogva igényelte tagjainak legjava, társadalmi funkcióját tekintve elsősorban nem tudományos intézet, hanem a nemzeti megmaradás és önállóság szimbóluma.⁴⁵ A klegyezéssel megszűnt az Akadémia defenzív jellege, elérkezett az a régen óhajtott időszak, mikor a társulat többé nem az államhatalommal szemben, hanem annak támogatásával⁴⁶ fejthette ki működését. Lónyay Menyhért józan hideg megfogalmazása szerint:

"Nem kell többé csupán a védelemre szorítkoznunk. Nyelvünk, nemzetiségünk biztosítva. S miután a nemzet szellemi és anyagi vagyona felett maga rendelkezik, előteremthetjük, s részben már elő is teremtettük azon intézményeket, melyek a műveltség a tudomány általános terjesztésére szolgálnak. S e körülmények között megszűnt Akadémiánk politikai természetű működése s vált tisztán tudományossá; bekövetkezett az idő, midőn nálunk is természetszerű feladatának szentelheti minden erejét és ügyekezését."

"Akadémiánk számára ... bekövetkezett azon időszak, midőn nem szavak, de tények s tagjainak munkássága által kell magának érvényt és jelentőséget kivívnia. Igaz, hogy a feladat ez által jóval nehezebbé lesz. Ezentúl ugyanis nem a lelkesült hazafiúi szív, hanem a hideg ész fog ítéletet mondani munkássága fölött."⁴⁷

Az Akadémia "depolitizálását" jelenti-e ez ekkor? Vagy inkább a tudományokat magyar nyelven művelő és terjesztő társulat eddigi, az elnyomatás korában politikai demonstráció jellegét öltő, közművelődési tevékenységének a klasszikus akadémiák tudományt művelő célkitűzésével való felváltása. A következő negyedszázad fejlődése az utóbbira utalna.

Az új helyzet új feladatokat hoz magával és a számvetésnél kitűnik, hogy

"van a tudomáynak több ága, melynek művelésére és terjesztésére az Akadémia kellő figyelmet nem fordíthatott."

"Az Akadémiának nem is lehet feladata, hogy a nemzet tudomá-

nyos életét egymaga képviselje, egymaga igyekezzék a tudományt magyar nyelven fejleszteni; de igen is feladata a másképp nem pótolható hézagot betölteni, a szükséges eszközöket szolgáltatni arra, hogy azok, kik a tudományokkal foglalkoznak, a tudományosság jelen színvonalára emelkedhessenek. Egyik legfontosabb feladata pedig az, hogy saját példája és pályakérdések kitézése által a hazai irodalomnak üdvös lendületet és hasznos irányt adjon." 48

A pénzügyminiszterséget viselt elnök olyan studiumok szükségességére figyelmezteti az Akadémiát, melyek eddig csaknem teljesen kívül estek működési körén:

"Most midőn már a nemzet maga intézi saját belügyeit, szükséges, hogy az eddig kitézött főcéllok mellett egy újabb cél után és az eddignél nagyobb mérvben törekedjék. Szükség, hogy az államtudományok s különösen a nemzetgazdasági ismeretek terjesztését mozdítsuk elő, mert a történet tanúsága szerint a mi korszakunkban alig van tudomány, melynek fejlődése és általános elterjedése üdvös hatását jobban bizonyítná. Ellenben a legutóbbi évek története tanúsítja, hogy a közgazdasági elvek kellő fel nem ismerése nagyrészt okozá azon bajokat, melyek államéletünknek jelenben legégetőbbjét képezik – s az elkövetett hibák gyors orvoslása egyedül ezen igazságok következetes és czélszerű, viszonyainkhoz mért alkalmazásából remélhető." 49

Ezért szükséges, hogy az Akadémia "ez irányban is fejtsen ki állásához méltó és eszközelhez mért munkásságot." Ezért alakult át a Statisztikai Bizottság "Nemzetgazdasági állandó Bizottsággá."

Csengery Antal az 1869-es alapszabály egyik alkotója a 70-es évek végén, amikor az Akadémia és az akadémiák létjogosultsága feletti viták ismét fellobbannak, az alábbiakban vonja meg a célkitűzések és elért eredmények mérlegét:

"Az Akadémia feladata: örködni nyelvünk fölött, csak növekedett fontosságában, mlóta idegen hatalom ellen biztosságban érezzük e kincset, s a hazafi gond, nem tudva, hogy önmagunktól is van ok félteni, nem tartja szükségesnek körüle virasztani.

Annál szükségesebb ez az örködés, tisztelt közönség, mert a mi eddig csak elméletileg vonzott, a gyakorlati élet szüksége gyanánt is állván előttiünk, irodalmunk rendszeresebben és nagyobb mértékben most kezd magába fölvenni, a mit más nemzetek a tudomány és irodalom terén alkottak; most kezd csak válni mindenoldaluvá, törekedvén elsajátítani az összes műveltséget. S nehéz föladat, de okvetlenül megoldandó, hogy midőn nyelvünk modernné válik is, megőrizze nemzeti voltát." 50

A nemzeti nyelv és tudomány fejlődése összefüggésének problémája nálunk hasonló az olaszéval. A francia példa és Du Bois-Reymond

törekvése egyaránt Arany János óhajlásának fontosságát hangsúlyozza: "nem kell-e a tudós akadémiában is ... mindig maradni valaminek az egykori nyelvmívelő társaságból is?" A külföldi példák világossá teszik,

"hogy nem törekvéseink erőtlensége, hanem a feladat nagysága az oka, ha azon nagy czélok közül, a melyeket Akadémiánk elé alapítónk bölcsessége tűzött, bármily nagy előhaladást tettünk e téren, az első sincs még megközelítve. Hiszen tisztelt közönség, nem kisebb e feladat, mint a különleges nemzeti szellem termékét, nemzeti nyelvünket, eredeti sajátságainak megőrzése, sőt kifejtése mellett, az egyetemes emberi szellem szabatos és művészi közegévé emelni. Oly föladat mely karöltve jár Akadémiánk másikk, nem kevésbbé nagy és soha be nem fejezhető föladatával, a tudományok művelésével és terjesztésével. Mert az írónak egyaránt kell birnia nyelvét és szaktudományát."⁵¹

"... az irdító okok, a melyeknek következtében a magyar nyelv akadémiája mellett, mely a magyar nemzetiségben s ezzel összes állami életünkben gyökerezik, létre kell jönni egyszersmind a tudományok akadémiájának is; létre azért, hogy megszerezzük, s a menyryiben megvan, fejlesszük e fontos tényező által is azt a felsőbbiséget, a mely e földön fajunknak egyedül biztosít vezéri szerepet; hogy megszerezzük és fejlesszük az által is a szellemi erőt, a mely előrehaladottabb műveltségek terjeszkedési ösztöne ellen egyedül tesz képessé nemzetet kitartó küzdelemre; és hogy a minket magyarrrá, magyar nemzetté idomító sajátságok megőrzésével a nyugati polgárisodás minél bensőbb tényezőjévé válhassunk."⁵²

Csengery belülről veti fel a kérdést, melyet Európaszerte "főleg az akadémiákon kívül álló tudósok és nem tudósok az akadémiák ellen általában felhoznak."

"Igaz-e, a mit Franciaországban is, másutt is emlegetnek olykor, hogy ez intézetek nem alkalmasak többé a tudományok előmozdítására, s hogy, a mint gúnyolva mondják, a tudományok eme czéhei szintúgy túléltek magukat, mint a középkor más zárt testületei, ha idején voltak is, midőn a tudományok előmozdítása szintúgy községyre szorult, mint az ipar némely ágai, melyek kezdetben csak az állam védszárnyai alatt fejlődhetek, de utóbb a szabad ipar tárgyává lettek, s hogy általában nem is testületek, hanem magán tudósok viszik előre a tudományokat, míg az akadémiák ismert conservativizmusa a tudományok haladásának nem egyszer inkább gátat vet?"⁵³

"Az akadémiák az egyedüli intézetek az államban, a melyeknek czélja, minden más, minden mellék czél kizárásával, egyedül a tudomány." Szögezi le. Majd hangsúlyozza, hogy "az emberi művelődés összes történelme mutatja, hogy az gyakorlati élet legfontosabb haladásai, az ipar legtermékenyebb gondolatai gyakorlati eredményekkel nem törődő, tisztán tudományos kutatás következményei."

"Hogy a tudományok művelőinek, a nemzet legkiválóbb tehetségeinek ilyen intézetben egybehozása a szakértők olyan tanácsát állítja elő, a melyet a törvényhozások és kormányok is sok esetben

nagy haszonnal megkérdésezhetnek." 54

Az érvek és ellenérvek néhol kísértetiesen ismétlik a harminc évvel azelőtti vitákat, másutt a 48-as érveléseknél is tisztábban és világosabban fejtik ki az akadémiai eszmét.

"Mert ha igaz is, hogy egyes tudósok viszik előre a tudományokat: ki fogja tagadni, hogy a tudományok művelőinek folytonos érintkezése, eszmecseréje olyan tudományos légkört teremt, mely a tudományok fejlődésére már magában is kedvezőleg hat? Az ilyen társulatok közelebb hozzák az új erőket a régi tekintélyekhez; 55 tervszerűleg vezetnek, buzdítják, irányozzák, egyszersmind ellenőrzik a tudományos munkásságot; kijelölik a kutató ész elé a tudományok újabb problémáit, köszönőlkkel, jutalmakkal is buzdítva a tehetségeket azok megoldására."

"Említsem-e még a társulatok és egyesületek hasznosságát, különösen olyan föladatakra nézve, a melyek csak munkafelosztással létesíthetők, 56 s a melyeknél kis erő is nagy szolgáltatásokat tehetnek olykor nagyobb tehetségek vezetése mellett? Említsem-e a tudományok forrásainak s nagy gyűjteményes munkáknak kiadását, a mely sok erőnek hosszas időn keresztül következetes közreműködése által, s oly áldozattal eszközölhető, a mely magán vállalkozástól annyival kevésbé várható, minél kisebb az ilyen munkák kelendőse?"

"S míg vállalkozásában a közszellem irányát, a sokaság izlését veszi főleg tekintetbe az üzlet; a tudományos társulatokban olyan vállalkozásokat hoz létre a közrészvétel, a melyek nem nyereség után indulnak, hanem egyedül szellemi és erkölcsi érdekek által vezéreltetnek s gyakran éppen olyan munkák kiadását tartják leginkább kötelességöknak, a melyek azon közszellem azon izlés helyreigazítását tekintik feladatuknak."

"Anyagi támogatás nélkül se a tudományok, se a művészetek nem emelkednek magasabb fokára a fejlődésnek. Szellemi téren, tisztelt közönség, szintoly szükséges tényezője az ily támogatás a termelésnek, mint az anyagi termelés terén a beruházások. Már maga a módszer, a mely különösen a természeti tudományokban oly rendkívüli haladást idézett elő, költséges eszközöket és oly működési tért igényel, a melynek előállítása legtöbb esetben meghaladja az egyes erőket; 57 s ezen eszközök, ilyen működési tért mellett is, csak rendkívüli fáradság, olykor egy egész élet központositott munkássága mutathat fel eredményeket. S honnan vegyen a tudós erőt e kitartásra, ha a megélhetés napi gondjai nyomják; ha semmi jutalomra nem számíthat munkássága után; sőt e munkásság eredményét közölhetni sincsen kilátása?"

"Az irodalom és tudományok e szerint napjainkban sem nélkülözhetik a Maecenásokat. A nemzet mint állam és mint közönség állítja elő és tartja fen áldozatkészségével democrata korunk ez új Maecenásait a tudományos intézetekben és társulatokban." 58

Csengery, aki saját kora akadémiajának és akadémiai problémáinak éppen olyan kitűnő ismerője, mint annakidején Vallas vagy Almási Balogh

Pál nemcsak a nyelvművelő akadémia viszonyát adja meg a többi tudományok akadémiáihoz, hanem figyelmeztet arra, hogy

"mennyire túlterjed a természeti tudományok hatása e tudományok határain is. Módszerük, az Induktív módszer, naponként nagyobb alkalmazást nyer az erkölcsi tudományok terén is; előre feltett tételek helyett szorgalmasan vizsgált tények alapján fejlődik az elmélet nem egy erkölcsi tudományban." 59

"S a mint nincs valódi természettudós, a ki magasabb szempontokra is ne törekednék emelkedni; gondolkodó sem lehet, a ki az Inductív uton nyert ismereteket elsajátítani ne igyekeznék. A philosophia, a valódi philosophia korának összes ismereteire támaszkodik, hogy viszont termékenyítőleg hasson vissza az összes szellemi és erkölcsi életre."

"... minél inkább teszi szükségessé napjainkban a tudományok beható művelése a munkafelosztást: annál szükségesebb, hogy legyenek a tudományos munkásságnak olyan központjai, a hol az egyoldalú szakmíveltség minden lépten kénytelen érezni az emberi ismeretek ez érintkezéseit, e kölcsönös hatását. Így emelkedhetnek a tudomány szűk látókörű burokatárai is általános szempontok magasságára. De a kölcsönös ellenőrzés sincsen haszon nélkül a tudomány különböző ágainak művelői között, Habár a módszerek mindenikét haszonnal látjuk alkalmaztatni a tudományok különböző ágaiban: kétségtelen, hogy egyik vagy másik módszer, egyik vagy másik tudomány művelésében inkább van helyén. Annál szükségesebb kijelölni e módszerek alkalmazása határait, minél nagyobb veszélyekkel jár e határok túllépése magokra a tudományokra nézve." 60

"Ki nem ismeri el, hogy oly tudományos központokon, hol a tudomány minden ága s minden tudomány terén több irány van képviselve, az egyoldalúság veszélye inkább ki van zárva, az ellenőrzés könnyebbé van téve? S ki nem ismeri el, ... az ellenőrzésnek sőt ... a visszahatásnak is szükségét?"

"És ha az óvatosság szükséges a szellemi téren: mikor volt az inkább szükséges, mint századunkban? Volt-e valaha kor, a melyben egyidejűleg olyan sok és nagy kérdés vettetett föl, mielőtt a megoldásukhoz szükséges elemek birtokában volnánk? Az eszmék e nagy forrongása közepett mi óvhat meg bennünket a szellemi anarchiától, ha a tudomány nagy lelkiismeretessége nem?"

A mily szükséges ilyen időszakban a tudományos vizsgálódásnak biztosítani a szabadságot: nem kevésbé szükséges megóvni a közszellemet a hamis elméletektől, kivált az erkölcsi tudományok körében."

"De a tudományok terén másutt sem árt az a neme a conservatívizmusnak, a melylyel a tudományos akadémiákat vádolni szokták"

Virchowra, Claude Bernardra és Vogtra utalva figyelmeztet arra, hogy mennyire helyén van a természettudományokban is az a nemes konzervativizmus, mely

"az által tűnik ki, hogy annak, amit tud és nem tud, határaival tel-

Jesen tisztában van, s különbséget tud tenni a között, a mit a szó szorosabb értelmében vett valódi tudománynak nevezünk és a között, a mi ama tágabb körű, inkább speculatív részhez tartozik, a mely problémákat, feladatokat állít föl, hogy ezek felé irányozza a buvárlást, a mely előre sejtett tantételeket formuláz, a melyeket azonban még be kell bizonyítani, ténylegességeket meg kell állapítani, de a mely tételek mégis a tudás hézagai kitöltésére némi valószínűséggel alkalmazhatnak." ... "A Hypothesisek nem kerülhetők ki, sőt szükségesek"... de a hypothesis "csak eszköz; a cél a melyre törekedni kell, az igazságnak felderítése." 61

Horváth Jánosra és Guzmics Izidorra emlékezve 62 idézi;

"hogy mindig legyenek köztünk nemeslelkű barátai az ónak, kemény bírái az újnak, visszarezzenteni a tudatlan merészséget, gátlani a visszaéléseket, a szerényen bátrakat gondra, szorgalomra edzeni." 63

"Ilyen értelmezés után ki kételkedhetik némi conservatismus jogosultságán a tudományok terén? Ellenőrzés, a mely sok esetben megóv a tévedéstől, habár maga is tévedhet olykor. Ki fog ebből, így fogva fel a dolgokat, vádat emelhetni a tudományos intézetek, az akadémiák ellen?" 64

Csengery érvelésével szemben nincs és nem is lehet sem elvi, sem gyakorlati ellenvetés. Még a politikában és tudományban egyaránt radikális Herman Ottó is, aki pedig a szabad szó jogáért mindent feláldoz, azt írja:

"A mi Csengery álláspontját illeti, erre azt mondom, hogy a Virchow-féle conservativizmusnak tudományban, iskolában épen olyan jogosultsága van, a minő az ellenzéke a parlamentben; commentálni ezt nem igen kell. E conservativizmusnak helye van az Akadémiánkban is, mindaddig, a míg a vitatás szabadságát elismerik, Virchow ezt elismeri, sőt - egész működését véve - bizonyos, hogy harcra kelne az ellen, a ki e szabadságot korlátozni akarná, harcra azért, mert Virchow "Darwinista" s a mi ellen küzd, az a specifikus német "Haeckelismus" túlzása, mely Darwinnál Darwinabb." 65

Az Akadémia valóságos problémáját azonban nem a kívülről jövő, Európa nagy részén átvonuló általános támadások jelentik. Mélyebben rejlik, melyet az egykorúak csak érzékelni tudtak, megfogalmazni nem.

Hiszzen még az éleseszü Herman Ottó is csak a tényt regisztrálja, amikor az Akadémián meglévő, egyre mélyülő ellentétet pellengérez ki Haynald érsek személyében, aki az 1878. évi nagygyűlésen Csengery haladást szolgáló koncepciójával szemben a valóságon alapuló induktív módszert támadja "sok gúnnyal és kevés érvel", amikor a "legingatabb" indukció alapján teremtett, "szappanbuborékként támadó és elmúló"

föltevésekről beszél. 66

"Sem jogom sem kívánságom befolyást gyakorolni arra: mit csináljon az Akadémia szószerűkéről elhangzott ellentétes elvek dolgában. Az ő dolga" - folytatja Herman Ottó.

"De Haynald érsek előadása ötletéről, a mennyiben ez nemcsak a nyilvánosságnak volt szánva, hanem bizonyos elemre kiszámítva, van még egy pár szavam.

Ugy, a mint a vallásban a tolerántia vezette a magyart mindenkor, úgy eddig a tudományos irányzatok dolgában is megtudtunk férni egymással; és íme Dr. Haynald Lajos kalocsai érsek úgy cselekszik, mintha ő azt, a mit Németország "Culturkampfi" név alatt ismer, itt nálunk föl akarná idézni. Ám tegye, szabadságában áll; de el is készülhet rá, hogy mindenkor lesznek olyanok, a kik összemérik a pozitív tudás fegyverét a tendentia fegyverével; megteszük loyalltással, de egész éllel is.

Mi Darwinisták, Haeckelisták és Virchovianusok a magunk dolgát el fogjuk igazítani a tudomány azon forumán, a mely a tudományos vitatkozás és eszmecsere helye; de ha dr. Haynald érsek az ellentétes tanokkal az illetékes forumot elhagyja, s agitátíót kezd a társadalomban: ott is szembeszállunk vele. Ó lássa." 67

Az Akadémián pedig a következő negyedszázadban Csengery elvei maradtak iránymutatók.

A kiegyezéssel és az 1869-i alapszabállyal a társulat elérte azt, amiről az első akadémiai gondolat megszületése óta tagjainak legjobbjai csak álmodtak. Autonómiájának "teljes" megtartása mellett állami támogatásban is részesült és egyre jelentősebbé növekedtek az akadémiai kezelésben levő alapítványok. Az állami dotáció azonban újfajta függőséget jelentett a kormányzattal szemben, mely annál inkább elmélyülhetett, mert az "alkotmányos magyar-állam" létrejöttével megszűnt az Akadémia politikai ellenállása. - És a dualizmus állama nem az az állam volt, melyet a 48-as reformtörekvések reméltek. A nem egyszer feltételekhez kötött alapítványok pedig az uralkodó osztályok érdekeinek érvényesülési lehetőségét adták meg.

Az 1869-es alapszabályreform ugyanekkor, célkitűzéseinek tisztasága és korszerűsége ellenére sem tudta az Akadémia félfüerdális jellegét teljesen felszámolni. - Ezt az adott hatalmi és társadalmi viszonyok között nem is lehetett.

A dualizmus korában az Akadémia elvi célkitűzése, struktúrája és az államapparátushoz való viszonya látszólag változatlan. A kiegyezés utáni történetének az első világháborúig terjedő szakasza nem terméket-

len, de a megmerevedés jelei már e korszak első felében is⁶⁸ mutatkoznak. Egyidejűleg világosan kitiúnnak a tudományos és társadalmi haladásért tett erőfeszítések is. Mint testület éppen annyira nem homogén, mint ahogy történetének első korszakában sem volt az, de az ellentétek harca a korszak második felében már nem a haladó elemek erősödését hozza.

Az akadémiai vezetés demokratizálását kívánja Szily Kálmán, Szilády Áron, Hunfalvy Pál, Greguss Ágost, Szilágyi Sándor, Salamon Ferenc, Szász Károly, Balogh Kálmán, Stoczek József, Fraknói Vilmos, Szabó József, Gyulai Pál, Than Károly, Frivaldszky János, Hunfalvy János, Kautz Gyula és Budenz József 1880 novemberében benyújtott közös indítványa, melyben az Akadémia alapszabályainak újabb módosítását javasolják.⁶⁹

"Az Akadémia alapszabályainak 41. §-a szerint - írja a javaslat - 'az elnököt az elegyes ülés ... három évre választja. A három év leteltével újra megválasztható.' S a 43. § szerint 'a másod-elnök választása úgy történik mint az elnöké;' - tehát szintén három évre, s a három év leteltével az előbbi másodelnök szintén megválasztható.

Az alapszabályok nem gátolják ugyan az Akadémiát - folytatják - 'hogy egyik vagy másik elnököt, vagy mind a kettőt is, három évenként változtassa. De mióta az Akadémia fenáll, ötven év óta nem volt rá eset, a halál esetén kívül, hogy az Akadémia a három évenkénti új választásnál meg ne választotta volna előbbi elnökeit. S valahányszor az elnöki szék halál által megürült, arra mind annyiszor a másod-elnök választatott meg.

Igy az Akadémiában az elnökségnél az állandóság elvét szentesítette a gyakorlat; s miután ez így van, alig lehetne egy új választásnál az elnökök bármelyikét változtatni, anélkül, hogy az a bizalom megvonásának színeben ne tűnjék föl, - a mire pedig soha nem volt, s rem is lehet ok, olly férfakkal szemben, a minők az elfolyt ötven év alatt, az Akadémia elnöki székeit elfoglalták, s valószínűleg jövőre is, az Akadémia bölcs választása folytán elfoglalandják.

Már pedig, meggyőződésünk szerint, az Akadémia érdekében volna, az elnökségben az állandóság elvét a változatosság elvével egyesíteni.⁷⁰

Nem is említvén azt, hogy az Akadémiának, legszerényebben szólva is, nem egy és két oly tagja van, ki érdemeinél fogva méltó, képességeinél fogva pedig alkalmas volna arra, hogy elnöki és másod-elnöki tiszttel viselhesse és annak díszével felruháztassék: azonkívül is célszerűnek s az Akadémia érdekében állónak látjuk, hogy míg az elnök az Akadémia külvilági, az ország, a hatóságok, a legűbb pártfogónk a király irányában is képviselt, s így állása a

mellett, hogy tiszt egyszersmind méltóság is, s éppen ezért czél-szerű, hogy míg az Akadémia bizalma benne központosul állásán állandó legyen; - addig az elnökség másik tagjában, a másod-elnökben a változóság elvét kívánjuk valósitva látni.

hogy legyen módja az Akadémiának számos jeles és érdemes tagjai közül időnként és felváltva többeket tisztelni meg bizalmával;

hogy mint a tudományok összes terét, annyi tudományszakban, s a három főosztályban felölelő, s mindeniknek érdekét előmozdítani kívánó testület, ügyei vezetésének élére, felváltva a különböző tudományszakokból állítson férfiakat, kik leginkább hivatva és képesítve legyenek tudományszakaik s az Akadémia osztályainak szűkségeit s érdekeit képviselni és előmozdítani;

hogy végre az Akadémia vezérlésébe, anyagi ügy mint szellemi ügyébe, a másod-elnökség időleges viselése által, sorban többeket beavatva, az Akadémia érdekelt ezek annál sikeresebben mozdíthassák elő."⁷¹ - Olvassuk a nagyon óvatos indokolást. -

"Mindezeknél fogva - vonja le a konklúziót -, míg az elnökre, mint az Akadémiának külvilággal szembeni képviselőjére nézve az állandóság s maradandóság gyakorlatát továbbra is fentartandónak véljük, - az elnökség másik tagját, a másod-elnököt három évről három évre változónak óhajtjuk.

S mivel ezt, a mostani alapszabály az annak alapján kifejtett gyakorlat mellett, a bizodalom megvonása s általában esetről esetre a bizalmi kérdés nem óhajtandó felvetése nélkül kivihetőnek nem tartjuk, - indítványozzuk:

Mondja ki az Akadémia, hogy a jövőre a másodelnöki tisztet, három évről három évre változónak kívánjuk tenni; ennél fogva az alapszabályok 41. §-ában az elnökre nézve kimondott újraválaszthatóság fentartásával, a 43. §-ban, a másod-elnökre nézve tegyen olyan rendelkezést, mely szerint a másod-elnök, a három év letelével, a legközelebbi három évi cyclusra nem választható."⁷²

A javaslatot a XLI. 1881. május 18-án tartott nagygyűlés teljes indoklásával együtt elfogadja.⁷³ Ugyanakkor vegyes bizottságot hoz létre annak kodifikálására, hogy az alapszabályok módosítása miként történjen. Erről ugyanis nem rendelkezik az 1869. évi alapszabály. Az alapszabályok megváltoztatásának mikéntjét 61. §-ként 1882-ben iktatják az alapszabályok közé.⁷⁴ Az Igazgatótanács csak ez után tárgyalja az 1881. évi nagygyűlésnek a 43. § megváltoztatására vonatkozó határozatát és elveti azt, mert "megváltoztatását nem tartja indokoltnak."⁷⁵ Az 1883-ban tartott XLIII. nagygyűlés május 19-1 elegyes ülése titkos szavazással szótöbbséggel elfogadja.⁷⁶ De ugyanez az ülés egyhangúnak mondható szavazással ismét Pauler Tivadart, a leköszönt másodelnököt választja másodelnökének.⁷⁷

Ez volt a kor egyetlen kísérlete, mely szervezeti változtatással

próbált volna a hagyományok szorításán lazítani. Az 1880-as évek módosító és revíziós javaslatai nem reformok többé, hanem jórészt az ügyvitelt szabályozó, részben felülről jövő, a gyakorlat követelte ügyrendi szabályozások.⁷⁸ Az addigi patriarchális ügykezeléssel szakítva alkotja meg 1881-ben az Igazgatótanács saját, elsősorban a vagyonkezelésre vonatkozó ügyrendjét.⁷⁹ Részben ezeket a hiányosságokat, részben a gyakorlat által feltüntetett más "hézagot és hiányt" pótol az Akadémia elnökének felhívására 1882-ben elkészült ügyrendi revízió.⁸⁰ A revíziós bizottságnak akkor már csak az osztályelnökök, a főtitkár és az osztálytitkárok tagjai.⁸¹ Maga az új ügyrend a kötelező vagyonkezelési előírásokon és a tényleges gyakorlaton túlmenő újítást nem tartalmaz.

Részben az alapszabályok megváltoztatásának módjára vonatkozó javaslathoz (alapszabály 61. ill. 56. §-a) kapcsolódóan tárgyalja az Akadémia különböző tóruma Tóth Lőrincz, Szilágyi Sándor és Pesty Frigyes az 1881-i nagygyűlésen előterjesztett javaslatát, melyben az alapszabály 16. §-ának felülvizsgálását javasolják. Ugyanis a hivatkozott § nem határozza meg a választható levelező tagok számát. A kérdés megvizsgálására kiküldött bizottság javaslatát, hogy az alapszabály aképpen módosíttassék, hogy

"a levelező tagok számának maximuma 156-ban állapíttatik meg, úgy, hogy abból az I. osztályra 36, a II. osztályra 60, a III. osztályra szintén 60 esik",

1888 májusában fogadja el a nagygyűlés.⁸²

A mindig meglévő személyi ellentétek és a kor társadalmi problémái érzékelhetők az Akadémián is. Fraknói Vilmos 1882. évi főtitkári beszámolójában kénytelen leszögezni:

"Azt hiszem, nem jövök összeütközésbe a helynek, melyen állok, kötelességeivel, ha egyéni meggyőződésemnek kifejezést adva, sajnálatosnak tartom a jelen évi tagválasztások eredményét, mely Akadémiánkat megfosztá több kiváló férfiú közreműködésétől, a kik intézetünknek nemcsak díszét, hanem több téren színvonalát is emelheték volna."⁸³

"Mindazáltal kétségtelen, hogy a legnagyobb gonddal annak még a látszatát is távol kell tartani magunktól, mintha leglényegesebb jogaink gyakorlásában más indokok is vezetnének, mint az Akadémia és a tudomány érdekei. Ekkor aztán kétszeres jogunk lesz az Akadémián kívül álló közvélemény tolmácsaitól megvárni, hogy élve a kritika teljes szabadságával az egyének irányában, kíméljék az intézetet, melynek küszöbén el kellene némulnia a politikai szer-

vedély, a felekezeti elfogultság és az egyéni ellenszerv hangjának." 84

A 80-as évek Akadémiája a meglévő belső súrlódások és külső támadások ellenére célkitűzéseiben és tevékenységében kétségtelenül hivatásának magaslatára törekszik. Nem új célkitűzés a nemzetgazdasági stúdiók és a természettudományi kutatások eredményei gyakorlati alkalmazása elterjesztése fontosságának hangsúlyozása. Új elemként jelentkezik viszont az elnöki számvetésben a társulat ismeretterjesztő feladatainak a patronálás keretel közötti megoldása.

"Nem régen volt, midőn a tudomány terjesztésének nagyfontosságú munkája az Akadémiának akkor szerény körében élt; azóta a tudományos társulatok egész sorozata létesült, melyek mintegy édes leányai Akadémiánknak; megnyitja palotáját, hogy e helyen központosuljon a nemzet szellemi tevékenysége és innen sugározzék az egész hazára. Az Akadémia legyen ezután is a tudományos munkásságban a vezér, mely irányt ad, a buzgó törekvést támogatja, s a valódi érdemeket jutalmazza, magához emelve az ifju nemzedék kltünőségelt, 85 hogy a tudományok magyar nyelven való terjesztése ... nemzedékről nemzedékre mindinkább növekedő világot terjesszen a hazára." 86

"A magyar irodalom és tudomány némely hézagait könyvkiadó vállalatával igyekezett pótolni. Évenként számos irodalmi és tudományos folyóiratot segélyezett, s az ország majd minden fő- és középiskolájának díj nélkül küldötte meg kiadványait." 87

A célkitűzések és az abból fakadó gyakorlat szerint az Akadémia tevékenységének tényleges súlypontja a tudományok szakszerű művelése lesz. S az egykori tudós társaság igénye megnőtt önmagával szemben. Főtvös célkitűzéseit tovább finomítja amikor leszögezi:

"... jövőben a szakszerű működést tovább fejleszteni, azt tervszerűvé tenni feladata, kellő figyelemmel lévén arra, hogy a hazai és egyetemes tudományosság irányával lépést tartson, tényező legyen fejlődésében, figyelemmel viseltessék a nemzet időnként felmerülő szükségereire, irodalmunk hiányaira. Foglalkoznunk kell azon kérdésekkel, melyek a kor igényeit képezik, melynek czélszerű megoldása a nemzetet kizárólag foglalkoztatja."

"... méltán megvárhatja tőlünk a nemzet, hogy ne az egyes tudósoknak szorgalma vagy előszeretete, de a kor kívánata adjon irányt az Akadémia nagy mérvben kifejtendő tevékenységének."

"Ma már minden kérdés czélszerű megoldásánál nem elég adott viszonyait ismerni; de ismerni kell a művelt nemzetek ez iránti tapasztalatait s különösen a tudomány által megállapított elveket." 88

Fraknói 1885. évi beszámolójában megnyugtató tényként állapíthatja meg:

"Ma már a természeti és matematikai tudományok magyarországi művelői úgyszólván mindannyian folytonos és szoros kapcsolatban állnak az európai nagy tudományos mozgalmakkal. És az Akadémia támogatásával megjelenő "Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn" című folyóirat a lefolyt évben csak az Akadémia munkálataiból harminczhat dolgozatot mutatott be a külföldnek."

"Az Akadémia ugyanis a tudományos munkásságnak nemcsak saját körében és kiadványaiban nyit tért, hanem számos tudományos társulatot és egyéb vállalatot részesít támogatásában. Ilyen célokra a jelen évi költségvetés 16,000 forintot szentelt, a mely összeg a tudományos természetű kiadásainknak közel ötöd részét képezi." 89

Majd Eötvösre emlékezve vázolja föl azt az új kapcsolatot, melyet a megváltozott Akadémia saját munkája és a kultuszkormányzat között kialakítani szeretne:

"És mig azon nagy férfiú, ki 18 esztendő előtt az Akadémia elnöki székeréről hivatott meg a közoktatási kormány élére, sajnos, rövidre szabott pályáját évkönyveinkben azzal is emlékezetessé tévé, hogy a magyar állam erkölcsi és anyagi támogatásának kedvezéseit biztosította Akadémiánknak; utódjától legfőképpen azt várjuk, hogy a magyar állam nemzeti és közművelődési feladatai megoldásának nagy munkájában, azon jelentékeny hatalomnak, melyet az Akadémia immár megszilárdult szervezetében, gyarapodott vagyonában és tagjai munkásságában bír, érvényesülését hathatósan előre fogja mozdítani!" 90

A magyar és a nemzetközi tudományosság közé emelt nyelvi fal, melynek veszélyére Vallas figyelmeztetett és amelyen először Eötvös próbált rést nyitni, ime megingott. Az Akadémia pedig azzá az országos tudományos központtá válik, melynek Vállastól Eötvösig annyian kívánták.

A célkitűzésektől, a lehetőségek valóra váltásáig azonban nagy az út. Különösen nagy a XIX. század végi Magyarországon. Trefort Ágoston amikor a természettudományok jelentőségének hódol keserű józansággal vázolja a tudomány hazai helyzetét.

"... ma a tudományok közt a legnagyobb hatalom: a természettudomány, mely egészen átalakította az emberek gondolkozás módját, megsemmisítette az előítéleteket és a babonát."

"De ha a tudomány csakugyan olyan hatalom, mely különösen nyugati Európában már érvényre is jutott; kérdés, vajjon hazánkban a tudomány bírja-e már a hatalom kellékeit, s ha nem bírja, mit kell tenni, hogy megszerezze, és így az ország a normális fejlődés útjára jusson."

"Ha az egyetemektől, az Akadémiától s némely tudományos társulattól eltekintünk, állíthatjuk, hogy nálunk a tudomány iránt kellő szeretet nem létezik. Még mindig sokan felesleges fényűzési cikk-

nek, sallagnak tekintik, s nem ritkán kell hallanunk olyan nyilatkozatokat, hogy minden költség, melyet az ország a tudomány érdekében tesz kidobott pénz." ⁹¹

"Nekünk tehát teljes erővel és lankadatlanul kell dolgoznunk, hogy arra a színvonalra emelkedjünk, a hol Nyugat-Európa áll. E célunk elérésére mindenk fölött az irodalmat a tudományt kell ápolnunk, közgazdasági állapotainkat javítanunk, s a nemzetet a hygienia által testben s lélekben erősíteniük. E feladatok mind a tudományos Akadémia feladatai, mert az Akadémia ma nemcsak philológiai Intézet, hanem a magyar nemzeti művelődés Intézete, s hiszem s reménytem, hogy az Akadémia ezen feladatok megoldásának előmozdítására nemcsak hajlandó, hanem képes is." ⁹²

Az Akadémia és a művelődésügyi kormányzat tudománypolitikára és az Akadémiára vonatkozó célkitűzései egybeesnek, de a közoktatásügyi miniszter akadémiai elnök ennek tisztázásával egyidőben az Akadémia alapvető hiányosságára is rámutat. Társadalmi jelenség ez, és okozója annak, hogy a társadalom érdeklődése elfordult az Akadémiától.

A letűnt korszakban az Akadémia üléseln "a közönség hallott oly dolgokat és eszméket, melyeket más alkalommal kifejezni tilos volt. Most sok irányban van igénybe véve a mivel közönség; de hallottam egykor egy speciális okot, miért nem látogatják erősebben nyilvános ünnepélyes üléseinket; azt mondták, hogy nagyon monotonok, vagyis unalmasak."

"Gnézve az unalmasságtól, röviden fogom kifejezni egyoldalú s monoton voltak okát. Az ok nagyon egyszerű s közelfekvő, mert nálunk nem lehet akkép és oly dolgokat beszélni, mint a párisi, berlini sőt a müncheni akadémiákban, mert nálunk nincs szellemi szabadság.

Mondottam már más helyen, mit értek én a szellemi szabadság alatt, de itt ismételnem kell. Értem én az alatt egyrészt a jogosultságot, bármí tárgyról leplezetlenül az egyéni nézetet, rectius, igazságot kimondani a nélkül, hogy bármí disciplináris eljárástól vagy censurától vagy anathemától tartanunk kellene, másrészt a tehetséget, ily igazságot egykedvűen fölháborodás nélkül meghallgatni s fontolóra venni.

Ily szabadság nálunk nem létezik, mert a magyar társadalom a conventionalis s confessionalis fogalmak és felfogások keretében annyira le van szegezve, hogy magasabb álláspontra emelkedni nem képes s kevesebb philosophiai szellemmel bír, mint a század első felében." ⁹³

"... én philosophiai szellemnek tartom azt, ha nem elégszünk meg azon igazsággal, melyet szánkba raknak, de magunk kutatjuk, hogy igaz-e az, mi igaznak árultatik. A philosophiai szellem tehát a törekvés az igaz után, és a szabad kutatás az ész minden régiójában. E szellem nélkül nincs műveltség, nincs tudomány, nincs szabadság; mutatják azt az autocratia s a forradalom uralmának epochái, mikor kutatni és igazságot keresni nem szabad, csak hallgatni s meghunyászkodni kell." ⁹⁴

Az elnök szavához a főtitkári jelentés megállapítása csatlakozik:

"nincs okunk tiltkolni az Akadémia körén belül is kifejezést talált gyakorta az elégtelenség a fölött, hogy a tervszerű eljárás és a szigorú bírálat követelésével nem mindenkor emelkedhetnek érvényre." 95

Ez az Akadémia ítélete önmagáról, a magyar tudós társadalomról és a tudomány iránt érdeklődő közvéleményről, amikor 1889-ben a társulat, melynek "elnökei addiglan mindig a közélet legkiválóbb férfiai voltak", elnökiül választott "egy szerény professzort, kit hallgatóin kívül mások alig ismertek." 96 És az Akadémia történetének 1889-1905-ig terjedő korszaka - egy társadalmi és gazdasági problémákkal terhes korban, egy sovínizmustól fűtött nagyhatalmi ábrándot kergető társadalomban - célkitűzéseiben és hivatalos megnyilatkozásaiban, egyaránt tiszta, hivatásának magaslatán álló irányvonalat képvisel. Az akadémiai élet sem mentes a kor belső ellentmondásaitól, de a régi Akadémia történetének ez az egyetlen szakasza, amikor az akadémiai vezetés egyértelműen és következetesen a tudomány és a nemzet valóságos érdekeinek képviselője és egyben az egykori "ellenzék" 97 legjobb célkitűzéseinek folytatója.

Eötvös Lóránd elnöki székfoglalójában saját tudományos és politikai hitvallását avatja az Akadémia célkitűzésévé.

"A cél tisztán áll előttem. Az Akadémia alapszabályaiban azt olvassuk, hogy célja a tudomány és az irodalom magyar nyelven művelése és terjesztése, történetének szelleme pedig azt súgja: törekedjünk arra, hogy nemzetünk magyar, de nemcsak magyar, művelt is legyen, s mint ilyen megállja a helyét a számban nagyobb, hatalomban erősebb európai nemzetek között.

Nagyt haladtunk az utolsó évtizedekben e célunk felé, bátran mondhatjuk, hogy vagyunk olyan jó magyarok, mint a milyen jó német a német, jó franczia a franczia és jó angol az angol; európai műveltség tekintetében is magasabban állunk ma, mint ötven éve, de azért ne feledjük egy pillanatig sem, hogy ez irányba az említett nagy nemzeteket még el nem értük. Azért éppen most, a mikor a nemzeti létünk jobban biztosítva látszik - mint bármikor volt, egész erőnket arra kell fordítanunk, hogy az előttünk haladókkal egy vonalba jussunk. Ezt téve, jobb hazafiak leszünk, mint ha a történelmünkben és köznépünk életében megőrzött ősi szokásokat túlmagasztalva, azoknak erőltetett fölelevenítése által törekednénk a nemzeti létünket biztosítani, mert bizony e szokások között van rossz szokás elég, nem Európába és nem a mal korba illő pedig még több." "... mi is csak azt kívánhatjuk, hogy művelt nemzet legyünk, nem pedig etnográfiai kuriozitás."

"Más nemzetek is csak ezen az úton haladtak. Menryl eredeti szokásról mondott le a német, míg Tacitus germánjaiból egy Göthe, egy Kant fejlődhetett; mily nagy átalakuláson mentek át Caesar gal-lusai, míg soralkból egy Mollère egy Laplace válhatott ki.

És azért mégis van német, van franczla a világon, s miért? mert e nemzeteknek van saját tudományuk, vagy helyesebben mert a tudomány az ő sajátjuk."

"Nem külön tudományon dolgoznak e nemzetek, ... A mit az egyik kezd, a másik folytatja s végül az eredményre büszkén mutathat mind az, a ki annak létesítésén közreműködött. Így a tudományt magáénak mondhatja a német, a franczla, az angol, az olasz stb. és magáénak fogja mondhatni a magyar is, ha Árpád fiaiból mindinkább a tudomány építőmesterei lettek."

"Hogy az így legyen és pedig minél előbb így legyen, ez Akadémiánknak is magasztos feladata." 98

A tudós és a tudományosság, az Akadémia és a közvélemény egymáshoz való viszonya, az Akadémia feladatának és szervezetének a közművelődéshez kapcsolódása az, ami Eötvös Lórándot az embert és a tudománypolitikust alapvetően foglalkoztatja, és az akadémiával vezetés feladatának is e kérdés tisztázását tartja.

"A tudóst azon nemes élvezeten kívül, melyet a tudományos kutatás már magában nyújt, a munkára nem serkenti egyéb, mint azon elismerésnek reménye, melyet magának szűk körében kivívhat. Nem nyilvánul az zajos éljenekben, nem hírlapi cikkeken alapuló népszerűségben, nem több az, mint néhány biztató szó, mely őt, a netán lankadót, erőssé teszi. Ezen tudományos munkát jutalmazó elismerésnek kifejezést adni, Akadémiánknak egyik fontos feladata, melyet legvilágosabban a tagválasztások alkalmával teljesít."

"Sokszor megtörtént és sokszor meg fog történni, hogy választásunk a közvéleménnyel ellenkezésbe jó, de ez ne befolyásolja ítéletünket, hiszen a legnépszerűbb ember nem mindig a legnagyobb tudós."

"Az Akadémia, vagy helyesebben az akadémiikusok tudományos munkássága az osztályülésekben nyilvánul. Törekedjünk arra, hogy azok szigorúan tudományosak legyenek, s hogy minden ilyen ülés napja a tudomány terén tett valamely haladás emléknapja legyen. Kitüntetés legyen az már magában is, ha valaki közleményét az osztályülés elé terjesztheti."

"A tudomány művelése mellett Akadémiánknak nem kevésbé fontos feladata arról gondoskodni, hogy az irodalom legkülönbözőbb ágait a magyar talajon is felvirágoztassa. Mondhatjuk, hogy Akadémiánk ma a magyar nemzet első kiadója, mint ilyen nem két versenyre a magánkiadókkal, majdnem kivétel nélkül csak rossz kiadói üzletekbe bocsátkozik, a kiadandó mű megítélésénél nem azt kér-di, kelendő lesz-e? hanem azt, jó-e és szükséges-e irodalmunkban? Félreismeri azért az Akadémia hivatását az, ki kiadói tevékenységét annak jövendőléte után ítéli meg. ... áldozatokat hoz olyan tudományos munkák kiadására, melyeknek megjelenése

támogatása nélkül nálunk lehető nem volna."

Majd a feladatokat vázolván megállapítja, hogy

"leghátrább állunk a tudományos kézikönyvek dolgában. A tudományszakok legnagyobb részében elemi tankönyveknél magasabb fokú magyar könyvvel nem igen rendelkezünk, ... Ezen hiány pótlása, nézetem szerint, a jelen pillanatban Akadémiánknak egyik fontos és elodázhatatlan teendője. Különösen fontos pedig éppen azon szakokban, melyek magyar hazánkra vonatkoznak, kell, hogy Magyarországra földrajznak, a magyar történetnek, a magyar nyelvtannak mai ismereteink magaslátán álló kézikönyvei legyenek. A mikor Akadémiánk negyven évvel ezelőtt magyar nyelvtanát kiadta, nem teljesítette végleg az irányban elvállalt kötelességét. Az olyan rohamos haladásban s fejlődésben lévő nemzetnek mint mi vagyunk, nyelve és nyelvtudománya is rohamosan fejlődik és ezért nem negyven, de tíz évnek sem szabadna elmúlni a nélkül, hogy az Akadémia mint a nyelvnek hivatott őre, annak rendszerére és szabályaira vonatkozó megállapításait a művelt közönségnek, sőt az egész nemzetnek is hozzáférhetőkké ne tegye."⁹⁹

"Sokat mondhatnék még az Akadémia feladatáról, sokat, de nem újat, azt a keveset is a mit elmondottam, csak az Akadémia alapszabályaiból és hagyományaiból olvastam ki. Az Akadémia nem olyan intézet, melyet reformkísérleteknek volna szabad alávetni, céljának, irányelveinek nem évtizedeken, de évszázadokon keresztül változatlanoknak kell maradniok. Nem olyan mint a hajó, mely ismeretlen tengeren kalandos felfedező útra indul, inkább olyan, mint a világító torony, mely a tévedező hajósnak a biztos kikötő helyét mutatja. A Magyar Tudományos Akadémia a tudomány világóceánján a magyar kikötőt jelzi, a torony őre vigyázzon, hogy fénye mindig egy helyen, de mindig ragyogóan világítson, hogy megláthassa azt jó és rossz időben mindenki, de különösen a magyar hajós.

Ma a villamosság korszakában mi sem használhatjuk elődeink pislogó mécsesét, legyen a mi fényünk messze tündöklő elektromos fény!"¹⁰⁰

Az 1889. június 14-én elhangzott elnöki célkitűzésekre igen hamar magából az Akadémiából jött az Igenlő tett. Semsey Andor október 7-ről keltezett nagylelkű alapítványa¹⁰¹ "lehetőségessé tette, hogy az Akadémia teljesítse egyik legfontosabb kötelességét".¹⁰² Egész eddigi működése során a legnagyobbvonalúbb pályatételt tűzhetette ki annak érdekében, hogy a tudományos kézikönyvek égető hiányát pótolja.

Egy év múlva 1890. október 6-án különleges ünnepélyességgel nyílik meg az új akadémiai ülészak.

"Elnök úr megnyitván az ülést, ekképen szólott: ... 'Nagy a mi feladatunk; érezzük ezt minden nap, de kettősen érezzük ma, a mikor, mialatt mi munkásságunkat újra kezdjük, a nemzet szabadsága

vértanúit ünnepl. Ez az ünnep, a mely iránt magyar ember nem lehet közömbös, juttassa el hozzánk is buzdító szózatát, figyelmeztessen arra, hogy a szabadságért, melyért annyian halni tudtak, nekünk élni és dolgozni kell tudnunk, megtevény mindent, a mit nemzetünk műveltetésének fejlesztésére, a tudomány és irodalom magyar nyelven művelésére tenni tudunk."¹⁰³

Ez az első eset az Akadémia történetében, amikor a forradalmi hűség, az egykori "ellenzéki" rétegeknek az Akadémia önkényuralom korabeli tiszteletreméltó tartásán túlmenő szava, az akadémiai vezetés iránymutatásában ölt testet. – Azt pedig, hogy az 1905-ig terjedő korszak történetének ez nem egyedi megnyilvánulása, hanem jellemzője azt a következő évek eseményei bizonyítják. – Pedig az Akadémia ekkor és ebben sem egységes. A dinasztia iránti hódolat és a forradalmi hagyományok tisztelete erősen megosztják az összetételében is heterogén testületet.¹⁰⁴

Kossuth Lajos halálakor 1894. március 28-án az Akadémia rendkívüli összes ülést tart. Ennek egyetlen tárgya az elnöki megemlékezés és előterjesztés.

"Tisztelt Akadémia!

A mikor gyászol a magyar nemzet, akkor gyászol ez az Akadémia is, mely minden tudós és tekintélyes társai között talán leginkább jogosult arra, hogy magát egy nemzet akadémiájának nevezze.

Nagyon távol állunk mi ugyan a politika szervedélyes küzdelmeitől; a mi feladatunk az, hogy a tudomány- és irodalomnak csendes, de ernyedetlen munkásai legyünk. Hanem azért nem válhatunk még sem közömbösökké az olyan fájdalom iránt, mely nemzetünk ezreinek, mit mondok, millióinak szívét járja át.

Igen Kossuth halála feletti fájdalomban részt veszünk mi is és részt fogunk venni abban a kegyeletes munkában is, melynek célja az ő emlékének megőrzése lesz.

A fájdalom kifejezésében másoknál többet mi nem tehetünk, de emléke megőrzésében nekünk a feladatnak bizonyára legszebb, bár legnehezebb része jutott. Mert mi a magyar nemzetnek történetiről vagyunk, s így a mi teendőnk lesz, az ő halhatatlan alakjáról a történet részrehaljaitlan kutatásával ítéletet mondani, és megvilágítani a hazafiságnak azon magasztos erőnyeit, melyek az ő nevét pártkülönbség nélkül minden magyar ember gondolkodásában tiszteltté teszik.

De ez nem egy órának, nem is egy évnek, ez a jövődönnek dolga.

A jelenben csak részvétünket fejezhetjük ki, megadva a nagy halottnak a végültszességet,

Indítványozom ezért:

- a/ helyezzen a Magyar Tudományos Akadémia koszorút Kossuth Lajos ravatalára;
  - b/ vegyen részt küldöttségével a temetési szertartáson s a küldöttség tagjai az elnökség s azok legyenek, a kik erre a főtitkári hivatalnál jelentkeznek;
  - c/ küldje meg, mint kegyeletének emlékezetét, ez ülésnek jegyzőkönyvét a nagy halott fiainak."
- "Az elnök előterjesztését az összes ülés közhelyesléssel elfogadja." 105

Az emlékülés határozatai felszítják az Akadémián belüli ellentétet. A fővárosban rövidesen elterjed, majd valótlannak bizonyul a hír, hogy József főherceg lemond akadémiái tisztségéről. Április 2-án gr. Széchenyi Antal intézi tiltakozó levelét Eötvös Lorándhoz:

"Tisztelt barátom! A lapokból némileg elkésve értesültem a kegyelet és tisztelet azon tanúságáról, melyet a M. Tud. Akadémia elnöke Kossuth Lajos ravatalánál egy gyászkoszorú átrnyújtásával le róni magát indítatva látta.

Tisztelek minden őszinte meggyőződést és meghajlók az egyéni felfogások nyilvánításának szabadsága előtt. De ha a kegyelet ezen nyilvánítása az Akadémia nevében vagy annak megbízása folytán történt volna, élénk sajnálkozással késztetve érezném magamat, néked bejelenteni, hogy ez esetben a M. Tud. Akadémiában elfoglalt állásomról lemondani eltökéltem, bár azt mindig a legbecsesebb kiltüntetések közé soroztam. Tiszta állások és határozott, félre nem magyarázható meggyőzések: ezek voltak mindig egy hosszú politikai élet lefolyta alatt jelszavam és vezéreszmém, és ezért nem fogadhatom el a hozzájárulás színét a kegyelet és tisztelet oly tanúszkodásai irányában, melyek részemről még az őszinteség jelentőségével sem bírnának.

Rendelkezésedre bizván e rövid soralmat, felkérlek, szíveskedjél az azokban fölemlített eltökélésemet, indokaimnak és őszinte fájdalommal érzésemnek jelzése mellett, az Akadémiának és tagtársaimnak tudomására juttatni. - Széchenyi Antal." 106

Az Akadémia április 30-án, az Igazgatótanács pedig május 3-án tudomásul veszi a lemondást.

Az az akadémiái vezetés, mely nem feledkezett meg az aradi 13-ról, és, amelyik a hála és emlékezés koszorúját helyezte Kossuth ravatalára egy sovén nemzeti álmoktól és nagyhatalmi illúzióktól bódult korban a hazafiságnak tisztult józan tetteit igényli. Arany János szobrának leleplezésekor mondja az elnök megnyitó:

"Férfi korát éli a magyar nemzet. Férfiakra van szüksége minden téren, a kik úgy teljesítsék kötelességüket a munkában mint a hogy teljesítette Toldi a csatában.

Értsük meg a költő szójátát, ne csak kérkedjünk folyvást haza-

szeretetünkkel, hanem fogjunk hozzá a dologhoz, mert bizony a nemzeti kultúra, nemzeti politika, nemzeti géníusz csak üres szavakként konganak addig, a míg nem fogjuk meg az eke szarvát, nem suhintjuk erős karral a kalapácsot, a míg nem teljesíti mindegyikünk a maga szerzőmunkájával és a maga képességével azt a munkát, mely neki osztályrészül jutott.

Kár pedig vesztegelni, mert a nemzet, melynek erényelből a költő hősének alakját tudta megteremteni, ha komolyan hozzááll, még nagy dolgokat tehet." 107

A millenniumi ünnepek előestéjén, az Akadémia nagygyűléséről hangzik:

"Ezredéves ünnepünkre készülünk, s azon múltunk pompájában fogjuk magunkat a világnak bemutatni, hiszem, hogy a bókok nem fognak elmaradni, de ne elégedjünk meg azokkal, ne nyugodjunk addig, míg a műveltségünkben nagy nemzetek mindennapi köntösünkben is nem tekintenek minket az emberiség nagy eszményi feladatainak megoldásában velük egyenrangú tényezőkké."¹⁰⁸

A diszmagyaros mámorban úszó ünnepeken az Akadémia

"a fekete atillát tartja az akadémiai tagok számára legalkalmasabb ünnepi öltözetnek,"¹⁰⁹

És a királyt fogadó Akadémia hódolata az uralkodónak anyyiból áll, hogy megjelenésével szentesítettnek tekinti a feladatot, melynek teljesítését a nemzet bizta rá:

"Fejleszteni az atyáinktól öröklött nyelvet és irodalmat, hogy az ne csak csengő szavakban, hanem gondolatokban is gazdagodjék, és művelni a tudományt, nem szolgál utánzással, hanem a szabad szellem önálló gondolkozásával, ez a mi feladatunk. Nemzeti becsvágyunk pihenést nem enged, egy sorban akarunk haladni a legelsővel, azon nemzetek között, kiknek szomszédságában őseink immár ezer éves államukat megalkották,"¹¹⁰

Nemzeti becsvágy, nemzeti ólmok, vak politikai ábrándok. Olyan kérdések ezek, melyekkel szembe kellett néznie, melyben állást kellett foglalnia a kor akadémijának. És a mérték, amellyel mért, Széchenyi mértéke volt. Az elnöki Iránymutatás az 1842-es és 1844-es elnöki megnyitó szellemét idézi. - A Széchenyi emlékűnnepen hangzik el:

"Úgy mint az eszmék, úgy az eszmények is csak lassan vernek egy nép szívében gyökeret s bizony nem egész nemzetünk értette meg és fogadta el a Széchenyi ideálját; vannak még ma is olyan közöttünk, a kik a múltnak képein gyönyörködve a párduczbőrös ősök csillogó korszakát szeretnék újra feleleveníteni, és vannak még többen, a kiknek minden erejét lefoglalja a politikai pártok viszálya a kik a kormányt kárhóztatva vagy magasztalva, azt hiszik, hogy a törvények javítása egymagában elég népünk üdvének biz-

tosítására.

Nem nagy még azoknak száma, vagy talán csak ritkán hallatszik szavok, kiket Széchenyi eszménye egészen áthatott, a kik ... saját tevékenységük terén serény munkájukkal törekszenek megvalósítani abból a megvalósíthatót." 111

"Akadémiánk saját létjoga ellen törne, ha nemzetiségünk biztosítását, fölemelését főfeladatának nem tekintené, úgy bizonyos az is, hogy ezt a feladatát nem pillanatnyi felhevülés, nem türelmetlenség és túlzások által, hanem mint Széchenyi mondta, csak 'lépten-lépve, mákszemet a mákszemhez hordva, cseppet csepphez adva fogja teljesíthetni'."

"Nemzetiségünk biztosításáért két módon küzdhetünk, az egyik az, hogy felhasználva a kezünkben lévő hatalmat, a magyarságot mindenütt és mindenáron terjesszük, s így számunkat látszólag növeljük, a másik az, hogy nyelvünket művelve tudományunkat gyarapítva, iparunkat fejlesztve emelkedjünk arra a szellemi felsőbb-ségre, mely nekünk más nemzetiségek között a vezérszerepet biztosítsa. A m. t. Akadémia a küzdelemnek e második módját választotta, fegyverei is csak arra valók, s ebben is, mint minden egyében, nagy alapítójának szavát követi."

"E szavak után indulva nem téveszthetjük el utunkat, s bár ezen ritkábban harsog az éljen mint azokén kik a chauvinismus zászlóját fennen lobogtatva inkább csak harcolnak, mint hódítanak, azért nem szabad csüggednünk, mert a mint mi nem egy nap küzdelmére, hanem sok évig tartó munkásságra vállalkoztunk, úgy jutalmunk is nem lehet egy hamar elhangzó szó, hanem csak a hosszúság fáradozás után elért eredménynek maradandó elismerése." 112

Azt pedig, hogy e szavak mögött volt "akadémiai" fedezet, tanúsítja Žujović János belgrádi főiskolai tanár Szabó József halálakor küldött részvétirata.

"A szerb földtani társaság tagjai és balkáni félsziget földtani évkönyveinek szerkesztősége élénk sajnálattal vevén tudomást Szabó József elhunytáról, engem azzal biztattak meg, hogy fejezzem ki a Magyar Akadémia előtt: hogy Szerbországnak minden geológusa osztozik azon fájdalomban, melyet az Akadémia természettudományi osztály titkárának elvesztése miatt érez.

Midőn szinte érzelmeinknek kifejezést adok, hozzáteszem, hogy az összes szerb geológusok nem fogják elfelejteni soha azon szolgálatokat, melyeket Szabó Szerbország eruptív képződményei ismereténél tett.

Megújítom ez alkalommal Szabó József emlékezetét, úgy a mikép mi őt láttuk, a mint nyugodt lélekkel keresi az ő kedvelt trachytjait még aggasztó körülmények között is, a mint lobogtatja a tudomány zászlaját az egymásra agyarkodó és egymást ölni készülő népek között, Becsületére válik az akkor ellenséges két tábornak, hogy Szabó mindenüvé, a hová akart, elmehetett, és ezáltal bizonyosságát adták annak, hogy a politikai és nemzeti szenvedélyek által oly könnyen felizgatható népeink a valódi tudomány területét sérthetetlennek tekintik." 113

Mennyire egybecsengenek ezzel az Andrássy emlékülésen elhangzott szavak, melyek a hazafiságnak, különösen a tudós hazafiságának perspektívált tárják szélesre:

"... az igazi magyarság ... nem abban áll, hogy a nagyvilágtól elzárkózva, s minden lépésünket csak a magunk mértékével mérve, magunkat magunknak magasztaljuk, hanem sokkal inkább abban, hogy minden erőnkkel törekedjünk a művelt nemzetek sorába lépve közöttük tisztességgel megállni helyünket." 114

A tudós hazafisága és a tudomány nemzetközisége vélt ellentmondásának feloldása, a magyar tudománynak az egyetemes emberi kultúrába történő beépítésének igénye az, amit a kilencvenes évek akadémiaja az Akadémia célkitűzéséhez újat adott. Ez az, amivel a "régii" Akadémia, célkitűzését, örmagával szemben támasztott igényét a legmagasabbra emelte. Nem más ez, mint Széchenyi eszméinek korszerű továbbvitele, a század tanításának konzekvens levonása, a polgári fejlődés követelményeinek kielégítése. 115

"Ne féljünk mi attól, hogy nemzetünk, mert emelkedése közben a világ tudományából többet és többet fog áttekinteni és magába venni, azért a világpolgárság áltanának követőjévé fajulhatna" 116

- hangzik a Széchenyi emlékünnepen. De sok a meg nem értés. Az egykor örvédelemből emelt "nyelvi fal", melynek ledöntésén már a második generáció fáradozott, 117 anakronizmussá vált maradványában a közvélemény retrográd erőinek bástyájává vált.

"Szeretnők már egyszer hallani a diadalmi harsonát, mely a magyar tudomány dicsőségét hirdetve, világra szólna, s a helyett még mindig csak az ébresztő tárogató szerényebb hangjait hozhatjuk rezgésbe."

"Mí tagadás benne, nemzetünk a tudományos világban még nem foglalta el azt az állást, a mely őt számának arányában és politikai súlyának megfelelően, a többi nemzetek között megilleti, s a melyet sokoldalú képességével ha komolyan hozzálátna, bizonyára rövid idő alatt el tudna foglalni.

Egy nehéz akadály áll itt utunkban, bizonyos elzárkózottság a világ tudományától, a melyben élünk, s a mi ennél még veszedelmesebb, az a tetszelgés az elzárkózottságunkban, a mely különösen napjainkban nemzeti feladataink egyoldalú felfogása folytán közvéleményünkben majdnem népszerűvé vált."

"... nem csökkenni, hanem még növekedni látszik napjainkban azoknak a száma, kik bár a diadalt óhajtják, az idegen iránt való ellenszenvből visszautasítják mind az arra segítő eszközöket, s inkább abban a boldogító de egyszersmind elaltató hitben ámitják magukat, hogy a világon csak egy nyelv van, csak egy irodalom és

csak egy műveltség és ez a magyar, a magyar felett pedig csak egy jogosult bíró, maga a magyar.

Ezek bizony nem fogják nekünk meghódítani a világot."

"A tudományok világában ... a küzdőtér nem egy, hanem valamennyi nemzetnek közös földje, a melyen annak szava dönt a ki azt alkotásaival szebbé tudja tenni.

Ez a mi évről évre visszatérő ünnepünk akkor lesz majd igazán diadalünnep, a mikor a magyar tudomány haladását meg fogja látni és gazdagodásnak fogja tekinteni az egész világ.

Ezen magasztos, eszményi és hazafias cél felé csak úgy közeledhetünk, ha egyrészt megtanuljuk s a magunk eszejárása szerint feldolgozzuk mindazt, a mit más nemzetektől tanulhatunk: másrészt pedig a mit mi magunk teremtettünk azt kellő formában nyilvánosságra hozva, a világ ítélőszéke elé terjesztjük."¹¹⁸

"Az akadémiák feladatai közül az egyik az, hogy a szellemi élet sokféle nyilvánulásai között kiválasszák és maradandó értékükhöz mértén nyilvánosságra hozzák mindazokat, melyek a tudományban igazán haladást jelentenek és a mennyiben ez a nyilvánosság az egész világ előtt tárul fel, annyiban minden, bármely szigorúan nemzeti jellegű akadémiának rendeltetése, a tudományoknak saját nemzete körében művelésén és terjesztésén felül még az is, hogy nemzete tudományának kifelé képviselője legyen."¹¹⁹

"A fejlődés menetének természetszerű következményeként felébredt bennünk a vágy, hogy azt, a mit a mi nemzetünk alkotott más nemzetekkel is közölhessük. Mintegy kilépni törekszünk abból a tudományos elszigeteltségből, melyben féltékeny ragaszkodásunk any nyelvünkhöz visszatart. E vágyunk nem az elidegenedés vágya, nem más az, mint a nemzeti öntudat mellett a nemzeti ambíciónak ébredése." ... "Nem dobog-e szívünk a nemzeti büszkeség lelkesedésében, a mikor a tudományos világ már meledésközbe merülő sirjaikból hívja elő a két Bolyait, hogy homlokukra a halhatatlanság koszorúját helyezze, vagy a mikor az angolok szobrot emelnek a mi Semmelweissünknek ... és a párizsi akadémia korunk egyik legcsodálatosabb felfedezésének alapvetőjeként a magyar Lénárd Fülöpöt nagy díjjal tünteti ki. E fajta diadalokra bizony csak úgy számíthatunk, ha gondoskodunk róla, hogy szakszerű tudományos munkásságunk eredményeihez hozzáférhessen a világ és valljuk be önámítás nélkül ezt azoknak idegen nyelvű közlése nélkül alig érhetnők el." ... "Nem 'felfedezések' tárgya, hanem a műveltségnek a legjobbakkal egyenrangú tényezője akarunk lenni.

Azért nemzeti feladatot teljesít az Akadémia akkor is, a mikor azonfelül, hogy a neki alapítói által adott megbízatáshoz híven maga a tudományt magyar nyelven műveli, nem vonja meg támogatását egyes olyan vállalatoktól sem, melyek tudományunk eredményeit már idegen nyelven, de mint a magyar szellem termékét e hon határain túl is ismertekké teszik. Az érdeklődés, mellyel az ilyen kiadványokat a külföld fogadja, bizonyosságot tesz arról, hogy ez nem haszontalan dolog." ¹²⁰

A célkitűzések és a valóság mérlege? A kettő az Akadémia felszabadulás előtti történetében talán soha oly közel nem került egymás-

hoz, mint a századfordulón.¹²¹ Hagyományosan támogatja az Ungarische Revue és a Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn megjelenését. Majd amikor nyitvánvalóvá lesz, hogy az előbbi

"nem felelhet meg azon feladatának, hogy az Akadémia működését és általában a magyar kulturális életet a külfölddel tüzetesebben megismertesse",

az addig a Revue támogatására fordított összeget arra kívánja felhasználni, hogy az I. és a II. osztály körébe tartozó irodalmat külföldön megismertesse.¹²² A nemzetközi matematikai és természettudományi bibliográfia céljaira évi 1600 koronát rendel a költségvetéséből, - A "világ akadémiáinak szövetkezete" 1900-ban a magyar akadémia részvételével alakult meg. Az Akadémia 1900. évi munkásságáról adott főtitkári beszámoló tényként állapítja meg:

"Részt vehetünk a külföldi akadémiák együttes tanácskozásain, a mint már három év óta részt veszünk kiküldött képviselőnk (Heller Ágost rt.) által a londoni bibliographiai conferentián, hogy végrehalára bevezessük matematikai és természettudományi irodalmunk termékeit a világirodalomba, részt vehetünk a szövetkezetbe állott tudományos akadémiák ülésein, a mint ezt csak imént tettük Than Károly és Goldziher Ignác r. tagok kiküldésével a párisi Assamblée générale-on - mindezek tudományos értékünk emelkedéséről tanúskodnak a világ színe előtt s a mellett a nemzeti szempontnak is szolgálatot tesznek."¹²³

Jellemző, ahogy az I. osztály a Keleti Szemle segélyezésének szükségességét indokolja, melynek támogatására rendes költségvetésében nem tud keretet biztosítani.

"A 'Keleti Szemle' fontos szolgálatokat teljesíthet a hazai és európai tudományosság ügyének egyaránt. De különösen emeli a folyóirat jelentőségét az, hogy vegyes nyelvűségénél fogva módjában van s azt egyik fő feladatának is tekinti, tüzetesen ismertetni a tárgyköréhez tartozó hazai munkásságot a külföld előtt, másrészt maga köré csoportosítva a bel- és külföldi szaktársakat, mindezeket egy elsősorban magyar értékű tudományág szolgálatában egyesíteni. Az a lelkes viaszhang, melyet e folyóirat megindítása az ural-áltáji népek tudományával foglalkozó tudósok között keltett, valamint a szíves készség, mellyel közreműködésüket felajánlották, nem hagy fenn kétséget az iránt, hogy a vállalat élénken érzett szükségnek felel meg s az Akadémia támogatására érdemes." ¹²⁴

Majd ismét egy alapítvány, Semsey második alapítványa, mely a "magyar tudomány dicsőségét" hirdető "harsonákat" segít megszólaltatni:

"Kezdetül (1903-tól fogva) kívánám, hogy ezen összeg az Alföld geophysikai viszonyainak földterítésére fordíttassék, azon módsze-

rek segítségével melyekkel b. Eötvös Loránd a tudományt gazdagította. Hogy azonban a kamatok lefoglalása túlságosan soká ne tartson, hogy másrészt e nagyszabású vizsgálat mielőbb befejeztessek, hajlandó vagyok, ha az Akadémia a maga részéről is elfogadja alapítványomat, az e vizsgálatok megkezdésére és a hozzájuk szükséges tudományos eszközök beszerzésére még huszonötezer (25000) koronát áldozni.

Meg vagyok győződve, hogy ily módon Magyarországnak egy elsőrangú tudományos kérdés megoldásában vezérszerep jut és azért reménylem, hogy az Akadémia beleegyezésével szintén hozzájárul e terv megvalósításához." 125

(1906-ban az Association géodésique Internationale Budapesten tartott XV. általános értekezlete kéri fel a magyar kormányt,

"hogy támogassa Eötvös méréseit, s különösen a magyar Alföldön már folyamatban lévőket, kifejezván egyszersmind ama véleményét, hogy 'Eötvös eszközei szigorú felvilágosítást adhatnak a tömegeknek a Föld belsejében való eloszlásáról, amit a geológusok ismerni óhajtanak,'") 126

Igy az Akadémia imént leköszönt elnöke maga teljesítette be a célkitűzést, melyet a kolozsvári Bolyai-émlékünnepen tudós testülete nevében talmácsolt:

"... mi is arra a távolabb, de nagyobb s el nem évülő dicsőségre törekszünk, a mely Bolyainak adatott, mert tudjuk, hogy csak az az igazi tudomány, a mely világra szól; s azért ha igazi tudósok és - a mint kell - jó magyarok akarunk lenni, úgy a tudomány zászlóját olyan magasra kell emelnünk, hogy azt hazánk határain túl is meglássák és megadhassák neki az illő tiszteletet." 127

Majd ugyanennek az eszmének a jegyében egy gesztus, mely túlnőtt a nemzeti kereteken, s melynek kimondatlan célja az Akadémiát és a magyar tudományt az egyetemes emberi művelődés ható tényezőjévé emelni.

"Bolyai János születése századik évfordulójának ünnepléséhez a Magyar Tudományos Akadémia azon határozatával járul hozzá, hogy ... első ízben 1905-ben és azután minden ötödik évben ... a megelőző öt évben bárhol és bármely nyelven megjelent legkiválóbb matematikai vizsgálat szerzőjét, tekintetbe véve az illetőnek előbbi tudományos működését is, 10,000 korona 'Bolyai-jutalom'-mal és éremmel tünteti ki." 128

A "Bolyai-jutalom" jelentőségét, a párizsi Académie des Sciences 1905. évi december 18-án tartott évi közgyűlésén, Troost elnök szavai méltatják.

"J'ai, en terminant, l'agréable devoir de vous signaler le grand succès que vient de remporter l'un de nos Confrères.

"L'Académie de Budapest a fondé un prix international de 10000 couronnes (environ 10500 fr) en mémoire du grand mathématicien hongrois Jean Bolyai.

"Ce prix doit être attribué tous les cinq ans à l'oeuvre mathématique la plus remarquable, produite pendant ces cinq années. Il est décerné, pour la première fois, au mois de décembre 1905 le jour du centenaire de la naissance de Bolyai.

"Le jury est international, comme le prix à décerner; il est composé de deux membres hongrois et de deux membres étrangers.

"Les membres hongrois du premier jury ont été: MM. Koenig et Gustave Rados, tous deux professeurs à l'École Polytechnique de Budapest; les deux membres étrangers étaient: M. Félix Klein, professeur à l'Université de Goettingue, et M. Gaston Darboux, Secrétaire perpétuel de notre Académie des Sciences. M. Darboux a été élu président du jury.

"Après une discussion approfondie, dans laquelle elle s'est attachée à distinguer entre une foule d'excellents travaux ceux qui ont eu la plus grande influence sur le développement des recherches mathématiques, la Commission s'est arrêtée à une décision qui a été prise à l'unanimité: elle a attribué le prix Jean Bolyai à notre éminent Confrère, M. Henri Poincaré. Saisissant cette occasion pour féliciter notre soeur l'Académie hongroise du service qu'elle a rendu à la recherche scientifique en instituant un prix en l'honneur d'un des savants dont les travaux honorent l'humanité, je suis heureux de présenter au premier lauréat du prix Jean Bolyai les félicitations de l'Institut tout entier, et d'applaudir au triomphe que lui doit la Science française dans ce tournoi international de la pensée humaine."¹²⁹

A díjat Henri Poincaré után másodikként David Hilbert kapta.

Az Akadémia népszerűsége vagy népszerűtlensége annak a korszaknak is ismételtlen megújuló problémája, melynek vezetésére Eötvös Loránd egyénisége ült rá bélyegét.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ismét Európa-szerte megnyilvánuló áramlattal állunk szemben,¹³⁰ mégis a kortársakkal együtt fel kell vetnünk a kérdést: miért? Jogosult-e ez a nyílt vagy rejtett támadás?

Eötvös az Akadémia iránti érdeklődés csökkenésének alapvető okát abban "a kétségtelenül haladásra valló tényben" ismeri fel, hogy az "Akadémia politikai jelentősége kisebb, tudományos feladata pedig nagyobb lett".

"A nemzet dolgozó fiainak sorában ma az Akadémia is zavartalanul a maga dolgát végezheti, azért ne csodáljuk, hogy tudományos foglalkozása nem szítja ma oly közvetlenül a hazafias lelkesedés tüzeit, mint abban az időben, mikor minden életjelének politikai jelentősége volt." ¹³¹

"Munkáját, mint mindenki, a ki dolgozik az Akadémia is bizonyos

elzárkózottságban végzi, s ezért nincs helyén hibájául róni föl azt, ha népszerűségéből veszít akkor, mikor rendeltetése szerint fokozódván munkássága, a közélet zajától mindjobban félrevonul." 132

Az utókornak azonban ezen túlmenően fel kell vetnie, hogy ebben a korban lehetett-e egyáltalán népszerű az Akadémia olyan célkitűzésekkel, melyek sem az uralkodói hatalomnak, sem a közéletben egyre uralkodóbbá váló sovíniszta áramlatoknak nem hódoltak. Olyan tartással, mely a tudományt nem az élettől, hanem a kárhozottat politikai irányvonaltól kívánta elhatárolni. Azzal a felfogással, mely az alap kutatásokat és általában a tudományos kutatást a maga helyére téve vallotta, hogy

"nemzeti felvirágzásunkat alig fenyegetheti nagyobb veszély, mint ha a tudományok értékét a szerint latolgatjuk, a mint azok egy vagy más mellékcziel elérésére szolgálatot tesznek". És azt, hogy "a tisztán tudományos törekvések meg nem becsülése . . . meddővé tenné magát a gyakorlatot is". 133

Milyen népszerűsége számíthatott egy intézmény, mely a permanens reformok áradikalizmusa helyett azt vallotta,

"hogy az irodalom és a tudományok terén a zavartalan folytonos munkásság nagyobb tett, mint az, a mit ma nálunk rendszeren reformnak neveznek". 134

Mely Széchenyi tekintélyére hivatkozva munkássága csendes folytatása mellett emel szót, pedig "nálunk azt rendszeren maradiságnak gúnyolják", 135

Vajon nincs-e igaza Eötvös Lorándnak, amikor az Akadémia népszerűségének problémájával vívódva megállapítja, majd szinte jóslatszerűen vallja:

"Ez az Akadémia is volt már népszerű, abban az időben, mikor még nem olyan könnyen és nem oly sokszor gyűltünk össze nemzeti ünnepekre, mint ma, s a mikor egy-egy akadémiái ülés várva várt alkalom volt arra, hogy a nemzeti érzés harsogó éljenekben megnyilatkozhassek, és én bizom abban, hogy bár más és jobb viszonyok között, eljön még az idő, mikor újra népszerű lesz.

Majd akkor, mikor nemzetünk jogosult vágyai Isten kegyelméből teljesebbé mennek; a mikor állami intézményeink azt a fejlettséget érik el és olyan biztos alapokon nyugosznak, hogy azok rendelkezésére és megszilárdítására nem lesz, mint ma, annyi politikusra szükség, s a legjobbak helyesebb arányokban fogják szétoszthatni erőiket a nemzeti jólétet és művelődést előmozdító munkásság különböző terelein; akkor, a mikor a magyar gazdának, iparosnak, kereskedőnek, művésznek és tudósnek, mindegyiknek a maga módja szerint, meg lesz adva a képesítés arra, hogy abban, a miben munkálkodik, nagyra vihesse, s a sokaság műveltsége is oda fejlődött, hogy az érdemet minden formájában fölismerni és méltatni tudja: akkor, ebben a boldog időben az Akadémia is megint nem százak, hanem milliók szerint fogja számíthatni barátait." 136

JEGYZETEK A III. FEJEZETHEZ

1. Utalunk a Magyar Tudomány 1970. évi 10. számában közölt dokumentumokra és Almási Balogh Pálnak az I. fejezetben részletesen elemzett röpiratára.
2. E törekvés első dokumentumát 1863-ból ismerjük, Magyar Irodalmi Levelezés a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirat-tárában (továbbiakban: M. Ir. Lev.) 2^r 4 I/b (Toldy írásával: 1863 febr. 9. ei ülésben). (A többi Dessewffy ceruza feljegyzése.)
 "A' historial bizottmányban legjobb, ha nincs szó arról, hogy a történelmi és archeologiai monumenták kiadására és illetőleg leírására, nekem szándékom van [áthúzva] az országos pénztárból a' nyomtatási és metszetési költségek fejébe, az Akadémia önállóságának teljes megóvásával, készülök egyik kerek összeget eszközölni.
 Ha lett volna szó, - úgy a' dolgot maximo silentio prémátalni kérem - és ne legyen se itt, se a lapokban erről szó - mert ez egy igen kényes és tisztán pro judicialiter viendő kérdés és ügy, melynek idő előtti bolygatása az eredményt kockáztatná
 Dessewffy"
- Emlékeztetünk arra, hogy az Akadémiára vonatkozó első tervek csak állami támogatással tudták annak életre hívását elképzelni, ezt javasolja 1846-ban Eötvös József, ezt követelik az 1848-as reformtervek is.
3. Utalni szeretnénk az I. fejezet 8. jegyzetére és a 6. oldal ehhez tartozó idézetre.
4. RAL. Ngy. Jk. 1865. XXIV
5. RAL. Kgy. Jk. 1866. nov. 26. XXXIII. ülés 319 és RAL. Ngy. Jk. 1867. I. 29. VIII.
6. A MTA 1867 Januarius 31 tartott ünnepélyes közülésének hivatalos tárgyal. II Titoknoki jelentés. Évkönyv XI/VIII Pest 1867, 7.
7. Uo. 10. - "Naponként ezer meg ezer ujságlap, évenként szaporodó könyvek tömege hordja szét, Kárpátoktól Adriáig, a szemem szedett germanizmusok újabb meg újabb példányait, megzavarva, megvesztegetve magát az ős-ép vidéki társalgási nyelvet is,"
 "Igy van; szavaink, szólásmódjaink, s ezek minden oly árnyalata, melynek megfelelő nincs a gondolatainkat irányító idegen nyelvben, assanként elhalnak, kivesznek; szókötésünk velős rövidsége szűkségtelen körülírásokba málik szét; szórendünk zavarba jő; s a felozás processusa immár nyelvtani alakjainkat is megtámadja."
8. RAL. Ngy. Jk. 1868. III. 18. XXVI.
9. RAL. Igt. Jk. 1868. III. 26. 39. ülés 15. - Ak. Ért. 1868. 114-115. és Arany János összes művei XIV. Budapest 1964. 275. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
10. RAL. Ngy. Jk. 1868. VII. 27. 289. és Ak. Ért. 1868. 275.

11. RAL. Ngy. Jk. 1869. IV. 14-19., 33-34 és 36-39, valamint Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félévszázados történetéből 1831-1881, Budapest 1881. (továbbiakban: Vázlatok) 27.
12. Vázlatok 27.
13. A' Magyar Tudós Társaság Alaprajza és Rendszabásai, Pesten 1831. (továbbiakban: Alaprajz) V. 10.
14. 1844: Vállas: "a többi tagok' gyűléseiben üléssel és szavazattal birnak" (Vállas: Tud. Társ. 57).
1845: Teleki József figyelmeztetése a társasághoz: "hogyan ezen terv a' nagygyűlés általi elfogadtatása után még a' tekintetes Igazgatóság elejébe megyen 's csak ha itt is elfogadtatnék, terjesztetik a' felség, 's a' törvényhozás elejébe ..." (RAL. Ngy. Jk. 1845. XI. 18. 5. ülés 42.)
1858: Palló Sándor országfejedelmi biztos az alapszabály 44. §-ra hivatkozva kétségbe vonja, hogy az Igazgatótanácsnak joga van-e az alapszabályok megtárgyalásába bocsátkoznia, Dessewffy válasza: "Az alapszabályok betűje, ... a vagyona-ra való ügyelést tüzi ki az igazgatóság teendőjeül; azonban a vagyona-ra felügyelés nem egyedül a bevétel és kiadások valóságos megtörténetére és a pénztár létszámában fenmaradására szorítható, hanem arra való gond is belé foglaltatik, hogy a vagyona az intézet eleibe tűzött célra fordíthatassék mihez képest az igazgató Tanács különösen mint az alapítók képviselője s úgy ezek alapítói jogainak letéteményese, az erről való örökösre is nemcsak hivatva, de sőt kötelezve is van." (RAL. IgT. Jk. 1858. V. 29. IV.)
 - Határozatok, tervek mennek semmibe, mert az Igazgatótanács elejti vagy ismételten elnapolja a kérdéseket.
15. Vállas: Encyclopaedia 19.: "E' szerkezetnek több lényeges hibái vannak. Nézzük először is az igazgatóság mivoltát és viszonyát az egész társasághoz. Az igazgatóság aristocraticus testület, mely maga magát kiegészíti 's többnyire főurakból áll. Ez nem hiba, mert csak ez biztosíthatja a társaság csendes munkálódását küll ellenségei ellen. Hagyjuk ki a' főurakat, és a' társaság rövid pár év múlva dissolutionnak indul. De hiba az, hogy e' szerkezetnél fogva az igazgatóság külön testületet látszik képezni, mely soha a' társaság üléseiben meg nem jelenik, tehát magának a dolgok állásáról közvetlen tudomást nem szerez. Az igazgatóság jelenleg egyes emberek informatiójára határoz, mely informatiók sokszor ellentétben állnak a' társaság óhajtsaival. Ülései is ritkán vannak, miből következik, hogy az antecendentiaikat sem igen tudja. Innen magyarázható azon ingadozó állapot, mely a' tagokra oly csüggesztőleg hat; 's fog hatni mind addig, míg az igazgatóság közvetlenebb részt nem vesz a' társaság mozgalmában."
16. RAL. 93/1848. I. és M. Tud. 1970, 835.
17. RAL. 90/1848. és M. Tud. 1970, 837.
18. 23. §.
19. 33, 41 és 43. §§. (A kiemelés tölem - Sz. M.)

20. 24. §.
21. 26-28. és 30. §§.
22. 26. §.
23. 45. §.
24. 48. §.
25. 26. §.
26. 21. §. - Utalni szeretnénk arra, hogy hármas osztálybeosztást először Vállas röpirata javasol. Nála az alábbi osztályok terve szerepel: I. Nyelvészeti és történettudományi osztály, II. Philosophiai és törvénytudományi osztály, III. Mathematical és természettudományi osztály. (Vállas: Tud. Társ. 61.) Az 1844-45-ös reformjavaslatban négy osztályt találunk: I. Nyelv és széptudományi osztály, II. Philosophiai és társadalmi tudományok osztálya, III. Történettudományi osztály, IV. Mathematical és természettudományok osztálya. (RAL. 89/1848.) Ezt az osztálybeosztást az 1850. június 10-i kisgyűlés határozata gyakorlatiá tette, "miután a mathematikai osztály csak két rendes és egy levelező tagot számlál helyben és így külön osztályülések tartására elégtelen; továbbá a törvénytudományi osztálynak a haza újabb viszonyinál fogva működési tere megszükküött;" (RAL. Kgy. Jk. 1850. VI. 10. 1. ülés 5.) A hármas osztálybeosztás az 1854-ben készült alapszabály-tervben jelenik meg ismét. Ez némi módosítással a Vállas féle elképzeléssel azonos. (I. Nyelv, irodalom és széptudományi osztály, II. Philosophiai-történeti osztály, III. Mathematikai-természettudományi osztály.) (RAL. 11/1854) - Az 1858-as alapszabály ennek ellenére a régi hatos osztálybeosztással jön ki, de az 1859. évi új ügyrend azzal, hogy az osztályok üléseiben újabb összehívásokat végez voltaképpen az új, alapszabályba most rögzített hármas osztályszervezetet valósította meg. (RAL. Kgy. Jk. 1859. I. 3. 1. ülés 6.)
27. 38. §. I: 1848. Bölcséleti O. javaslata V/6.
28. 51-55. §§. I. még: 1844-45. évi terv 39. §.; Névkönyv 1846 Ut. Hat. 26. §. és 1848. Bölcséleti O. javaslata V/7.
29. 18. §. - Gyakorlatilag a XV. Nagygyűlés XXIII. és LVII. §§ valósították meg a bizottságok megalakításával. (Névkönyv 1845-re Ut. Hat. 12-13. §§.)
30. 16. §. - A levelező tagok szavazati jogát az 1848. III. 20-i kisgyűlés határozata követeli. -- Névkönyv 1846-ra Ut. Hat. 8. §.: A XVI. nagygyűlés határozata szerint: "Székkel és értesítő szavazattal bírnak," -- 1858.-i alapszabály 17.§.: "Székkel és tanácskozó szavazattal bírnak."
31. 29. §. - A költségvetés kialakításába az osztályok beleszólási jogát 1848-ban a Bölcséleti osztály javaslata követeli. (RAL. 93/1848 IX. és M. Tud. 1970, 836.)
Az osztályok autonóm gazdálkodásának szükségességét Vállas veti fel először. (Vállas: Tud. Társ. 61.)

32. 2. §.
33. 8. §.
34. 10. §.
35. 32. §.
36. 6. §. - Vö. 1831. évi alapszabály 3. §.; 1844-45. évi terv 1-2. §§.; 1858. évi alapszabály 2. §. és Alaprajz 1. §.
- Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a könyvtár, az eredeti és fordított munkák kiadása, az akadémiai felolvasások itt már a tudomány terjesztésének szolgálatában állanak, nem a nyelvmívelő tevékenység részét.
37. Évkönyv XIII/V. 3-4. (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
38. Évkönyv XI/ VIII. 3.
39. Uo. 3-4.
40. Uo. 5-6. (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
41. Uo. 6.
42. Uo. XI/ IX. 5. (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
43. Uo. 6.
44. Uo. XIII/V. 9. - Az Akadémia Szarvas Gábor Nyelvőrének támogatásával igenelt Arany János óhajlására.
45. "Nem annyira a tudomány, mint nemzetiségünk iránti lelkesedés volt az, ami őket intézetünk alapításánál vezérelé, s habár azon meggyőződésből indulva ki, hogy századunkban az egyes nemzetiségek jövője csak magasabb műveltség által biztosítható az Akadémiának csak a tudományok magyar nyelvű művelését tűzték ki feladatuk, czéljuk ebben is mindenek előtt nemzeti vala." (A kiemelés tőlem - Sz. M.) mondja a kezdetekről Eötvös József 1867. január 28-án Dessewffy Emil felett tartott emlékbeszédében. (Évkönyv XI/ VII, 13.) Majd az önkényuralom korszakában "a hazafiak szemében nem csak tudományos intézet vala többé, hanem képviselője nemzetiségünknek ..." (uo. 14.)
46. 1867-től kezdve az Akadémia fokozatosan növekvő állami subven-
ciót élvez. - Ez az első világháború kitöréséig az alábbiak szerint alakult:
1867-1868	10.000 Forint	Történeti és régészeti kutatásokra (6.000 tört. eml. + 4.000 Arch. műeml.)
1869	17.000 Forint	Történeti és régészeti kutatásokra 12.000 Könyvtár számára 5.000
1870-1871	25.000 Forint	Történeti forrásokra 15.000, műemlékekre 5.000, Könyvtár számára 5.000
1872	35.000 Forint	Történeti forrásokra 20.000, műemlékekre 5.000, országos jellegű matematikai és természettudományi kutatásra 5.000, Könyvtár számára 5.000

1873	37.550 Forint	Történeti forrásokra 20.000, műemlékekre 6,000 + 1.550, országos jellegű matematikai és természettudományi kutatásra 5,000, Könyvtár számára 5,000
1874-1882	30.000 Forint	Történeti forrásokra 15,000, műemlékekre 5,000, matematikai és természettudományi kutatásokra 5,000, Könyvtár gyarapítására 5,000
1883	31.500 Forint	Történeti forrásokra 15,000, műemlékekre 5,000, matematikai és természettudományi kutatásokra 5,000, Könyvtár gyarapítására 5,000, Elektromos bizottság számára 1,500
1884	32.500 Forint	Történeti és irodalomtörténeti célokra 15,000, műemlékek ismertetésére 5,000, természettudományi kutatásokra 5,000, Könyvtár gyarapítására 5,000, Elektromos bizottság számára 1,500, Classica-philologiai bizottság számára 1,000
1885	31.000 Forint	Történelmi és irodalomtörténeti célokra 15,000, műemlékek ismertetésére 5,000, természettudományi kutatásokra 5,000, Könyvtár gyarapítására 5,000, Classica-philologiai bizottság számára 1,000
1886	31.200 Forint	Történelmi és irodalomtörténeti célokra 15,000, műemlékek ismertetésére 5,000, természettudományi kutatásokra 5,000, Könyvtár gyarapítására 5,000, Classica-philologiai bizottság számára 1,200
1887-1888	31.500 Forint	Történelmi és irodalomtörténeti célokra 15,000, műemlékek ismertetésére 5,000, természettudományi kutatásokra 5,000, Könyvtár gyarapítására 5,000, Classica-philologiai bizottság számára 1,500
1889-1898	40,000 Forint	Történelmi és irodalomtörténeti célokra 15,000, műemlékek ismertetésére 5,000, természettudományi kutatásokra 5,000, Könyvtár gyarapítására 5,000, Classica-philologiai bizottság számára 1,500, szabad rendelkezésre (kárpótlás házbér adóért) 8,500
1899-1900	84.000 Korona ⁺	Történelmi és irodalomtörténeti célokra 30,000, műemlékek ismertetésére 10,000, természettudományi kutatásokra 10,000, Könyvtár gyarapítására 10,000, Classica-philologiai bizottság számára 3,000, Akadémia összcéljaira 17,000, Szótár céljára 4,000

1901	86.000 Korona	Történelmi és irodalomtörténeti célokra 30.000, műemlékek ismertetésére 10.000, természettudományi kutatásokra 10.000, Könyvtár gyarapítására 12.000, Classica-philologiai bizottság számára 3.000, Akadémia összcéljaira 17.000, Szótár céljaira 4.000
1902-1909	99.000 Korona	Történelmi és irodalomtörténeti célokra 30.000, műemlékek ismertetésére 10.000, természettudományi kutatásokra 10.000, Könyvtár gyarapítására 12.000, Classica-philologiai bizottság számára 3.000, Akadémia szabad rendelkezésére 30.000 Szótár céljaira 4.000
1910	104.000 Korona	Történelmi és irodalomtörténeti célokra 30.000, műemlékek ismertetésére 10.000, természettudományi kutatásokra 10.000, Könyvtár gyarapítására 12.000, Classica-philologiai bizottság számára 3.000, Akadémia szabad rendelkezésére 30.000 Szótár céljára 4.000, Hadtörténeti Közleményekre 5.000
1911	106.000 Korona	Történelmi és irodalomtörténeti célokra 30.000, műemlékek ismertetésére 10.000, természettudományi kutatásokra 10.000, Könyvtár gyarapítására 12.000, Classica-philologiai bizottság számára 3.000, Akadémia szabad rendelkezésére 30.000, Szótár céljára 4.000, Hadtörténeti Közleményekre 7.000
1912-1914	136.000 Korona	Történelmi és irodalomtörténeti célokra 30.000, műemlékek ismertetésére 10.000, természettudományi kutatásokra 10.000, Könyvtár gyarapítására 12.000, Classica-philologiai bizottság számára 3.000, Akadémia szabad rendelkezésére 60.000 Szótár céljára 4.000, Hadtörténeti Közleményekre 7.000

+ 1899-től a költségvetés koronával számol, (2 Korona = 1 Forint!)
A tételek emelkedésénél erre figyelemmel kell lennünk.

47. Elnöki megnyitó beszéd gróf Lónyay Menyhértől, 1872. május 26. Évkönyv. XIII/X, 4-5. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
48. Elnöki megnyitó beszéd gróf Lónyay Menyhértől, 1874. május 31. Évkönyv. XIV/III, 7-8. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
49. Uo. 8.
50. A MTA 1878 évi június 16-án tartott 38-dik közülésének tárgyai. Évkönyv XVI/III, 7. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)

51. Uo. 9. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
52. Uo. 10. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.) - Az "a mely e földön fajunknak egyedül biztosít vezérlő szerepet" idézet "e földön"-je Magyarországot jelenti. Csengerynél a faj vezető szerepe még a széchenyis és eötvösi tartalommal bír. Nem azonos a későbbi rosszértelmű kultúrfőlény-elmélettel és a faj nem azonos a rasszal.
Tiltakozás ez az erőszakos magyarosítás és politikai elnyomás ellen, mely Széchenyi 1842-es beszéde óta nem is először és nem is utoljára hangzik el az Akadémián. Figyelmeztetés, hogy a Kárpát Medencében vezető szerepet csak a tudomány adhat a magyarságnak, mert a természettudományok és a technika fejlődésének korszakában "rabláncok készülnek a nem haladó nemzetek számára". (Vállas: Tud. Társ. 11.)
53. Uo. 11-12. - Utalni szeretnénk arra, hogy az akadémiák ellen felhozott érvek mennyire egybeesnek a 40-es évek akadémiák elleni érveivel és arra, hogy ez akkor sem specifikusan magyar jelenség, hanem Európán végigvonuló felfogás. (Hetényi János laboratóruma: RAL. 92/1848 - "... ma az akadémiák hasznait és érdemeit becsülni, őket, mint aristocraticus intézeteket e demokratiai szellemi korban, háttérbe tolni divatszokás. Ezt cselekvé Weitzel és utána sokan, állítva, hogy e czéhszellemű intézetek az akadémiák, jelentőségüket naponta veszteni kezdik, ép úgy mint elavult, hajdan divatruhák.")
54. Uo. 12-13.
55. Gyulai Pál néhány évvel későbbi főtitkári jelentéséből idézzük: "A III. osztály ülésein tartott előadásoknak feléről sem emlékezhettem meg időhöz kötött jelentésemben, mert hiszen, ha ezt tenni akarnám, nem kevesebb, mint 45 előterjesztésről kellene beszámolnom. Az előterjesztők majd kivétel nélkül akadémiai tagok voltak ugyan, de a bemutatott dolgozatok igen sok esetben fiatalabb tanítványoktól, sőt egyetemi tanulóktól is származtak. E jelenség, mely mind gyakoribbá válik Akadémiánk ülésein, ha nem lépi túl a kellő határokat s a benyújtott munkálatok nem süllyednek alá a laboratóriumi vagy klinikai dolgozatok színvonalára, örvendetes jelenségnek vehető; mert míg egyfelől azt bizonyítja, hogy nagy számmal vannak ifjú tudósaink, kik a tudományok terén eredménnyel bírnak dolgozni, másfelől arról is tanúskodik, hogy Akadémiánk mindig kész örömmel nyitja meg ajtajait a komoly és sikeres törekvés előtt, bárkinél legyen is az tapasztalható." (A MTA 1867 május 15-én tartott 47-dik közülésének tárgyal. Évkönyv XVII/5, 17-18.) - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
56. Emlékeztetünk Vállas Antal és Hetényi laboratóriumaira (Vállas: Encyclopaedia 9.; Tud. Társ. 9-11. és RAL. 92/1848 1-2.)
57. Ismételten utalunk Vállas idézett elemzésére (Vállas: Tud. Társ. 63.)
58. Csengery Antal elnöki megnyitó beszéde. (A MTA 1878 évi június 16-án tartott 38-dik közülésének tárgyal. Évkönyv XVI/III, 14-15.)

59. Uo. 17.
60. Uo. 18.
61. Uo. 19-21.
62. Utalás Guzmics Izidornak Horváth János (1769-1835) tiszteleti tag felett tartott emlékbeszédére.
63. Uo. 20. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
64. Uo. 21.
65. Herman Ottó: Két beszéd. Természetrajzi Füzetek 1878. II. kötet 208.
66. Uo. 199-210. Vö. Varga Domokos: Herman Ottó, Budapest 1967. 157-161.
67. Herman Ottó: Két beszéd, 209-210.
68. Az Akadémia dualizmus korabeli története választópontjának, amint arra a fejezetcímekben megmutatkozó periodizációinkkal is utalunk, Eötvös Lorándnak az elnökségről való leköszönését, 1905-öt tekintjük.
69. RAL. ÖÜ. Jk. 1880/212
70. A kiemelés tőlem - Sz.M.
71. A kiemelés tőlem - Sz.M.
72. RAL. ÖÜ. Jk. 1880/212
73. RAL. Ngy. Jk. 1881/27
74. RAL. Ngy. Jk. 1882. május 31./2, RAL. Igt. Jk. 1882. június 3./47. és RAL. ÖÜ. Jk. 1882. okt. 2./157.
75. RAL. Igt. Jk. 1883. márc. 11./31
76. RAL. Ngy. Jk. 1883/36-37.
77. Uo. 39. - A 36 szavazatból 34 Pauler Tivadarra, 1 Trefort Ágostonra, 1 pedig Ipolyi Arnoldra esett.
78. RAL. ÖÜ. Jk. 1881. nov. 28./222. - Az ügyrend módosításának szükségességére az Igazgatótanács hívja fel az Akadémia figyelmét.
79. RAL. ÖÜ. Jk. 1881. nov. 28./222, Ak. Ért. 1881, 45 és 205-212
80. RAL. Öü. Jk. 1881. nov. 28./222 és uo. 1882. jan. 30./32
81. RAL. Öü. Jk. 1881. nov. 28./222
82. Ak. Ért. 1881, 131.; RAL. Ngy. Jk. 1881/28, 1888/32.; RAL. Öü. Jk. 1883/25, 1883/29.; RAL. Igt. Jk. 1883/32
83. A MTA 1882 évi június 4-én tartott 42-dik közülésének tárgyal. Évkönyv XVI/VIII, 16. - (A kiemelés tőlem - Sz.M.) A tagajánlások és választások ebben az évben az alábbiak szerint alakultak:

ajánlás:	az osztály jelölése:	választás:
<u>I. osztály</u>		
lt. Ábel Jenő Lehr Albert Nogáll János Szigeti József	Ábel Jenő Szigeti József	Ábel Jenő Lehr Albert Szigeti József
kt. De Goeje, M.J.	De Goeje, M.J.	De Goeje, M.J.
<u>II. osztály</u>		
tt. Csemegi Károly		
lt. Ballagi Aladár Csiky Kálmán Földes (Weiss) Béla Hampel József Hegedüs Sándor Kóváry László Láng Lajos Lehoczky Tivadar Marczali Henrik br. Nyáry Jenő Pulszky Károly Szentkláray Jenő Thallóczy Lajos	Szentkláray Jenő dr. Nyáry Jenő Thallóczy Lajos	Szentkláray Jenő
<u>III. osztály</u>		
tt. Semsey Andor	Semsey Andor	Semsey Andor
rt. br. Eötvös Loránd Hunyady Jenő Jurányi Lajos Kondor Gusztáv Konkoly Thege Miklós Krenner József Wartha Vince	Jurányi Lajos	Jurányi Lajos
lt. Abt Antal Hőgyes Endre Klein Gyula Mocsúry Sándor Wagner László Weinek László	Hőgyes Endre	Hőgyes Endre
kt. Berthelot Marcellin Topinard Pál	Berthelot M. Topinard Pál	Berthelot M. Topinard Pál

84. Évkönyv XVI/VIII, 17

85. Utalunk az 55. sz. jegyzetre

86. 1882. évi elnöki megnyitó. Évkönyv XVI/VIII, 8. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)

87. A MTA 1884 évi június 8-án tartott 44-dik közülésének tárgyal. Évkönyv XVII/II, 4. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)

88. Uo. 4-5. - (A kiemelés tölem - Sz. M.)
89. A MTA 1885. évi május 31-én tartott 45-dik közülésének tárgyai. Évkönyv XVII/III, 14. - (A kiemelés tölem - Sz. M.)
90. Uo. 17. - (A kiemelés tölem - Sz. M.)
91. A MTA 1866 évi május 9-én tartott 46-dik közülésének tárgyai. Évkönyv XVII/IV, 4. - (A kiemelés tölem - Sz. M.)
92. A MTA 1877. évi május 15-én tartott 47-dik közülésének tárgyai. Évkönyv XVII/V, 5-6. - (A kiemelés tölem - Sz. M.)
93. Nem tudjuk, hogy 1888-ban mi adta Trefort szavainak keserü aktualitását, de hogy az élet valósága mondatta vele, az biztos. Hiszen ő volt az a kultuszminister, akinek az idézett "Haynald ügy" lezárásaként a kalocsai érsek panaszára, a király parancsára jobb meggyőződése ellenére fel kellett volna függesztenie Herman Ottót. Nem rajta és nem is Pulszkyn, a Múzeum igazgatóján múlt, hogy ez nem történt meg, egyedül Herman Ottó megtörhetetlen keménységén, aki semmiféle nyomásra nem volt hajlandó lemondani állásáról.
94. A MTA 1888 évi május 6-án tartott 48-dik közülésének tárgyai. Évkönyv XVII/VI, 1-2. - (A kiemelés tölem - Sz. M.)
95. Uo. 10.
96. Selényi Pál: Eötvös Loránd a tudós és az ember 1848-1918. Eötvös Loránd összegyűjtött munkái, Budapest 1953 (továbbiakban: Selényi), XXXV. - idézi Eötvös szavait.
97. Utalunk a Magyar Tudomány 1969, 398.-ban idézettekre és Bártfai Szabó: Adatok 46 és 58 (71. jegyzet)-re.
98. Ak. Ért. 1889, 146-147. 1889. június 24-i összesülés. - (A kiemelés tölem - Sz. M.)
99. Elnöki székfoglaló, uo. 147-148.
100. Uo. 148-149. - (A kiemelés tölem - Sz. M.)
101. Ak. Ért. 1889, 163-164:
"Összes ülés.
1889. október 7-én.

Báró Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklése alatt.

163. Az elnök úr üdvözlővén a szünet után számosan összegyűlt tagokat, a hozzá intézett következő levelet olvasta föl:

Tisztelt elnök úr!

A Magyar Tudományos Akadémiának alapszabályilag megállapított céljai közé tartozik: a hazának minden tekintetben megismertetése, és a tudományos munkásság élesztése s irányzása, jutalomdíjak útján is.

Buváraink szorgalma az Akadémia bőkezűségétől támogatva, sok rendkívül becses adalékkal gazdagította már is irodalmunkat. Olyan alapvető munkák azonban, melyek az eddigi eredményeket a tudomány mai állásának megfelelő feldolgozásban adnák, s a további kutatásnak irányait megjelölnék, majdnem teljesen hiányzanak.

E hiány pótlására a M. T. Akadémiának ezennel 100,000 azaz százezer forintot ajánlok fel, s ez összeget, 1890. október 7-től kezdve, öt egyenlő évi részletben fogom évről évre a M.T.Akadémia pénztárába befizetni.

Az összeg mikénti felhasználására nézve egyedül a következőket kötném ki:

1. A M. T. Akadémia, ha lehetséges, még a jelen évben, de legkésőbb az 1890-dik évi nagygyűlésen, titkos pályázatot hirdet a következő munkák megírására, u.m.

Magyar nyelvtanra,
Magyar irodalomtörténetre,
Magyarország archaeológiájára,
Magyarország történetére,
Magyarország földrajzára,
Magyarország közgazdaságára,
Magyarország geológiájára,
Magyarország mineralogijájára,
Magyarország flórájára,
Magyarország faunájára.

2. Egy-egy munka legfőlebb 150 nyomtatott lvre terjedhet.

3. A pályadíj külön-külön 10,000 azaz tízezer forint, mely azonban csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda.

4. A pályaművek benyújtásának határideje 1895. október 7-ke.

A pályázat részleteinek megállapítására és az idevágó szabályzat kidolgozására a M. T. Akadémiát kérem föl.

Méltóztassék a t. elnök úr jelen ajánlatomat, melyet, hogy kötelező erejű legyen, két barátom mint tanú, szíves lesz láttamozni, a mai összes ülés elé terjeszteni.

Budapest, 1889. október 7-kén.

Semsey Andor,
a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagja

Előttiink:
Gyulay Pál, Szily Kálmán
mint tanúk előtt."

Sem a felismerés időszerűségének, sem az alapítvány nagyvonalú igényességének értékéből nem vont le semmit, hogy az adott társadalmi és kulturális viszonyok között szükségszerűen eredménytelen-ségre volt ítélve.

102. Eötvös Loránd szava. Ak. Ért. 1889, 164.

103. 1890 28. Akadémiai ülés 7. összes ülés (184) Ak.Ért. 1890, 655-656.

104. Szeretnénk ez alkalommal utalni arra, hogy Selényi Pál, az idézett és alább idézendő adatok ismerete nélkül is valószínűsíti, hogy Eötvös Loránd szemléletében "éppen az 'Isten kegyelméből' való császár és király, Ferenc József volt a nemzet jogosult vágyai terjedésének legfőbb akadály". (Selényi XXXVII /1/ jegyzet).

105. Ak. Ért. 1894, 243-244.

106. Uo. 432-433.

107. Ak. Ért. 1893, 316 és Selényi XXIX. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
108. Ak. Ért. 1895, 325. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
109. Ak. Ért. 1896, 327. - LVI. Nagygyűlés, harmadik nap. 1896. május 15-én. (61): "Napirend előtt Thaly Kálmán rt. kérdést intézvé az elnökséghez: Miként értendő, az ünnepélyes közülésre szóló meghívókon az öltözetre vonatkozó figyelmeztetés, elnök úr, általános helyeslés közt válaszolja, hogy ő a fekete atillát tartja az akadémiái tagok számára legalkalmasabb ünnepi öltözetnek." - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
110. Ak. Ért. 1896, 295-296. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
111. Uo. 1893, 61-62.
112. Uo. 1891, 324-325.
113. Uo. 1894, 432. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
114. Uo. 1891, 322.
115. Annak bizonyosságául, hogy ez mennyire tudatos, Eötvös Loránd Széchenyi-ünnepen elmondott beszédéből idézzük: "Válságos korzások volt az nemzetünkre nézve, a melyben Széchenyi az újjáalakítás munkájához fogott. A gőzerő első hatalmas szárny-csapásával akkor kezdte meg az újkor ipara földünknek minden zugát felkereső térfoglalását, akkor ennek nyomán indult meg az az újkori népvándorlás, mely zaj nélkül, de folytonosan és egyszerre minden irányba halad, s a műveltségtől elszigetelt, a multnak álmaiban szunnyadozó nemzetekre nézve veszélyesebbé válhatik, mint a középkor vándorseregei."
- "Csak idő kérdése volt az, hogy mikor foglalja el az európai műveltség ezt a szép országot. Ne álmítsuk magunkat - a mi közreműködésünk nélkül is épültek volna itt vasutak és hidak, járnának gőzhajók a Dunán ... s még a finomabb társadalmi élet, sőt talán a tudomány is meghonosodott volna itt; de mit érne nekünk mind ez a műveltség Magyarországon, ha nem a magyarnak műveltsége volna."
- A magyarnak műveltséget adni, azért, hogy honóban magyar maradjasson, ez volt a cél, a melyért Széchenyi küzdött, s a melyért erejének teljes megfeszítésével, versenyezve iparkodott megelőzni, és meg is előzte az idegen térítőket, akik már nem késlettek sokáig." "Széchenyi és mindazok, kik e munkát vele együtt megkezdették és folytatták, újabb századok és ezredévekre hódították meg nekünk ezt a földet, a mely talán még sohasem volt inkább kitéve a veszélynek, hogy más műveltebb nemzetek gyarmatává váljék, mint e század első felében, mikor gépeivel a hatalomnak ez újabb fegyvereivel megerősödött Európa életfenntartására szükséges térségeken parlagon heverő pusztaságot tovább nem tűrhetett." (Ak. Ért. 1893, 58-59.)
116. Uo. 62.
117. L. az I. fejezet 88. és 89. sz. jegyzetét és a 22. oldal erre vonatkozó idézetét,

118. Elnöki megnyitó beszéd, 1895. (Ak. Ért. 1895, 321-322.) - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
119. Uo. 324-325. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
120. Elnöki megnyitó beszéd, 1898. (Ak. Ért. 1898, 271.) - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
121. Pontosabban az 1890-1905-ig terjedő másfél évtizedben, Eötvös Loránd elnöksége alatt.
122. L. Óváry Lipót indítványának tárgyalására alakult bizottság jelentését (Ak. Ért. 1895, 709-710.)
123. Ak. Ért. 1901, 270. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
124. Uo. 149.
125. Uo. 1902, 357.
126. Selényi XXVIII-XXIX.
127. Ak. Ért. 1903, 110.
128. Uo. 111.
129. Comptes Rendus Hebdomadaire des Séances de l'Académie des Sciences. Tom. CXLI (1905), 1064.
130. Elnöki megnyitó beszéd, 1899: "A tagadás ősi szelleme, mely minden fennállót lerontani törekszik, immár az akadémiák ellen is fordítja fegyvereit, s nálunk úgy, mint Európaszerte, nem annyira az egyenes támadás, mint inkább a kicsinylő ítéletek és gáncsoló megjegyzések veszélyesebb alakjában nyilvánul." (Ak. Ért. 1899, 265.) - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
 Elnöki megnyitó beszéd, 1900: "Más művelt nemzetek sorában is alig találunk egyet-kettőt a legelőjárók közül, mely ne neheztelne bizonyos mértékben tudós testületeire illetően elzárkózottságuk miatt." (Ak. Ért. 1900, 291.)
131. Elnöki megnyitó beszéd 1891. (Ak. Ért. 1891, 321.)
132. Elnöki megnyitó beszéd 1900. (Ak. Ért. 1900, 291.)
133. Elnöki megnyitó beszéd 1890. (Uo. 1890, 325.)
134. Elnöki megnyitó beszéd 1891. (Uo. 1891, 321.) - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
135. Uo. 323.
136. Elnöki megnyitó beszéd 1900. (Ak. Ért. 1900, 292.) - Vö. Selényi XXXVI-XXXVII. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)

IV. 1906—1945

1905. október 5-én báró Eötvös Loránd lemond 16 éve viselt elnöki tisztéről. Hogy miért? A rendelkezésünkre álló adatok nem adnak erre egyértelmű és megnyugtató választ. Eötvös nyilvánosság számára szánt lemondó levelében azt hangsúlyozza, hogy hátralévő ereje egészségét tudományos kutatásainak kívánja szentelni.¹ Kétségtelen, hogy lemondása nem szakítás az Akadémiával, hiszen haláláig részt vesz annak ülésein és vállalja az elszámolások évi ellenőrzését. – Nem tudunk arról sem, hogy a testületen belül ellentétek ebben az időben különösen éleződtek volna és most ez elől akart volna kitérni. Bár tagadhatatlan tény, hogy az Akadémia kezdetől fogva nem kívánta egységesen a "professzor" elnököt² és új elnökének megválasztásánál "a gyakorlati téren, különösen az állami adminisztrációban tanúsított eredményes tevékenységét" méltányolta.³

Berzeviczy később két alkalommal utal az "elnökválságra", először 1907-ben Kautz Gyula alelnöki működését méltatva,⁴ majd késő öregségében, lemondásakor emlékszik meg arról, hogy Eötvös Lorándnak mint lelépő elnöknek módjában lett volna utódja kijelölésébe beleavatkozni, nem emelt szót jelölése ellen.⁵

Az akadémiai élet látszólag azokon a vágányokon fut, melyre legutóbb Eötvös Loránd vezetése állította. A munka a megszokott keretek között megy tovább. Az Akadémia változatlanul cselekvő tényezője marad a nemzetközi akadémiai és tudományos együttműködésnek. – Mégis valami valahol, kezdetben alig érzékelhetően, időhöz nem rögzíthetően, megváltozott. Az akadémiai életben és vezetésben, a társulaton belül kezdetől fogva meglévő ellentétes erők másika került felszínre.

A következőkben azt próbáljuk az egyes problémák rendjében vé-

gigkisémi, hogy mire vezetett az akadémiai vezetésnek ez a fordulata.⁶ Másrészt látni szeretnénk, hogy a vezetés változásával teljesen kivessz-e a testületből is mindaz, amit eddig akadémiai célkitűzésként tiszteltünk.

Az első meggondolkoztató, az idő kerekét visszaforgató megnyilvánulása ennek az irányzatnak Berzeviczy Igazgatótanácsi beköszöntőjében üt meg bennünket.

"Különösen számítani szeretnék a t. Igazgató-Tanács szíves jóindulatára s kiváló törekvésem célja lesz nagybecsü bizalmukat bírhatni, mert én az Igazgató-Tanácsot úgy tekintem, mint képviselőjét a nemzetnek, mely örködik afölött, hogy azok az anyagi és szellemi kincsek, melyeket az Akadémiára bízott, a tudomány haladása, szellemi művelődésünk és nemzeti fejlődésünk érdekében minél jobban értékesíttessenek, és mert ismerem az önzetlen és odaadó buzgalmat melylyel e kiváló testület tagjai az akadémia ügyei iránt érdeklődnek, Rajta leszek ennél fogva, hogy működésemben mindig egyetértésben találjam magamat az Igazgató-Tanáccsal és intenciójuknak és elhatározásaiknak hű végrehajtója legyek. Ezzel az eltökéltséggel, ezzel az ígérettel ajánlom magamat szíves jóindulatukba és bizalmukba."⁷

Vörösmartytól és Vállastól Csengeryig és Eötvösig a legjobbak törekvése az volt, hogy az Akadémia és az Igazgatótanács kettősségét megszüntessék, a társulat működésére vonatkozó érdemi intézkedéseket az osztályok hatáskörébe utalják. Az 1869. évi alapszabály pedig kimondja, hogy az Igazgatótanács hatáskörébe általában az Akadémia pénzügyeinek intézése tartozik és azt is, hogy tagjainak az összesülésekben, a nagygyűlésen s közülésben csak "székök" van, ha nem tagjai az Akadémiának.⁸

Berzeviczy harminc éves akadémiai elnöksége alatt a hivatalos elnöki megnyilatkozásokban nem találunk semmi újat, előbbrevívót. Beszédel megelevenítő gondolatok nélküli megemlékezések és az elődök régen elhangzott szavainak színvonalas, de erő nélküli ismétlései. Mintha az akadémiai vezetés célkitűzések nélkül maradvá megmerevedett volna. Nem ott, ahol Eötvös Loránttól átvette, hanem ott, ahol talán sohasem is volt, - Hála a múlt függetlenségi magatartásának, és annak, hogy a kiegyezési korszak akadémiai vezetése az intézmény kizárólag tudományos jellegét hangsúlyozva, ismételt politikai gesztusokkal határolta el magát a K. u. K. felfogástól és a milleneumi korszak politikai szemléletétől. - Meg-

merevedett ott, ahová a magyar politikai és társadalmi fejlődés erre az időre eljutott. Mert a Berzeviczy vezette Akadémia ebbe simulott bele.

Elnöki törekvéseit Balogh Jenő búcsúztatója jellemzi legvilágosabban:

"Igazi Államférfi volt, ezért teljes mértékben átérezte, hogy a napi pártpolitikát és a világnézeti küzdelmeket távol kell tartani az Akadémiától. Rendkívüli érdeme, hogy ez három évtizeden át sikerült is neki, s így, bár a közélet terén több társát különböző meggyőződés választotta szét, az Akadémia munkássága keretében az igazi tudós nyugodtan dolgozhatott föle eltérő világnézeti társa mellett." 9

Az utókort azonban nem csak az érdekelné, hogy valóban lehetséges volt-e ez, hanem az is, hogy e mellett a "politika mentes" és perspektíva nélküli vezetés mellett mennyiben tudta megőrizni az Akadémia az eötvösi örökséget. Mert Eötvös Loránd, a társulat tudományos jellegét hangsúlyozó Akadémiájában a gr. Szécheny Antal képviselte politikai irányzatnak nem volt helye.

Az első alapvető kérdés, amiben az 1905 utáni Akadémia saját maga határolja el magát a múlttól, a politikai érzelmeket szító nemzetiségi kérdés.

Eötvös József kultúrpolitikai tevékenységét méltatva állapítja meg Berzeviczy, hogy

"A nemzetiségi kérdés körül talán legtisztábban és legteljesebben jegeczesedik ki báró Eötvös József tudományos és államférfiúi meggyőződése, hitvallása s egyuttal éppen ez a kérdés az, melyre nézve a mai uralkodó politikai felfogás leginkább letér az ő útjáról."

"... de ennek oka nem a törvény alap gondolatának helytelenségében rejlik, mint inkább abban, hogy ama szellem, melyben Eötvös a nemzetiségi kérdést a legteljesebb szabadság és egyenjogúság alapján a magyarság túlsúlyának javára megoldatni kívánta és remélte, hiányzott elsősorban maguknál a nemzetiségek nagy részénél s e tapasztalás hatása alatt - nincs ok tagadnunk - magánál a magyarságnál is." 10

[Eötvös] "őszinte rokonszenvet érez minden nemzetiségi törekvés iránt ... mert a történelemből megtanulta, hogy minden nemzetiség művelődésképes és egynek sincs joga fölényesen a többi fölé helyezkedni. ... a civilisatio haladása szempontjából pedig a különböző nemzeti egyéniségek kifejlődését egyenesen öröndetesnek és üdvösnek tartja." 11

Ezzel szemben áll már az Akadémia új nemzetiségi hitvallása:

"Ha már most e problémát tisztán a maga culturalis vonatkozásai-

ban s feladataink szempontjából vizsgáljuk, azt hiszem könnyen megállapíthatjuk, hogy nálunk úgy mint minden fajok és nyelvek szerint megoszló nemzetnél a szellemi kulturának csak javára szolgálhat, ha a különböző nemzetiségek nemes versenyre kelnek abban, hogy faji egyéniségüket culturmunkájukban is érvényesítsék, de egyenesen ártalmas volna, ha a politikai féltékenység vagy gyűlölködés culturális elzárkózásra, elszigetelődésre vezetne . . ." "A culturának igen tág terei vannak - gondoljunk csak a művészetek legtöbbszörére, a gazdasági, műszaki munkára -, melyeken faj és nyelv alig választhatnak szét bennünket a vállvetett munkától. Ott, a hol nyelvi különbség érvényesül; az irodalomban, a tudományban, mindenestre fenn kell tartanunk a magyar cultura elsőségét s annak megkülönböztetett ápolását kell az államtól is követelnünk, erre kell erőnket egyesítenünk, . . ."¹²

Az Akadémia elnökének e szavai akkor hangzanak el, amikor ezekben a kérdésekben a társulati szemléletben alapvető átalakulás történik. Akkor, amikor a kulturális felemelkedés és méginkább a kulturális fölény kifejezés, - melyek az akadémiai vezetés szóhasználatában Széchenyitől Eötvös Lorándig ellentéte volt mindannak ami erőszakolt és sovén, - rosszizú tartalommal telítődött és sovíniszta jelleget nyert.¹³

Sajátságosan ezzel egyidejűleg válik az Akadémia aulikusá és dinasztikusá is.¹⁴

Az a testület, melynek tisztánlátását, hivatalos megnyilatkozásait nem homályosította el a milleneum mánora, meggondolás nélkül igenel a kitörő világháborúra. - A szarajevói merénylet - hallatszík az elnök ajkáról -

"oly vészterhes üzelmekről rántotta le a leplet, melyek ellen csak fegyverrel lehet védekezni. Jogosult önvédelmünk a politikai érdekek és féltékenységek végzetes találkozására következtében egy minden eddiginél nagyobb és véresebb világháború lángjait lobogtatta föl."¹⁵

"Bizunk azok szövetségének hűségében, a kikkel részint évszázados közjogi kapocs, részint létérdekeink közösségének felismerése csatolt."¹⁶

A harctéri eseményekkel kapcsolatban hangzik el először a magyar Akadémián a megfogalmazás:

az "események csak megerősítettek abban a hitünkben, hogy monarchiánk és benne nemzetünk igaz ügyével győzelmesen fog eből az óriás mérkőzésből kikerülni . . ."¹⁷

Majd messze túl a háborús hisztérián, melyet, ha megérteni nem is, értelmezni tudunk, 1922. április 3-án rendkívüli összes ülésre jött össze

az Akadémia, hogy megemlékezzék "IV. Károly király Ó Felsége haláláról".

"Az elnök úr megnyitja az ülést és a következő beszédet intézi a megjelent tagokhoz:

"Tekintetes Akadémia!

Nemzetünk sorsa immár évek óta folytonos gyász. Gyászoltuk a hosszú háborúban hasztalanul elhullott véreinket; gyászoltuk a ránk kényszerített hősi küzdelmünkben legyőzetésiünket, gyászoltuk az igazságtalanul ránk mért büntetést: a gyilkos békét, mely hazánkat szétszaggatta, nemzetünk nagyobb részét idegen uralom alá helyezte; gyászoltuk összeomlásunkat és megraboltatásunkat. Most végezetül gyászoltuk fiatalon, a száműzetésben elhunyt királyunkat.

Előbb belzavaraink, utóbb győztes ellenségeink akarata elválasztottak tőle; de semmi államérdék és semmi kényszer nem szakíthatta el végképp azokat az érzelmi kötelekeket, melyek a magyar nemzetet, közjogában is kifejtett hagyományának és nemzeti ösztönének megfelelően a szent korona fölkezt viselőjéhez elválaszthatatlanul csatolják. És még ha e kötelekek nem is léteznének, meg kellene sajnálnia szívünknek királyunk emberi sorsának példátlanul fájdalmas tragikuma fölött.

Amikor kevesebb mint hat évvel ezelőtt dicső emlékü Ferenc József királyunk halálát jelentettem be ugyane helyen, az ő biztató szavaira alapítottuk utódja fiatal erejébe vetett büszke reményeinket.

Most ezeket a reményeket is beletemethetjük abba a nagy sirba, mely nemzetünk annyi örömét, reménységét, álmát, büszkeségét nyelte már el. Halandó emberek számára nincs e földön feltámadás; eszmék, jogok, nemzetek számára - van."¹⁸

Az Akadémia elnöke "nemzeti gyásról" beszél. És ha tiltakozó szó nem hangzik is el ez ellen, az Akadémia most és ebben sem egyseges. 250 tagja közül csak 38 jelenik meg a megemlékezésen.

Berzeviczy az 1928. január 24-i ülésen József főherceg "A világháború" c. műve első kötetének megjelenését köszönti:

"Azt hiszem első eset ez, hogy a magas Uralkodóháznak, melyhez fűződő történeti viszonyát nemzetünknek semmi külső kényszer meg nem szakíthatja, egyik kiváló tagja egy nagy irodalmi műve kiadását Akadémiánkra bizta."¹⁹

1930. október 7-én az összes ülés I. Ferenc József király születésének 100. évfordulójára emlékezik. (Nem az aradi 13-ra!) - Ismét Berzeviczy viszi a szót:

... "Bármint igyekezzenek ellenségeink és egyes elfogult bírálók azt a korszakot a hanyatlás színében tüntetni fel, s annak hibáiban keresni a bekövetkezett katasztrófa okait, meg vagyok róla győződve, hogy az elfogulatlan történetírás ezt a korszakot hazánk fénykorai közé fogja sorolni, ...".²⁰ ... "meg vagyok róla győződve, hogy ami mértékben fog sikerülni nemzetünknek mély buká-

sából új erőre és fényre emelkedni, oly mértékben fog nálunk Ferenc József és korának igazságos, elismerő megítélése is érvényre emelkedni.

Az ő emléke az engesztelődés és megdicsőülés fényében fog élni időtlen időkön át Akadémiánkban és a hazánkban." ²¹

Ezekon a megnyilatkozásokon keresztül egyenesen visz majd az út József kir. herceg elnökké választásához.

A hazafiság megfogalmazásának és az együttélő népek egymáshoz való viszonyának problémái vajon olyan kérdések-e, melyek mérik, vagy akár csak jelezhetik egy tudományos intézmény felfelé ivelésének vagy hanyatlásának irányát? Az adott történeti és társadalmi viszonyok között kétségtelenül. Különösen akkor, ha ezekhez a megnyilvánulásokhoz hozzá vesszük azt is, hogy az Akadémia a két Eötvös elnöksége által hátrált korszakában a tudományt önmagáért, az egyetemes tudományos fejlődés érdekében kívánta művelni, s azt a magyar fejlődés szolgálatába állította. És ott, ahol ebben túllépett határainkon, szolgálatot tett a szomszéd népek tudományosságának. Addig Berzeviczy elnökségének három évtizede alatt megtörténik, hogy a tudományos munkálatok megindítását politikai szükségletekkel, a határokon túllépést hatalmi érdekekkel indokolják.

A Balkán bizottságnak a "Balkáni és Előzsiái Intézet" felállítását sürgető jegyzőkönyveiben és memorandumaiiban olvassuk:

"A világháború kitérőse és főleg az utolsó félévben való fordulata óta tudományos és gazdasági köreink figyelme hatványozott mértékben fordul a Balkán felé. Szerte az országban ébredni kezd a 'Keletre magyar' megértése, és a hol nem ébredt volna fel, ott a nemzet szellemi vezetőinek fel kell azt kelteni, mert arról a posztóról van szó melyet a világháború elmúlása után el fogunk foglalni a nemzetek között." ²²

"Nálunk is föl kell ismernie társadalmunknak, politikai vezetőinknek és tudományos intézményeinknek, hogy egyszerűen létfenntartásunk követeli erőteljes térfoglalásunkat a Balkánon és Keleten!" ²³

Majd a főtitkári beszámolóban látjuk:

"A másik kérdés, mely hosszasan foglalkoztatta és még sokáig fogja foglalkoztatni Akadémiánkat: viszonyunk a Balkánfélszigethez és a török kelethez. A világháború ez országokat közvetlen érdeklődésünk körébe hozta, és mind politikai mind gazdasági érdekeink okvetlenül szükségessé teszik, hogy déli és keleti szomszédainkkal tudományosan is foglalkozzunk, mert az Akadémiában csupán tudományos célokról és feladatokról lehet szó; munkásságunknak

a politikai és gazdasági gyakorlat terén való alkalmazása és kihasználása az államérfiak dolga." 24

- Így, ha álszemérmes fenntartással, de az Akadémián mégis csak polgárjogot nyer, hogy a tudomány a hatalmi politika szolgáltója lehet.

Ezekkel a tényekkel számot vetve ismét felmerül bennünk a kérdés, egészében ez lett-e az Akadémiából Eötvös Loránd elnökségét követő évtizedek alatt? És az Akadémia ismét két arcúnak mutatkozik. A "hivatalos" irányvonal mellett és azzal ellentétben mindvégig vannak, akik józanul és a kornak megfelelően mérik fel a valóságot, akik folytatni szeretnék és tudják azt, ami az Akadémián Eötvös Loránd idejében teljesedett ki.

Ezek közül a megnyilatkozások közül Wartha Vince és Ilosvay Lajos másodelnökségük ideje alatt tartott elnöki megnyitó beszédel emelkednek ki.

Wartha túllép az Akadémia tudományt népszerűsítő feladatain, a társulattól szaktudományi alkotó munkát kíván és leszámol egy régóta kísértő problémával, mely az Akadémia "népszerűségét" és jelentőségét üléseinek látogatottságával kívánja mérni.

"... ezen előadásokat nem fogja laikus közönség látogatni soha, már a dolgok természeténél fogva sem. Párizs, London, Berlin, Bécs, München stb. akadémiai előadásait ugyan ki látogatja meg? Legföljebb az, a kinek munkakörébe az előadott tárgy tartozik és sokszor azok sem jönnek el, ... Kivétel van akkor a mikor valami szenzatio felfedezésről van szó, de az nem esik ám meg gyakran!" 25

"Vajjon hát miképen fokozhatjuk az érdeklődést az Akadémia tudományos működését illetőleg? Az valóban igen egyszerű: dolgozunk! Legyen az Akadémia a magyar tudományosság legfőbb fóruma."

Ismétli meg Vallas egykori óhaját és a példa ismét a francia akadémia.

"Az Akadémia initáló működésének fényes példáját adta a francia Akadémia Daguerre világra szóló felfedezésének propagálásával." 26

És azzal, hogy e találmányt a világ tudományosságának ajándékozta.

"Ma a műszaki tudományok korszakában élünk és annak jelszava a gyors és praktikus cél felé való törekvés. Akadémiánk nem vonhatja el magát ezen iránynak támogatásától, mert a műszaki tu-

ományok nemcsak a gyakorlati élet, a közlekedés szükségleteinek kielégítésére törekszenek, hanem bámulatos eredményeivel hozzájárulnak oly tudományos problémák megfejtéséhez, a melyeket a leghathatósabb állami segéllyel sem lehetne elérni."

Ilosvay 1918-ban a háború csődjén még innen, de már az eljövendő "békével" számolva tartja elnöki megnyitó beszédét

"... Nyilvánvaló, hogy ha ebből a véres háborúból háramlik is reánk elég harci dicsőség, ha biztosíthatjuk is hazánk területének épségét: de roppant méretű veszteségeink is voltak, melyeknek gyors pótlásától függ, hogy Magyarország erős és fejlődésre képes lehessen."²⁸

A beszéd érezteti, hogy a háború után meginduló új élethez politikai és társadalmi átalakulás is szükséges, de ennek felvázolásától tartózkodik.

"Véleményt mondanai arról, hogy a béke helyreállítása után állami és társadalmi tevékenységeinknek miként kellene átalakulni, nem érzem magam illetékesnek; azonban a reánk várakozó teendők között akadhatnak olyanok is, a melyek az Akadémiának hatáskörébe is beilleszthetők."

"Unos-untalan halljuk, hogy korunk jellegét a természeti és technikai tudományok adják meg", ... "mindazonáltal a műveltség fokozatos fejlődésének nagyobb veszedelme nem volna, mintha valamikor az a nézet kerülne felül, hogy akár a természeti, akár a technikai tudományoknak értékét csupán hasznosságuk mértéke szerint kell megszábní." ... "Mint minden tudománynak, a természeti és a technikai tudományoknak is csak egy eszményi célja van: keresni és megtalálni az igazságot."²⁹

- Halljuk ismét Eötvös gondolatait. - De Ilosvay tovább lép és fejtegetéselben feltűnik azoknak a tudománypolitikai meggondolásoknak egyike, másika, melyek a következő negyedszázadban foglalkoztatják a világ tudományosságát, melyek a szocialista államokban az akadémiai szervezet teljes átalakulását hozzák majd, másutt pedig az akadémiaák mellett országos jellegű, a tudományos kutatásokat koordináló és irányító központokat hoznak létre.³⁰

"... vajjon a természettudományok térfoglalásának korában Akadémiánk, ragaszkodva az alapszabályokban lefektetett elvekhez, jövőben nem iktathatna-e be olyan feladatokat is munkatervébe, a melyek nagyobb hatást biztosíthatnának részére mind az országos, mind a nemzetközi tudományos és művelődésügyi mozgalmakban? És nem nyujthatna-e tájékoztatást, segítséget a hazai közgazdasági tevékenységnek is? Alapos megfontolás után arra a következtetésre jutottam, hogy ilyen feladatok vannak és előterjesztésük ma idősebb, mert számuk, a béke helyreállítása után, hihetőleg még szá-

porodik is." 31

"Az Akadémia ... az országos szellemi versenynek legtekintélyesebb előmozdítója és összealkotásánál fogva az ország tudományos állapotának legmegbízhatóbb nyilvántartója is. Az Akadémia tudja legjobban, hogy egyes tudományágakat kik képviselnek hazánkban, egyes tudósok mit és hogyan termelnek; illetékes vélemények tájékoztatják arról is, hogy minden tudományág területén mi történik itthon és mi történik külföldön. Az Akadémia nem lépné át munkakörét, ha nyilvántartaná azt is, hogy tudományos téren mi az, a mi nem történik, nem történhetik itthon, akárhányszor nem a tudományos munkálkodásra hivatottak szellemi, hanem tagadhatatlanul nagy anyagi szegénysége miatt, és meggyőződésem, hogy telemesen nőne az Akadémia iránt érzett tisztelet, ha tekintélyének egész súlyával mindent elkövetne, hogy a természettudományok, de a többi tudományok művelhetőségének, felleszthetőségének útjában is, anyagi eszközöktől függő akadályok ne legyenek. - Elevebb és mindenek fölött eredményesebb tudományos élet nem egyes tudósok érvényesülhetőségének, becsvágyuk kielégülhetőségének magánügye, hanem Magyarország becsületének tartozéka. Ezért megmérhetetlen haszon háramlanék közművelődésünkre, ha egész tudományos életünket kizárólag az Akadémia irányítalná." 32

A Royal Society példája bizonyítja, hogy ezekkel a törekvésekkel a magyar akadémia sem térne akadémiák által járatlan útra. És

"ha a Royal Society felelősnek érzi magát mindazért a veszteséggért, amely Angliát közgazdasági téren érheti a miatt, hogy a természettudományok tanításában, művelésében és tanulásában mutatkozó fogyatkozásokra se a közönséget, se a kormányt nem figyelmeztette és a pólásokra tanácsot nem adott; akkor az Akadémia is méltó módon cselekednék önmagához ha szót emelne a természettudományoknak, különösen a természettudományok kutató módszereinek gondosabb tanítása és gyakorlása érdekében." 33

"Ugy vélem nem tévedek, mikor azt állítom, hogy ha az Akadémia, mint a természeti és technikai tudományos mozgalmak megfigyelője és irányítója, nyilvántartja vala hazánk természeti és technikai tudományos állapotját és alkalmilag a közoktatásügyi kormánynak vagy az összes kormánynak feltárja vala szükségleteinket: akkor egyetemünk és főiskolánk másként fejlődhetek volna. - Nincse okunk csodálkozni azon, hogy tudományegyetemeinken két olyan hatalmas lendülettel fejlődésnek indult tudományágnak, mint az organikus chemiának és a biochemiának, egyáltalán nincs rendszerített tanszéke?" ... "Nem tűnhetik-e fel minden, okokat kereső gondolkozónak, hogy évek óta hallja emlegetni a biológia elsőrendű fontosságát, de egy biológiai tanszék szervezésének gondja még senkít sem háborgatott? Összeegyeztethető-e a tudományok mai állásával, hogy az ország gazdasági életére és közegészségügyére annyira kiható tudományoknak, mint a mineralógiának, a geológiának, a paleontológiának szétválasztása eddig még csak a buda-

pesti tudományegyetemen történt meg? Megnyugtató-e, hogy mikor vannak hajózható folyóink, van tengeri hajózásunk, műegyetemenkön a hajóépítés tanításának beiktatására csak az utóbbi évek alatt gondoltak? S ki tudja mikor kerülhet sorra, hogy a léghajók, repülőgépek, az autók szerkesztése is belekerüljön a műegyetem tantervébe.

Nagyon jól tudom, hogy az Akadémia olyan tervet nem ajánlhat megszívlelésre és végrehajtásra, mely az ország teherbíróképességével nem egyeztethető össze, de azt is tudom, minden felsőbb hatóság mérlegeli a dolgokat és ha a kilátásba helyezett haszon a befektetés tisztességes kamatozását biztosítja, legott megtalálja az elégséges fedezetet is mindenre." A német, a francia és az angol példa pedig arra utal, hogy "a természeti és technikai tudományok Istápolása gazdagon jövedelmez". . . . "hazai viszonyaink is arról tanúskodnak, hogy a természettudományi vagy technikai oktatásra fordított összegek nem maradtak nyugvótökék."

"Gróf Széchenyi István szellemével megegyeznék és az akadémia céljaival sem ellenkeznék, ha az Akadémia nemcsak arra vigyázna, hogy a természettudományok művelése fenn ne akadjon, hanem arra is, hogy a természettudományok közgazdasági életünkben minél erőteljesebben éreztessék hatásukat" ". . . a közérdeknek nagy szolgálatokat tehetne a matematikai és természettudományi osztály, ha a természet bármelyik osztályába tartozó nyeresterményről leőhelyéről, termelésének rendes, vagy különleges körülményeiről tudomására jött újabb adatot közölne a földművelés- vagy kereskedelemügyi illetőleg a pénzügyminisztériummal, hogy a még nem értékesített nyerestermék ipari vagy kereskedelmi értékesítése iránt haladéktalanul lehessen intézkedni. De éber figyelemmel kísérhetné ásványainknak nemcsak felkutatását, hanem feldolgozásának módját is."

- Utal Wartha Vince emlékezetes 1909-ben elmondott elnöki beszédére, melyben figyelmeztet arra, hogy a

"francia Akadémia nemcsak maga buzdít gyakorlati feladatok megoldására, hanem mindent elkövet, hogy kiváló találmányok áldásossá váljanak."

Majd még egy gondolat annak érdekében

"hogy az Akadémia a külföldi tudományos irodalommal közvetlen összeköttetést létesíteni törekedjék."

A már annyiszor kívánt idegennyelvű akadémiával értesítő sürgetése, mert ma

"talán már szabad nekünk is elvárnunk, hogy a művelt nemzetek tudományos körei, az Akadémiát ne csak a külső tagok választása, hanem a magasabb műveltség fejlesztése érdekében végzett tudományos munka miatt tekintsék saját akadémiájukhoz hasonló értékű tényezőnek. Bensőbb kapcsolatunk a nemzetközi tudományos irodalommal . . . közelebb vihetne bennünket ahhoz az eszményünkhöz, hogy Magyarországot a M. T. Akadémiának az emberiség mű-

velődése ügyében teljesített szolgálataiért is tiszteljék." 34

A korszerű és időszerű törekvések tehát most is éltek az Akadémián, ha nem képezték is a vezetés hivatalos programját. 35 - De mi lett az egymásnak feszülő világnézeti ellentétekből, melyekről a legutóbbi időkig még egy Illosvay is azt vallotta, hogy "a tudományok hivatott művelőinek túlnyomó többségét" nem izgatja, "hogyan valaki melyik világnézet hívének vallja magát". 36 Berzeviczy akadémiai egyensúly-politikája tényleg elmosta volna a világnézeti ellentéteket? Erre a szomorú választ 1919 adta.

1918 novemberében, az addig hivatalos megnyilatkozásaiban is a Monarchiát és a Habsburgokat éltető Berzeviczy az ország függetlenségét köszönti:

"Tisztelt Akadémia! Midőn az utóbbi hetek nagy, történeti eseménnyel után e helyen először gyűlünk össze, engedjék meg nekem, hogy a teljesen megváltozott helyzettel szemben kifejezést adjak azoknak az érzelmeknek, amelyek, mint a tudomány embereit és mindenkinek fölött mint magyar hazafiakat - azt hiszem - Mindnyájunkat áthatnak."

"Hazafias örömeinkre szolgál az is, hogy az események hatalmas meghozta Magyarországnak azt a teljes függetlenséget, melyért évszázadokon át annyit küzdött." 37

Az Akadémia nevében hűségnyilatkozatot tesz a Nemzeti Tanácsnak. Blizik abban, hogy

"A legszeleesebb körü népszabadságra alapított új kormányzat hatályos védelemben fogja részesíteni a tudomány szabadságát is . . ."

"Mi viszont kötelességünknek fogjuk ismerni - Igéri -, a nélkül, hogy nemzetünk legjobbainak nevelhez fűződő hagyományainkat megtagadni hajlandók volnánk, az új korszak követelményeinek és feladatainak éber megfigyelésével buzgón szolgálni a tudomány és haza érdekeit." 38

1919-ben azonban az idők malmal gyorsan öröltek. Az Akadémia megmérgetett és a tanácskormány mérlegén könnyűnek találtatott. Április 14-én kelt Lukács György népbiztos rendelete mely szerint:

"A közoktatásiügyi népbiztosság elhatározta, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát, melynek mai összetétele és működése a komoly tudomány fejlesztésének és védelmének érdekében áll, a legrövidebb idő alatt átszervezi.

Addig is, míg ez az átszervezés megtörténhetik a közoktatásiügyi népbiztosság a következőképpen rendelkezik:

A Magyar Tudományos Akadémia és annak osztályai további intézkedésig üléseket nem tarthat és mindennemű működésük szünetel." 39

De már az Akadémia működését felüggesztő határozat előtt érezhető a Tanácsköztársaság ítélete a "hivatalos" akadémiáról. Már március 30-án közoktatásügyi célokra foglalja le a népbiztosság az Akadémia helyiségeit, április 12-től kezdődően csak a közoktatásügyi népbiztos előzetes engedélyével adhatók vagy ajándékozhatók el az akadémiaili kiadványok és április 11-én Eötvös Loránd ravatalánál nem elnökötódja, hanem a tudós Frólich Izidor búcsúzik a nagy halottól.

A közoktatásügyi népbiztosság az Akadémia adminisztratív ügyeinek vitelével az Irodalgaazgatót bizta meg. Az elnök és a főtitkár intézkedési jogát megszüntette.⁴⁰

Igy az Akadémia hivatalos működése a Tanácsköztársaság ideje alatt szünetelt. Nem jelentette ez azt is, hogy az "akadémia" a maga egészében passzivitásba merült volna. A tanácskormány nagyvonalú tudomány és kultúrpolitikai elképzeléseinek felvázolásánál itt is ott is megtaláljuk az igazi Akadémia képviselőit, annak tudós tagjait. Nem a politikai hitvallás, hanem a tudományos meggyőződés állítja őket a forradalom képviselőivel egy sorba. Az a hit, hogy a tudomány szolgálatát minden körülmények között folytatni kell, az a tapasztalat, hogy a forradalom lehetőségét nyitott sok régi kedves terv megvalósítására, mely addig csak megnemértéssel találkozott.

Nem múlik el azonban az év sem, és elérkezik az Akadémia történetének legfájóbb időszakára.

A társaság történetének első évszázada a testületen belül is a haladó és visszahúzó erők szakadatlan harca volt. Azonban soha, sem személyi, sem világnézeti ellentétek nem vezettek oda, hogy a katonai vagy rendőri terror kívánságára az Akadémia kivetett volna valakit tagjai közül. Az egykori "ó konzervatív" vezetésnek volt bátorsága, hogy kitérjen a hatalom képviselőinek kívánsága elől és azt válaszolja Gerlingeknek, hogy a forradalomban részt vett tagja felett bíról tisztelet nem vállalhat, mert az alapszabályok nem rendelkeznek a kizárás feltételével és módja felől.⁴¹ Később pedig interveniált a bebörtönzött Czuczor érdekében.

1919-ben azonban más idők jártak. Az augusztus 18-1 összes ülésen

"Pekár Gyula i.t. Indítványozza, hogy az Akadémia egyes osztályai küldjenek ki 5-5 tagú bizottságokat, amelyek megvizsgálják az Akadémia tagjainak a Tanácsköztársaság idején tanúsított activ és passiv magatartását, hogy vajjon nincsenek-e olyan tagok akik nemzethűség szempontjából méltatlanok az akadémiai tagságra." 42

Az elnököt hatodik ciklusra történt újraválasztása alkalmával (1919. október 23-án) köszöntő Szily Kálmán leleplezően vall a Berzeviczy féle "politika mentes" akadémiai vezetésnek nemcsak jelenéről, hanem elmúlt másfél évtizedéről.

"a kormányosnak borús időben nem szabad otthagyni a kormányt. Szerencsétlen hazánk válságos helyzetén, Akadémiánk zilált pénzügyein kívül még egy megdöbbentő jelenség is szükségessé teszi, hogy Excellenciád az Akadémia élén maradjon. Az Akadémia tagjaitól most oly hangokat is hallunk, hogy az Akadémiának nincs egyéb feladata, mint a tudomány művelése. Ez egyenes megtagadása Akadémiánk múltjának és bántó utóhangja az imént letűnt bolsevik uralomnak." ... "Nagyméltóságodban bizunk s tőle várjuk, hogy az Akadémia ügyeit a régi tapintattal, igazságszeretettel, igaz magyar érzéssel és ha kell, erős kézzel is fogja vezetni." 43

Ezután az elnöki székfoglaló hangsúlyozza, hogy

"Az a tény, hogy az Akadémia minden ellenkező híresztelésekkel szemben ma is változatlan hűséggel ragaszkodik hozzá, erőt fog neki adni arra, hogy fölvegye a munkát s fölvegye, ha kell a harcot is minden olyan anyagi és egyéb akadályokkal, külső és belső törekvésekkel szemben, melyek az Akadémia békéjét, egyetértését, jó hírnevét és eredményes munkásságát veszélyeztethetik és károsíthatják." 44

Ezek voltak a közvetlen előzményei az 1919 novembere és 1920 áprilisa között lezajlott akadémiai "igazoló eljárásoknak". Magukról az eseményekről az Akadémia hivatalosan közzétett jegyzőkönyvei vallanak.

Az előzetes bejelentések és írásbeli vallomások alapján az 1919. november 24-én tartott ülésen az elnök bejelenté, hogy

"a bizottság hét esetben kizárást hoz javaslatba. Erre vonatkozólag az alapszabályokban és ügyrendben nincsen intézkedés, de attól a jogától, hogy méltatlanná vált tagját kizárja kebeléből, egy testület sem fosztható meg. Ajánlja azonban, hogy a tagválasztás analógiájára a szavazás titkosan történjék, és a kizárás csak 2/3 szótöbbség alapján legyen kimondható. A mennyiben a kizárás melőztetnék, helye van még a rosszalás fölötti szavazásnak, ez lévén II. foka az ellételésnek, melyet a bizottság javaslatba hoz. Ennek kimondásához egyszerű szótöbbség is elegendő volna.

Az Akadémiának tisztán kell állnia a nemzet előtt, hogy azzal a főlforgató törekvéssel, a mely mindent a mi a magyar nemzetnek

becses és szent, - lábbal tiport, egyetlen tagja sem azonosítható.

Másrészt tekintetbe kell vennünk, hogy kevesen vagyunk, szellemi kiválóságaink közül könnyen senkit sem nélkülözhetünk és ezért csak a legsúlyosabb esetben szabad valakit a kit az Akadémia tagul megválasztásra méltatott, munkásságunk közösségéből kizárni."

Az összes ülés azonban az első renden vádlottak közül Asbóth Oszkár, Kövesligethy Radó és az időközben elhunyt Simonyi Zsigmond esetében teljes egészében elveti a vádat és a kizárási javaslatot, Alexander Bernát esetében pedig nem adja meg a kizáráshoz szükséges kétharmados többséget, csak rosszalását fejezi ki annak a forradalom alatti magatartása felett.

"108. Az idő előrehaladottságára való tekintettel és több szükséges okmány beszerzése miatt a többi vádlott ügye a december 2-ikán tartandó folytatólagos összes ülésre halasztatik."

"A folytatólagos hatodik összes ülésen, 1919 december 2-án".

"109. SZILY KÁLMÁN r. tag elnöki engedélyvel az ülés megnyitása után a következő indítványt terjeszti elő:

'A M. Tu. Akadémia november 24-ikén tartott összes ülése, az igazoló bizottság javaslatainak tárgyalásakor, egyhangúlag azt határozta, hogy valamint a nagygyűléseken a tagok beválasztására, szintűgy az összes üléseken a kizárásukra legalább is kétharmad szótöbbség kívántassék meg.

E határozathozatalkor azonban az Akadémia tagjainak nagy része tévedésben volt, a menryiben nem tudta, hogy a javaslatba hozott eljárás tényleg kivételes eltérést jelent az Ügyrend 18. szakaszának világos rendelkezésétől, a mely általában megállapítja, hogy összes üléseken az 'absolut többség dönt.'

E tévedés alapján hozott határozat következményei Akadémiánk tagjai között oly nagyfokú forrongást idézett elő, a mely - ha nem sikerülne lecsillapítani - beláthatatlan zavarokat vonhatna maga után.

Bizonyára mindannyian jobban szeretjük az Akadémiát, annak belső békéjét és csendes, tudományos munkásságát, hogyses egy rögtönzött határozathoz, csupa következetességből, török-szakad ragaszkodni akarnánk, a mely feldűlná a belső békét és így lehetlenné tenné a csendes, tudományos munkát.

Mindezeknél fogva bátorkodom a következő indítványt előterjeszteni:

'Mondja ki a mai összes ülés, hogy bővebb megfontolás után ragaszkodik az Ügyrend szószerinti szövegéhez:

a november 24-iki határozatot és az ennek alapján hozott ítéleteket hatálytalanítja;

az Ügyrend 18. szakaszának szem előtt tartásával a már letárgyalt három esetre új szavazást rendel el;

s ugyanerre az alapra fekteti ítéletét a még ezután tárgyalandó

esetekben is.'

110. Szily Kálmán r. t. ez indítványával kapcsolatban Elnök úr kijelenti, hogy egyáltalán nem volt tévedésben, a mikor a mostani szavazásra mint kivételes esetre az Ügyrend rendelkezésétől eltérő indítványt terjesztett elő és úgy látja, hogy e tekintetben őt sokan félreértették. Indítványa megtevésénél két szempont vezetett: 1. az összes ülés e kivétellel nem lépi túl szabályait, hanem azokon belül önkaratúlag korlátozza elhatározási jogát (nemine contradicente!); - 2. az absolut többséggel való szigorítást, megnehezítést indokoltnak vélte, mert sokaknak kételyek voltak, van-e egyáltalán az Akadémiának joga arra, hogy tagokat kebeléből kizárjon. Indítványát előzetesen számos akadémiailag taggal közölte, előterjesztette az Elnökök és Titkárok értekezletén, mindenki helyesléssel fogadta, vagy ellentmondás nélkül vette tudomásul. Az utolsó összes ülés szavazásának eredménye őt is meglepte, ő is észrevette, hogy az a tagok között nagy nyugtalanságot és elégedetlenséget keltett. Megvallja, abban a hitben volt, hogy oly tagtársunk, a ki csak 1-2 szavazattal menekült a kizárástól, látva a többségnek ellene megnyilatkozott hangulatát, le fogja vonni a consequentiákat, és ez mindenestre simább elintézés lett volna. De ez nem történt meg, az előállott fonák helyzetből keresnünk kell a kibontakozást. Noha formallag helyesnek tartja a mult ülésen követett eljárást, és bár aggályai vannak, hogy az Akadémia tekintélyén csorba eshetik vele, ha két egymásnak ellentmondó határozat hozatik nyolcz nap alatt; minthogy az Akadémia nyugalma és békéjét végzendő munkája szempontjából nagyon fontosnak tartja, és minthogy tévedés a bíró részéről lehet semmisségi ok, Szily Kálmán indítványát elhatározás alá bocsátja.

111. Erre Nagy Ferencz r. és Reiner János l. t. részletes jogi fejtegetései után az összes ülés 18 szóval 5 ellenében Szily Kálmán r. t. indítványát elfogadja."

Ezek után nem akadályozza meg semmi Asbóth Oszkár, Alexander Bernát, Éber László, Beke Manó és Lendl Adolf kizárását, csak Kövesligethy Radó kizárására vonatkozó javaslatot utasítja vissza ismételt az összes ülés.

A gondos megfontolás után nyilvánosságra hozott nyilatkozatok, az azokban fellelhető ellentmondások önmagukért beszélnek. Különösen akkor, ha hozzávesszük azt is, hogy milyen eljárásmóddal születtek ezek a határozatok. Miután a november 24-én tartott összes ülésen az "akadémia" leszavazta a többség által láthatóan helytelenített kizárási javaslatokat, a december 2-i ülésre azok közül, akik tudhatólag nemmel szavaztak többen nem kaptak meghívót. Amikor a vita ezen az ülésen arról folyt, hogy 2/3-os többség vagy egyszerű többség döntsön-e a kizárásokról, elhangzik Méhely Lajosnak az a kijelentése is:

"hogy a józan ész azt kívánná, hogy a szavazatoknak már 1/3-a is elég legyen hogy az Akadémia egy tagját kizárja".⁴⁵

A vád alá vont akadémikusok? Nem marxista és még csak nem is forradalmár a szó valódi értelmében egyikük sem. De haladó gondolkozású kiváló tudós valamennyi. (Asbóth és Kövesligethy az Akadémia képviselői az akadémiák szövetségében.) Legfőbb bűnük, hogy tovább akarták vinni és fejleszteni kívánták tudományukat egy születő új világ szolgálatában is. Főbenjáró vád lett a pusztá tényből, ha valaki Kármán Teodorral, a közoktatásügyi népbiztosság felsőoktatási csoportja helyettes vezetőjével egyáltalán tárgyalt.⁴⁶ A társadalmi igazságtalanságok megoldása szükségességére való utalást pedig csak a halál tudta megengesztelni.

Kövesligethy nem kér diszkréciót, de nem hajlandó a bizottság illetékességét elismerni. Simonyi elismeri ugyan az Akadémia "némi" jogát, hogy tagjainak magatartását számonkérje, de büszke méltósággal utasítja vissza, hogy hazafias kötelességeiben és nemzeti érzésében bárki kioktassa. Harkányi Bélán és Dégen Árpádon kívül, akik belefáradtak a zaklatásba, igazára és meggyőződése tisztaságára hivatkozva, senki nem hajlandó akadémiai tagságáról lemondani, még felszólításra sem.⁴⁷

Az akadémiai vezetés pedig az "akadémia" többsége meggyőződésének ellenére - hiszen a november 24-i "tisztá" szavazás ezt bizonyítja - keresztül erőszakolja a kizárásokat.

Az eredményt - s talán a módszereket - maga Berzeviczy sokallja, nemcsak a november 24-én elhangzott mérséklő szavai utalnak erre, hanem a 15 évvel később írt lemondó levelének sorai is. Harminc éves elnökségére visszatekintve írja:

"Talán egyetlen egyszer volt egy olyan momentum, amikor az Akadémia ellent nem állhatott egy erős politikai áramlatnak, ez akkor volt, midőn Magyarország felszabadulván a vörös uralom alól, szétűtött azok közt, akik ennek az uralomnak megadták magukat és szolgálatába álltak. Ezt megtette Akadémiánk is. Ha talán egyes esetekben kiméretlen volt, ezt a viszonyok, a körülmények, az idő számbavételével az Akadémiának hibául felróni nem lehet."⁴⁸

- 1850-ben mindenestre másként értelmezték az Akadémia érdekét és önmagával szemben tartozó kötelességét. Másként ítéli meg az újkor is Berzeviczy akadémiai elnökségének három évtizedes időszakát.

Ma nem mondanánk el Lenhossék Mihállyal, hogy

"Méltó és nagy utódja vagy nag, elődeidnek, Teleki József grófnak, Dessewffy Emil grófnak, Trejort Ágostonnak, báró Eötvös Józsefnek, és Eötvös Lorándnak; a tudomány ápolásának szánt intézményünket e nagy férfiak és hazafiak szellemében, csak még több sikerrel és nagyobb eredménnyel vezeted."⁴⁹

Vajon mik voltak ezek az eredmények? A háború utáni Akadémia vagyoni alapjának újrateremtése? A Vigyázó-vagyon ügyének rendezése, majd eredményes kezelése valóban számos jelentős kutatást segélyezett, kiváló művek megjelenését tette lehetővé⁵⁰, de a nagy elődök útmutató célkitűzései, az Akadémia korszerű feladatainak megvalósítása nélkül ez nem eléghette ki sem a jelent, sem az utókort.

Berzeviczy 1935. november 27-én lemond az Akadémia elnökségéről. Az intézetben belüli állapotokat az elnöki lemondólevelével jelzi:

"Tudva, hogy lemondásom által egy nehezen megoldható kérdés elé állítom az Akadémiát, készséggel vállalkozom arra, hogy mint lemondott elnök egyenlőre tovább vigyem a teendőket, addig, amíg - esetleg saját hozzájárulásommal is - sikerül az elnökválasztásra nézve oly megállapodásra jutni, mely szakadást nem idéz elő s az Akadémiának lehetővé teszi, hogy e nagy változás harcok nélkül menjen végbe."⁵¹

"... az elnökség a végbement bizalmas tanácskozások és érintkezések után az elnökválasztó elegyes ülést ... kitűzhetőnek vélte."⁵²

Azonban az előzetes tárgyalásokról kiszivárgott értesülés, hogy az Akadémia József kir. hercegnek kívánja felajánlani az elnökséget, nemcsak a napi sajtóban vált ki elégedetlenséget, hanem szervezett ellenállást hoz létre az Akadémián. Az egymással ellentétes erők alakulásáról és csoportosulásáról irataink nem beszélnek, de az elnökválasztásról kiadott hivatalos közlemény is sok mindent érzékeltet.

"... a beadott 66 szavazatból 46 vitéz József kir. herceg Ő Fenségre esik, - 20 szavazólapon Lenhossék Mihály neve van."⁵³

Az elnökválasztáson megjelentek csaknem egyharmada, minden előzetes tárgyalás és megállapodás ellenére ismét és egységesen⁵⁴ professzor elnököt kívánt a főherceg helyett.

Az elnökválasztást megelőző polémiaik egyetlen megállapítását szeretnénk csak mint olyat, amire még visszatérünk, kiemelni. Teleki Pál a szavazást megelőző felszólalásában mondja:

"Akadémiánk nemcsak tudós társaság, hanem a nemzet elite-jeinek gremiuma."⁵⁵

Elhangzott ez azután, hogy az Akadémián Vörösmartyéktól Eötvös Lorándig minden haladó erő az Igazgatótanács hatáskörének korlátozásával, a társulat tudományos jellegének kizárólagossá tételével ennek ellenkezőjét hangsúlyozta és követelte. De Teleki Pál megállapítása az 1936-os állapotokra kétségtelenül jellemző.⁵⁶

De vajon milyen elveket vall a nemzet "elite-jeinek gremiuma" új elnöke? Az elnöki székhogyláló szóképei zavarosak és az elvek, melyek a következőkben az Akadémia hivatalos programjává válnak, nem ismeretlenek ugyan a harmincas és negyvenes évek Magyarországon, de az Akadémián ilyen formában csak ekkor nyertek megfogalmazást.

"... szívvel lélekkel fogok bele ... hogy Akadémiánk a magyar kultúrhivatás megingathatatlan tudatában vezessem a magyar nyelv, irodalom és tudományok felvirágoztatásának mesgyéjén.

A világhábonában a magyar igazságért és ezeréves szent jogainkért tüzzel-vassal küzdöttem. - Itt, a magyar szellem fellegvárában, ugyanezen szent eszményekért szellemi fegyverekkel küzdve akarom szolgálni a magyar föltámadás halhatatlan eszméjét."⁵⁷

S míg Eötvös Loránd nem is olyan régen elérendő célnak tekintette csak, hogy a magyar tudományt és kultúrát a nagy európai kultúrák színvonalára emeljük és a kortárs Illosvay megrázó képet fest tudományosságunk és tudományos képzésünk elmaradottságáról - József főherceg "a világvserenyben legyőzhetetlenné" kívánná tenni.⁵⁸

Ezeket tudva különösen visszásnak tetszenek az 1939. évi elnöki megnyitó szavai:

"... erős hittel és lelkes törekvéssel fogom folytatni a tavaly megkezdett munkát, melynek egyetlenegy célja: Akadémiánk tekintélyét növelve drága hazánk ügyét a tudomány vitathatatlan erejével, meg nem föllebbezhető igazságaival szolgálni ... Az egyes tudós-nak munkáját megkönnyebbitve, azt a nemzet javára írva, a magyar tudóst és nemzetünket mindjokban abból - a tudatlanságból eredő - homályból kivezetni, melybe az elryomatások korszakai alatt kész-akarva beburkolták mindazt, ami magyar, ahogy mi katonák azt mondani szoktuk: elködösítettek bennünket."⁵⁹

Majd sokszor belső összefüggés nélkül alkalmazott frázis töredékek, melyeket ma a maguk történelmi helyére tudunk helyezni, de amelyeknek akkor sem volt helyük az Akadémiának programot adó megnyilatkozásokban:

"Akadémiánk nem lehet a tudományok hideg hallgatag palotája és nem szabad annak tekinteni."

"...Nemzeti céljaink szolgálatában az emberiség közös kincsét, a tudományt, közművelődést fejlesztí és itt kapcsolódik bele a halhatatlan és minden erőnkkel megvédendő nemzeti eszme az egész emberiség közös érdekébe és nyújt kezet a magasztos értelemben vett internacionalizmusnak ..., nem szabad, hogy az internacionalizmus a nacionalizmust elfojtani próbálja, mert az bolsevizmusba fojtaná az emberiséget."⁶⁰

Az utókor megkérdezi, vajon milyen magyarságra akarta tanítani és a tudatlanság mely homályából akarta kivezetni az 1930-as évek végén a Habsburg főherceg a magyar tudóst és a magyar akadémiát.

S mialatt József kir. herceg őfelsége a "sötétlekü forradalmárok, hazát nem ismerő árulók" pokoli ügyességéről mennydörög, akik "a hazát sirba döntötték"⁶¹, ismét megmutatkozik az Akadémia másik arca is. Fettich Nándor "az orosz tudományos intézetekkel a további együttműködés módzatairól" vált eszmét.

"A cári Oroszország török-fajta kisebbségeinek történeti jelentőségét nem szíviesen bolygatta, mert pánszláv politikája ezt nem engedte."

"... Kievdben és Moszkvában ... illetékes helyeken a magyar és az orosz archeologia közös feladatairól szóltam. Kievdben személyes megbeszélések, Moszkvában egy előadás formájában ismerttettem azt, hogy mit várhat az orosz archeologia a magyartól."

"A további rendszeres kutatás előfeltételei megvannak. Legközelebbre a nagy ukrán városok múzeumainak áttanulmányozását tervezzük."⁶²

Olvassuk a jelentésben.

Fettich második jelentése⁶³ és a szovjet rádió köszönete⁶⁴ a bizonyossága annak, hogy tudós embert, még a fasiszta megszálló sereg nyomába is, nem feltétlenül a hatalmi politika szolgálata, hanem a közös tudomány szeretete visz.

Nem politikai magatartás ez, sem Fettich, sem az Akadémia részéről, hanem a tudomány egyetemes emberi voltának napi politika és nemzeti elfogultság feletti objektív tisztelete. Ugyanerről tanúskodik az a tény, hogy az Akadémia a két háború között is egyre bővülő kapcsolatot tartott a szovjet akadémiai és egyetemi központokkal és egyes tudósokkal is,⁶⁵ - Bizonyítéka annak, hogy az Akadémián mindvégig élt annak tudata, amivel Kodály Zoltán ezt a korszakot berekesztette:

"A tudomány, művészet nem szolgálhat senkinek. Önnönmagáért van. Nem lehet sem ancilla theologiae, sem meretrix politicae. De a világ minden akadémiaja egy-egy nemzet nevét viseli. Ez a név nem azt jelenti, hogy minden ott folyó munka a nemzetre vonatkozzék."

"De ezernyi kérdés mered felénk amikre választ innen vár a nemzet. . . . S a tudomány függetlenségének semmit sem árt, ha elsősorban olyan kérdéseket vizsgál, melyekre felelni a nemzet létérdeke." 66

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ

1. Ak. Ért. 1905, 514-515. - "Tizenhat éven át szolgáltam az Akadémiát, mint annak elnöke. E hosszú időn át iparkodtam feladatomat hiven teljesíteni ..."
 "De múlnak az évek, s bár munkaerőmet lankadni még nem érzem, mégis minden lenyugvó nap arra int, hogy a Mindenhatótól nekem kiszabott munkaidő előbb-utóbb végére jár. Addig a míg erőm van a munkára, első mert csak általam teljesíthető feladatomnak kell tartanom azt, hogy kiegészítsem és feldolgozzam azt a tudományos anyagot, melyet évtizedek alatt nagy fáradtsággal és részben Akadémiánknak támogatásával összehordtam.
 A meddig élek, ennek kell hogy éljek. Mielőtt késő volna erre kell összegyűjtenem erőmet, megválva azon állásaimtól, melyek annak szétforgácsolását okoznák."
2. Ak. Ért. 1889, 131. - "48 szavazat adatván be, esett Br. Eötvös Loránd r. tagra 27, Zichy Antal t. tagra 18, Gr. Széchenyi Béla t. tagra 2, Hollán Ernő t. tagra 1."
3. Ak. Ért. 1905, 696. - Szilly Kálmán köszöntője.
4. Ak. Ért. 1907, 474. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.) - "... kötelességem, hogy eddigi elnöktársamnak ... Kautz Gyulának azt hiszem, nemcsak a magam, hanem az Akadémia nevében is mélyen érzett köszönetet mondjak másodelnöki minőségében három éven át kifejtett munkásságáért. Nehéz viszonyok közt vitte ő e tisztséget, bölcsességével és tapintatával vezérelve át az Akadémiát egy elnökválság kritikus pillanatain, soká egyedül víve az elnöki teendőket..."
5. Ak. Ért. 1934, 244. - "... visszaemlékezem azokra, akik fő tényezői voltak első megválasztásomnak ... meg nem állhatom, hogy meg ne említem báró Eötvös Loránd nevét, aki mint elődöm hivatva volt, hogy utódját kijelölje ..."
6. Ismételten utalunk arra, hogy az Eötvös Loránd által vezetett "csak tudományt művelő Akadémia" a maga ellentmondásosságában is haladó és határozott világnézeti irányt követett.
7. Ak. Ért. 1906, 122.
8. 24. § és 27. §. - A végtelenben sem találkozó ellentétes irányú törekvések értékelésénél tekintetbe kell vennünk azt is, hogy az igazgatótanács mindvégig az Akadémia legkonzervatívabb részét képezte, korszakunkban pedig különösen erős képviselője volt benne a legitimista egyháznak és a nagybirtok legitimista ágának. Jellemzően vall összetételéről Samassa József biboros érsek levele: "... megválasztásommal nem is annyira személyemet, mint inkább az általam viselt állást megtisztelni volt a cél." (Ak. Ért. 1906, 271/21 III. 22. Igazgatósági ülés.)
9. Ak. Ért. 1936, 22.
10. Berzeviczy Albert: Báró Eötvös József mint culturpolitikus. Ak. Ért. 1913, 456-457. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)

11. Berzeviczy: Elnöki megnyitó beszéd. Ak. Ért. 1914, 393.
12. Uo. 394. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
13. Utalunk elsősorban a Wodianer-díj kiosztása alkalmával tartott beszédekre. Ak. Ért. 1912, 338-340.; 1909, 300-301.; 1912, 339-340.; stb.
14. Utalunk a 8. sz. jegyzetre.
15. Ak. Ért. 1914, 657. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
16. Ak. Ért. 1915, 367. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
17. Uo. 637. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
18. Ak. Ért. 1922, 77-78. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
19. Ak. Ért. 1927, 12. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
20. Ak. Ért. 1931, 18.
21. Uo. 19.
22. Ak. Ért. 1916, 149-150. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
23. Uo. 153. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
24. Heinrich Gusztáv főtáskári beszámolója. Ak. Ért. 1916, 540. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
25. Ak. Ért. 1909, 294.
26. Uo.
27. Uo. 297. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
28. Ak. Ért. 1918, 370. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
29. Uo.
30. A század második és negyedik évtizede közötti időszakban jönnek létre világszerte az akadémiai jellegű társulatok mellett a tudományos kutatásokat irányító nemzeti központok. - (National Research Council, Washington, 1916. - National Research Council of Canada, 1916. - Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1920, újjászervezve: 1949. Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1939. - Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1940 stb. stb.)
A kialakuló szocialista államokban ezek szerepét, szovjet mintára, az újjászervezett tudományos akadémiák látják el.
31. Elnöki megnyitó Ilosvay Lajos másodelnöktől. Ak. Ért. 1918, 372.
32. Uo. 373. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
33. Uo. 374. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
34. Uo. 374-378. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
35. Megrendítően példázzák ezt a helyzetet Ilosvay elnöki megnyitójának végzavai. (Ak.Ért. 1918, 378.) - "Szerencsésnek érzem magamat,

ha az Akadémia nagyjai, akik tisztábban látnak, mélyebben gondolkoznak és éppen ezért helyesebben ítélhetnek, mint én, érdemesnek találnák észrevételeimet a komoly megfontolásra."

S mi megkérdezzük, kik tehát az Akadémia "nagyjai", - akik közé nem tartozik Ilosvay Lajos az Akadémia választott másodelnöke, - akiknek látása és gondolkozása megszabja a testület célkitűzéseinek irányvonalát és akikhez a másodelnök szava nem ér fel?

36. Ak. Ért. 1918, 370.
37. Ak. Ért. 1919, 45.
38. Uo. 46.
39. RAL. 291/1919. Ak. Ért. 1919, 220.
40. Ak. Ért. 1919, 219-221.
41. Vö. Angyal 12, RAL. 1850/14 (IX.)
42. Ak. Ért. 1919, 267. (72). - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
43. Uo. 279. (44) - (A kiemelés tőlem - Sz. M.) - Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy Szily szavai ismét bizonyítják, hogy a tudósaink legjavától újra meg újra hangoztatott tétel, hogy az "Akadémiának nincs egyéb feladata mint a tudomány művelése" 1867 után, és most ismét, nem az élettől való elszakadást, az Akadémia depolitizálását célozza, hanem elhatárolódást az államhatalom nem kívánatos politikai irányától; amit most a bolsevik uralom bántó utóhangjaként értékelnek.
44. Uo. (45) - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
45. RAL. 42/1920. - Asbóth Oszkár beadványa.
46. RAL. 647/1919
47. RAL. 1919/647, 688; és 1920/42. - Simonyi a tényleges kizárások előtt meghalt. Az "ügyére" vonatkozó iratok megvannak.
48. Ak. Ért. 1936, 372.
49. Lenhossék Mihály másodelnök üdvözlő beszéde Berzeviczy Albert elnökké választásának 30. évfordulóján, 1935. november 27-én. Ak. Ért. 1935, 369-370. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
50. Vö. Gergely Pál: A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai, 63.) Budapest, 1971. (Továbbiakban: Gergely: Vigyázó)
51. Ak. Ért. 1935, 374. és 1936, 7. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
52. Ak. Ért. 1936, 7. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
53. Uo. 9. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
54. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy ilyen szóródás-mentes, szervezett "ellenzékkel" nem találkoztunk az akadémiai választások történetében. Ha a régebbi választási eredmények tükrözték is a különböző csoportok ellentétét, az soha nem történt meg, hogy a "hivatalos" jelölt ellen leadott valamennyi szavazatot ugyanaz kapja.

55. Ak. Ért. 1936, 7. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
56. Párhuzamként utalunk Glatz Ferenc tanulmányának (Klebensberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány) Mecénások - állami dotálás c. fejezetére. (Századok 1969, 1194-1199.)
57. Ak. Ért. 1936, 11.
58. Ak. Ért. 1937, 13.
59. Ak. Ért. 1937, 14. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
60. Uo. 14-15. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.)
61. Ak. Ért. 1941, 26.
62. Fettich Nándor: Az 1935. decemberi oroszországi tanulmányútam. - Ak. Ért. 1936, 150-154.
63. Fettich Nándor I. tag tájékoztató jelentése a kijevei múzeumban végzett őstörténeti kutatásairól. - Ak. Ért. 1943, 165-171.
64. A szovjet rádió egykorú közleménye: Nem felejtjük el Fettich Nándornak és László Gyulának, hogy megmentették a kijevei múzeum kincseit.
65. Vö. Sz. Garai Judit - Ujhelyi Gabriella: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története. Magyar Könyvszemle 1967, 327-330. - Támaszkodom ezen felül az MTA nemzetközi kapcsolataira vonatkozó saját anyaggyűjtésemre.
66. Kodály Zoltán: Elnöki beköszöntő. Ak. Ért. 1946, 28-29.

UTÓSZÓ

Nyelvművelő intézetként politikai szükséglet hozta létre. A célkitűzések tisztázatlansága, a szervezet célszerűtlensége és az anyagi eszközök hiánya jellemezte a Magyar Tudós társaság történetének első szakaszát.

Az 1848-as forradalom, a független, nemzeti érdekeket szolgáló magyar állam reménye a másfél évtizedes belső reformtörekvések valóra váltását és az állami költségvetés biztosította anyagi szükségletek megteremtését ígérte. Az Akadémián belül felrajzolódott az Institut de France jellegű magyar intézet megvalósulásának lehetősége.

Az önkényuralom és a provizórium korában az Akadémia a tudományos munka színe alatt nemzeti intézetté válik és nagyobb súly esik politikai, mint tudományos jellegére. A közvélemény érdeklődése a tudományos munka felé is a nemzeti ellenállás szemléletén keresztül fordul, és így a tudományos rendezvények olyan érdeklődést váltanak ki, melyet széles rétegek részéről a tudományos munka soha seholy nem kapott.

A kiegészéssel alapjában következik új korszak az Akadémiára. Az a tudományos intézet lehet végre, amelynek jellegénél fogva mindig is lennie kellett volna. A korszak első felében, a két Eötvös elnöksége közötti időszakban, az akadémiaili vezetés célkitűzései tiszták, világosak, korszerűek.

A haladó és visszahúzó erők feszültsége mindvégig érződik az intézetben belül, de valóságglátásával, józan eszmei iránymutatásával magasan kiemelkedik a milleneumi korszak patetikus forgatagából.

A dualizmus korának öröklött és lavinaszerűen fejlődő nehézségei és ellentmondásai a századforduló után lesznek úrrá az Akadémián. A társulat még nem nőtt fel saját célkitűzéseivel, amikor az "elnök válság"

olyan vezetési irányvonalat erősít meg, mely nem teszi lehetővé azoknak a célkitűzéseknek a valóra váltását, melyek a kiegyezéstől Eötvös Loránd elnökségéig a fejlődés zálogát jelentették.

Az első világháború megfosztotta az Akadémiát pénzalapjától. Teljes egészében állami támogatásra szorult egy olyan korban, melyben az állam a tudomány megfelelő és tervszerű dotálására képtelen volt. Melynek vezető tudománypolitikusa a tudományszervezést a társadalom nagybirtokos és tőkeerős rétegeinek anyagi erejére támaszkodva kívánta megoldani.¹ Ennek a fejlődésnek a következményeként válhatott a tudós társaság irányítása annak a társadalmi rétegnek becsvágyává, melyet a főherceg elnököt ajánló Teleki Pál a "nemzet elite-jeinek" nevezett. Mindez abban a korszakban történik, mely a hagyományos akadémiák kizárólag tudományos működése mellett világszerte a független, állami költségvetéssel működő nemzeti tudományos irányító és koordináló központok létrehozását is szükségesnek tartja.²

Az egyre fasizálódó Magyarország Akadémiájának önmagában is ellentmondásos szerepe még további sokoldalú és mélyreható elemzést kíván, ha a kutatás jelenlegi helyzete le is szögezhető, hogy

"a Horthy korszak vezető tudományos értelmisége körében nem elsősorban a szélsőjobb eszmevilága talált termékeny talajra, hanem sokkal inkább ... [a] polgári konzervatizmus."³

JEGYZETEK AZ UTÓSZÓHOZ

1. Vö. Glatz Ferenc: Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány. Mecénások - állami dotálás c. fejezetével. Századok, 1969, 1194-1200. - Az Akadémia gyakorlatában pedig Gergely: Vigyázó.
2. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az Akadémia tehertétele ez, és nem szervezeti "mechanizmusának konzervatív volta". - A nemzetközi fejlődés tanúsága szerint a klasszikus szervezeti akadémiák nemcsak a század 20-as éveiben, hanem még ma is kettős ill. hármas tagozódásúak: társadalmi és természettudományi, esetleg ezen kívül irodalmi ill. művészeti osztályokra bomlanak. Csak a szocialista típusú akadémiák lesznek egyben nemzeti tudományos koordináló központok is, melyek - legalább fejlődésük bizonyos korszakában - egyben az alkalmazott tudományok akadémiái is. — Vö. Glatz Ferenc: Az Akadémia a két világháború között. Magyar Tudomány, 1970, 873-880. (Továbbiakban: Glatz: Akadémia), 875.
3. Glatz: Akadémia 879. - (A kiemelés tőlem - Sz. M.) - Bár Glatz Ferenc végső következtetésével egyetértünk, egyes megállapításait egysikúnak tartjuk. Amint az előbb nem számolt az akadémiák általános fejlődésével, most nincs tekintettel többek között az Akadémián e korszakban is éleződő személyi ellentétekre. Egyes jelenségeket önmagukban ítél meg anélkül, hogy azok tényleges vonatkozásait tenné elemzés tárgyává.

AIMS AND REFORM ENDEAVOURS OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES FROM 1831 TO 1945

The officially approved programme and the internal endeavours which, within a century and a quarter mentioned in the title, shaped the activities and organizational structure of the learned Society, have been analysed in the present study.

It is by means of a collection of historic data that the author strove to reach her aim, and, though it has been her firm conviction that facts could reveal the most and give the best picture of the events of past periods, she did not refrain from putting forward her own comments and explanations as well. In selecting documentary materials, especially where there has been no possibility to submit them in full, the author strove to emphasize in her abridgements the facts and documentary data most characteristic of the actual development and aims of the Academy.

The history of the development of the Hungarian Academy of Sciences, up to 1945, falls into four periods.

PART I 1831-1849

The Hungarian Learned Society was founded by count István Széchenyi in 1825. (It was no royal foundation, nor was it subsidized by the king, it was a society set up through social efforts.) It was only in 1831 that the Society embarked upon its activities.

Due to the peculiar Hungarian conditions, the need for the foundation of the Academy had become manifest in relation to linguistic issues and education in the mother tongue. At the time of its establishment, it

had been founded as a philological society ("Académie de la langue") in its objectives, however, it surpassed the scope of such an institution and was meant to serve as a society cultivating in the Hungarian language all domains of literature and linguistics, natural and social sciences. In this conception linguistic efforts were reduced into means for establishing scholarly knowledge in the Hungarian language.

It was the inherent contradiction of wishing to vest the Hungarian Learned Society founded with the programme and the construction of the "Académie Française" and to be sponsored only from social funds, with the authority of the "Institut de France", with all the scope of the latter's activities and expecting similar results, that gave rise to the endeavours which, from the very start, had been directed towards reforming the institution.

The reform proposals of the founder, István Széchenyi in 1833, then those of András Fáy, Antal Vállas and Pál Almási Balogh in 1835, 1844 and 1848, respectively, were the milestones of that process. The most significant of these proposals was that of Vállas, who, having knowledge of the activities of the Royal Society, L'Institut de France and the Academy in Saint Petersburg, was the first to outline the structure of a learned institution with such due consideration to Hungarian realities that, in spite of many changes, it has been prevailing to this very day as the fundamental organization of the Hungarian Academy of Sciences.

As a result of the Hungarian War of Independence in 1848, the hope of an independent Hungarian State, the endeavours of the most outstanding personalities, made over one decade and a half, brought forth the plans for a state subsidized Academy devoted exclusively to sciences and intended to play, in Hungarian education and in developing arts and sciences, the same role as L'Institut de France was playing in France.

PART II 1849-1867

The defeat of the Hungarian war of independence of 1848-1849 was followed by a period of terror and Hapsburg oppression.

In that period, the hopes of the Academy entertained in 1848 could not be fulfilled. The objectives of the Institution shrunk into the single endeavour of maintaining its autonomy so as to resist the pressure of the Austrian government intent on incorporating it into the Vienna Academy.

In the above-mentioned period (the so-called Bach, subsequently Schmerling period) it was the only institution in the country which succeeded in retaining its Hungarian national objectives. Consequently, in its activities, the political aspects outweighed in significance the scholarly and scientific aims. Its commemorative literary and scientific sessions turned into veritable demonstrations and national feasts. They commanded an interest such as scholarly work had never and nowhere evoked in the broad masses of the people.

It was then that the seat of the Academy was built with private funds raised by the widest strata of the Hungarian people. The Academy of the founders, the Academy of sciences had by then grown into the Academy of the nation.

PART III 1867-1905.

The compromise between the dynasty and the Hungarian nation opened up new perspectives in the development of the Hungarian Academy of Sciences, too. It was then for the first time in its history that the Institution, primarily dedicated to cultivating philological endeavours and disseminating knowledge, subsequently mainly devoted to historic and social sciences, upholding and maintaining, all along, its Hungarian national character, could actually become the Academy of Sciences.

The new statutes of the Academy established in 1869, with the contributions of personalities like the writer and politician, József Eötvös, the reform politician and economist-publicist Antal Csengery and the poet János Arany meant, in many respects, the realization of the endeavours of the Academy as formulated in 1848-1849.

With all its internal contradictions, that period may still be describ-

ed as a phase in which Hungarian science was being raised to European standards, and the importance of natural and economic sciences was being recognized; and it must also be credited with supporting scientific research and with seeking to make the results of Hungarian scientific activities known internationally. The Hungarian Academy of Sciences was striving to become part and parcel of, and an effective factor in the scientific life of the world. At the same time it was avowedly the Academy of the Hungarian nation.

These endeavours were accomplished especially during the presidency of the physicist baron Loránd Eötvös.

PART IV 1906-1945

Following the resignation of baron Loránd Eötvös from the presidency, a period of chauvinism and loyalty to the dynasty was to follow with a marked rigidity and regression in the leadership of the society. At the same time, the most distinguished members of the Academy still continued to adhere to the endeavours and traditions of the previous period. This is especially apparent in the presidential opening address delivered by Vince Wartha and Lajos Illosvay during their vice-presidency.

In Illosvay's exposition some of the science-political considerations which will hold the attention of the world of science in the coming 25 years, are already to be found. He wished to transform the Academy into a nation-wide centre for co-ordinating and directing scientific research patterned upon the already existing National Research Council, similar to the Deutsche Forschungsgemeinschaft, or the Centre National de la Recherche Scientifique to be set up later on, or to the Academies of the socialist countries of recent times.

The period between 1918 and 1920 was a test of human and scientific integrity, the time when interests clashed and feelings ran high at the Academy. This was for the first time in its centennial history that the Academy executed and enforced the political reprisals of the state power.

The First World War deprived the Academy of its financial funds,

thus it had to rely entirely on state support. Consequently, the process of fascization taking place in political life and in the state apparatus was also reflected in the life of the Academy. However, in the circle of the leading scientific intelligentsia of the period between the two World Wars it was not the ideas of the extreme right which became dominant, but those of bourgeois conservatism.

The best of the members testified in words and deeds to the survival of the ideals of the "old Academy", that Zoltán Kodály summed up in his inaugural presidential speech closing the period: "Science and art cannot be in the service of any one. They cannot be made ancilla theologiae, nor meretrix politicae. However, every academy of the world bears the name of a nation. This does not mean that all activities carried on by the institution should, be necessity, be related to the nation." ... "But we are faced with thousands of questions and the nation expects us to give the right answers ... it will not infringe the independence of science in the least if priority is given to investigating issues in order to find answers to questions of vital importance to the nation,"

A DOKUMENTUMOK FAKSZIMILÉI

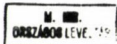

Alább is én írok, a város és János Vidéki, köcsövényi János (is) A. Károlyai és
 Északos Királyság adom tudatára mindenkinek a kértnek illik, és a kirá-
 lya és a dolgot mások és nagy Jövendőben elkövetni, hogy én az Országgyű-
 lésen 1790-tól és 1807-ig az egyben gyűlt Károly és Sándor által felállít-
 sámi cselekedésen Hazai Tulajdoni Társaságnak - mintem az Országgyű-
 lésen egyebek mellett a Földművelés és Hatalma végre egy másik négyen
 a Társaságok végre ki-jelentésűt végre, - felállítására, immóval is
 egész körvonalát oda igazított, minden Jövendőre, egy nagy Jövendő tőle
 Jövendőt, mindenki végre végre az Országgyűlésen felállítására
 nére már társaságok végre végre is az Országgyűlésen egy örökös-
 ké, és az Országgyűlésen felállítására végre végre végre végre végre
 lenni is kívánjuk. - Felállítására tartom én is Jövendőre végre végre
 és végre végre felállítására, meg érdekelni, és a Felállítására végre végre
 végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre

1° Lelti társaságok és Magyar ország, hazánkban és
 Jövendőre egy Jövendő felállítására, felállítására végre végre végre végre
 végre végre, végre végre végre végre végre végre végre végre végre
 Jövendőre végre végre végre végre végre végre végre végre végre
 végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre
 végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre

2° Hogy az Országgyűlésen és Magyarországon és végre végre
 végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre
 végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre
 végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre

3° Az Országgyűlésen és Magyarországon és végre végre
 végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre
 végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre
 végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre
 végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre végre

F. H. Királyi

4.º Miniszter az emberiségnek és hazának

váltóságára, az mulasztásait felelőséje lépi, hogy a világban
 reménytelenné válták hazánkat és az emberiségnek
 legyek, melyek között az emberiségnek az emberiségnek
 addig, míg ideig Magyar Nemességem az emberiségnek a
 sem jónak legyek. Alor mind az által mind az emberiségnek
 nemek akar mely előre el felel az emberiségnek az emberiségnek
 jünni, az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek az
 jön az én és az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek
 lara mind az által, hogy az emberiségnek az emberiségnek az
 az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek az
 az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek az
 az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek az

5.º Mind az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek

datomaz, melyek az emberiségnek az emberiségnek az
 gondatlat, nevetségem mag keztem hogy az emberiségnek az
 kormányzandó emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek
 az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek az
 az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek az
 az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek az

6.º Az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek

személyi névelés a világban az emberiségnek az
 személynél pedig az emberiségnek az emberiségnek az
 személynél az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek
 az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek az
 az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek az

az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek az
 az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek az
 az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek az

60.000
 Cor.

Sa. Tsch...
 Köt...
 az emberiségnek az emberiségnek az emberiségnek

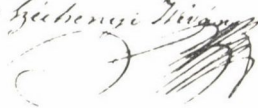
Hraabinn Vajai Vay Abraham Lu. L. Hamarar. Schenker Nemes Dor,
 Jod Varmugjensch Oklönarius Wajannya is Kistalis Kóvaje, a fene
 in Mótovagur Gróf magas Lelkkel hi jelenit burgo Haraffjuvá:
 gáe lehattfigem ygengevegikén tyjast kóvteni kivánván; en is Maga:
 mar is successoremus 8000 ar ar Dyóltá exor conveniöná:
 kis isekü Akföörinótórah ficsisváre, uggan aronn flütálet alen,
 mellyek a lipset Gróf heehenyi Hiván Us om a' deütör fel
 jegyze Fundacionális Kóstörös' dvidinék pomjaitan fogalván
 ragmat, is uggan aronn foramináló Usri kemélyek elon a kó:
 llórem Kóle Dofonyba Dóji mái Havanak 19^{ik} Majján
 1826^{ik} Jüendöben.

8000. Rthor.
 Com. fene be.

Vajai Vay Abraham
 m. e.

Hraabinn Gróf Andráshy György Lu. L. Hamarar is Schenker Nemes
 Jóna Varmugjensch Kóvaje, jünte aronn Haraffjuvá' iriválet
 kóvteni kivánván a' kúj peldái, magamar a' fene in cölökórák
 uspán usótra, a' foramináló Usri kemélyek elon, a' mine mái
 kótyhór is hi jelenittem Kóralorem 10,000 ar ar Jü exor for:
 veniönáló eskü Akföörinótó' origjig. Kóle Dofonyba Dóji
 mái Havanak 19^{ik} Majján 1826^{ik} Jüendöben.

10,000. Rthor.
 Com. fene be.

mine a' fene in Gróf Andráshy György
 e' vigje mig árártómonon kórtova.
 gróf heehenyi Hivánny

SCLAR

Klárbán Gróf Károlyi Károlyi György. Junta orvosa Haraszti
 Lipka indulattal, a Jene máj kiáltó Pénzükhöz foglalt
 Felvétel és követelések alatt és azelőtt le költönm
 magam az és Szeccsoraimas a Magyar Tudás Társ.
 Jég számára 40^m az az Hegyven ezer Conventionalis
 értékű Alfordintok és Jevűvő; a mely summába em-
 nül, - a nélkül hogy ennek Jövédelmium meg hasarod-
 Jani néve leg kisebb követelések lehesfen valaha-
 Jél. Ependei Jövédelmie Jovragaimnak meg álla-
 pion. Tólt Jofonyba Dóri máj Flavának 19^{el}
 Majján 1826^{el} Ependiben.

40,000. Alför.
 Convent. punit.

Gróf Károlyi György

Szab. kir. Pest város telekkönyvi törvény végének
 1841. évi Augustus Máj az az huszonégyedikén 846^{szám} a.
 Iatt kell vegrese követelések jelen alapitványi
 kötelekény és a stunde eredetben csatolt besten 1831
 April 12^{el} tett szabály szerű bekeblésé engédél
 alapján a zálog jog 42000 ft az az negyven
 két ezer ft köte, ennél 6% kamatala és a kötevé
 egy eb földteléi er, jeig a pest bel városi egye-
 tem utrában 50^{sz} és magyar utrában 50^{sz}
 szám alatt fekvő gróf Károlyi György ne-
 vűre irott hátra a magyar Tudományos
 akademia javára és pedig az 1841. évi Julius
 10^{el} 6998 szám. alatt besy ujított lervény
 rang sorozatában bekebléséte

(lv: Csörgő Tünneg)

Csuvelsmir Hoff

Landess in teckbör

J A V A S L A T
A' M. TUD. TÁRSASÁG' RENDSZABÁSAI'
MÓDOSÍTÁSA IRÁNT.

A TAGOK' SZÁMÁRA, KÉZIRAT GYANÁNT.

B U D Á N,
A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰVEL.
M. DCCC. XLV.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

2. Javaslata' M. Tud. Társaság' rendszabásai' módosítása iránt, 1845. (Cimlap.) (RAL. 89/1848)

103/115

Vetua aug. 5. 1848.

A m. academiát öfgyelesen,
és emek philosophiai szakosztályját érsntő
reformnizetek.

Tisztelt Reformbizottmány!

A tudomány hatalom: 1) érs, úgy vélem, köztünk senki tagadri nem fogja;
valamint azt sem, hogy a tudomány nem csupán benső, és fellemi, hanem
olyan külső, és anyagi existenciát által is segítseit elő, melyet egyesek hatal-
mában mindenenél. Törvényszerűen kell tehát, mellyel egyeseket érje érsen úgy
has, mint hivatottjai serege; kiberek öfponzalisott érjeöl fejöl műve a legelőre,
kább hadvezérel érjeöl is. Érsen alaphízset atón hozzávottam elő, mivel ma az
academiát kapnait, és érdemeit seameropni, órs, mint aristocraticus in-
teretles, e democraciái fellemi kórsan, hátsóbe solni, diuasholár. Érs aze,
lelvi Heitzel, és utánna foran, állítva, hogy e csekszellemü in-
teretesh az academiát, jelenbörögörs naponta veltseeni berdit, érs úgy mint claritá
hajtan diuasholár.

Mi sem tagadjuk, hogy voltak, vannak s lehetnek tudományos társasá-
gok, mellyel mint pompairiságok mivel sem gyümölcsöznek: de hogy egy jól
választott, és nagy fellemi tagokból álló, alkalmas jenzetével állásott, hi-
lér ebek érsint körmányosott, és még is pársal fejlelt engedei, s önkormánytal
bör academia, saját csekszánat, melly a tudomány és művészet igazsá-
gára, igen tisztán jelelt meg, érs állítani nem lehet; most érsen állítá-
nat ellenmond a történet; melly nyiltan valha, hogy valamint mivel
nemzet, az össeggyisustól fogva jelenbörög soka nem lévess tudományos
társaságok nélkül: úgy nemzet, mellyel academiátat leltórt nem
lévessítette, minőt st. a mi csekszál és dolh hönföldyünk, vagy fejle-

Zelen

2.

zetlen barbarizál maradtál, vagy az ördög reményétől való kioldozással.
 Lehet azonban academia, minő, pl. a magyar, mely bár szeszélyes és
 fenállása óta vésett is valamit a tudomány és művészet mérlegébe, és mag
 is ellátható mondani, hogy céljával teljesen meg nem felelt, és annyi
 erőt illy jeles idő óta, hi nem fejtett, mennyit tőle joggal várni lehet. De
 ösmertül ezt mindnyájan, és sajnálva éreztük. Nem vizsgálom most
 azt, mennyiben lehet itt a nemzet szívévelensége, a közhallemet, mely a tomo
 lyabb tudományokat melege, most egész figyelmet a politikai mozgalmakra fo
 kúja, igenly reani, sőt vádolni: szeszélyre nézve az, hogy céljával meg nem
 felelt, inderetnek a hibát. Jól nem bírte, hanem mindig magában tett tse
 ni, igen úgy mint istván, kinek munkái nem okostannak. Ugy van: hogy
 academiánál, igen fontos, és nagy helyet kellőleg be nem tölte, hogy a tomo
 teményben, és a történetekben annyira kegyelmed, és én magam e jeles irse
 zetet kérem felalóval egedül, és reformnézetimet is ezen alaphite, és mag
 győződésé építendem: alkij levén meggyőződve, hogy mi is, academia sa
 jai jól a üdvös, és győzeles reformot addig létesíteni nem bírandunk, meg
 hibáinkat el nem ösmertjük, és ezeket szívesen helyrehozni vonatodunk.

Kégy évvel ezelőtti főnyegre horatán a reformkérdés, az academiái
 létszék kérdése, midőn én is, abban lése az ellenünk megindított
 parafol fellegémet a gyümölcstelenséget alajján, hogy intézetünk ugyan
 csak magyaros labra levén álltva, sa municipalizmussal kellestinel
 inkább hódolva, a pülszeges közponáltással nem bír, és parányi eszék
 is az alap szabályomát fogva petoflatni kénytelen: abban lése, hogy a
 hatóságok tudományos mozgalmait az egész academia testületéről függ
 ven, szabadon nem fejlődhetnek, végül abban lése, hogy oly parányi
 rendezés, minő academiánál, meglepő kellemi erőt kifejezni lehetetlen:
 van ebben valami, létszék Reformbizottmány! de nézetem főrin

„baj”

a bajruszeje, és soknem egyedül forása másutt nyílt; mely részny véleményem szerint, ha beárgva lesz, pentül hiszem, hogy az óhajtott Contractatio ílethe lépjen, a jeneső megjön, és a parafolyor is élen lehet működendőt.

En' úgy vagyot meggyőződve, mitent' lésségen félül álló, és magunktól is bevallott tény lévén az, hogy academiánkt gyümölcstelen, és eszeményiben fogény, onnet olás főleg rendszer vagy a mire én eszes reves, ni peremém, munkás tagjaink munkátlanságában kell beszni. Egyéb tagjaink többsége is munkátlán ugyan, és helyesen jegye meg salati, hogy leveles tagjaink csak levelesnek, de nem gyümölcstelenek; lipseles bel tagjaink nagy része is csak fényes reves ada oda a díjért: de a felőlő ség, sorke még is súlyomólag minden rendszer tagolat nyon, his' sorjút, és vonni tartóként hivatalilag Minervánkt febéris. Debironyisottuk ezen munkátlanságunkat arról, hogy úrennyoloz és óta sem bírtunk nagy párt, és nagy nyelvtant létesíteni; kevés pártú pedig éltönveindben meg a parafolyor, és egyéb dolgok még annyi, ha nem több helyes foglalat, nál el, mint az eszedei, és nagyozott tudományos dolgozót; és midon ezen munkátlanság olykor semmintre terjeszt, forán körülünk azt felülit: „ingyen munkásrólunk kívánni nem lehet;” és midon a Tisztolót felhívva bennünk, hogy a Tudományair' érdekében, és élethofhobi, pára végess, injunt egy-egy ingyen criticát, megint azt felülit remeltyel: „illyesmise magunkat ingyen kötelezni nem fogjuk.”

En' lipsele lefőmbirostmány' ezen leküléses, az academiánk leüléses, ni kedő feltemmel óhhangba hozni nem bírom; meg úgy hiszem, hogy néhánk a sebben, és öndudatásban kell valónk legdrágább jussalmunkat; hiszön, ten béra holgát vagyunk, és gépekhez hasonlót, melyet olapfenőw nélkül nem mozognak. Aláírom tehát, bár fájdalomasan Tisztolótunk,

1844 ben

1844 ben tett ama nyilatkozatát, hogy: // ilyen világos kérsavaj, mint az
 annak reverent magyarázat, e világ háján több nincs; mit ily levele' egyet-
 len egy, em foglalkoztat a tudományokkal. // Mairon aron feigyenlekes meg,
 jegyzet is, mit uson újfelen hallunk, hogy: // Academiánk azeti nyíja
 oly parányi eredményt, mit rajait nem jól választja. // Turse megüvöltösem
 eien előttem jogalannal respect vágalomban, mivel így felet: Hát nincs
 itt elég hangzó, for csillogó név? de létebb, magamba pillva, áprevenem,
 hogy van bir itt elég hangzó és csillogó név, csak az a bari, hogy ezen
 csillogó nevi túvosat körs, mi tagadav benne, vannak olyan, lit, effőben,
 olyan veszfűzet, lit olme püteményekkel eien nem állanak elő: vagy
 máséffort, olyanok lit a megüvöltöseséit eien nem telintit egyrésimán
 füzésireli; harmadort, olyanok, lit munkafajusbat a dij cselélségei,
 kes másit; negyeddort, olyanok lit a munkafajusbat meg eies fem merit,
 hanem az academiát, - mirabile dictu! - kényelmes fine cutánat se,
 tintik.

Sípszelet beszéles, de igazság is, mint deket másad llinóriak polsa
 mondani. A ki magával pigoni Monologos tarta, magát a feljebb említett
 négy opályba tartozónak nem isméri, az önijön magánat, és fogja jobbosat,
 fogdija el fives sípszelesemet; a ki pedig előmisi, hogy igazas monóttam, az
 rederesjen erte. Lehes, hogy magam is jár és ota, ezen opályok valamelyik
 léte tartozónak látkhasom: de wat látkhasom; mit is tenemre mondom, hogy
 ha a pütség kívánja, öven ivetl többre menő, és egy tudományos egéreset kerő
 lévitaróttal állhatok elő, - és itt pabal legyen Titobnot uras is bizonyáigul
 felhivnom, - olyanokkal nellyet érdeket művel, és együl egyig philozofia
 érdeklésben lévültek.

Uraim: engedjenek meg Öriöl ópinsefajemmel: én így ízelek hogy mi
 mint az academiát xendes, és így kibunóleg munkáimnak leani kellő rajjai,
 nem,

nem későn, hanem hamar iragol, sem sine curiata, sem aranyos parabol
 lépés gúlagó, hanem sejtés címűből kell foglalnunk az academiát melynek
 magunkat felajánlunk, foglalnunk a hazát, mely neve diaboluséi vagy
 földünk: és még is, bármely állat, ha mi ers nem sejtjük, ha nem dolgozunk,
 vagy mi mindég, nem az academiát indolában dolgozunk; így bizony nem fele
 lünk meg a t. társaság céljainak, nem a nemzedékünk helyes reménye,
 nek, honi Minorsáink tehát tagjai választásunkban céljától nem érte. Ez
 méltom: mi minden tagok munkái vagyunk a hazának, mely átválunk a nem
 zeti nagyság ama fője tengerőjét a tudomány és művészetek alapja gyara
 rónak, melyre félték ezen ásvai barbaruság félték felvő nyss nemzedék nagy
 hibájára. Ez a mi elhódulunk, ez munkatörténet: erre hiszünk; és ha mi
 még is itt vagyunk hanyagok, és féltemi munkáinkat nem emeljük feljebb azon
 épület, melyet a nagy hazai: at félték megalapítottak, így fennmarad, és
 félték másban a hibát kesoni nem lehet, mint immuntálandóságunkban.

I. korintus tehát hogy hiffas ne legyen, a győztes reform legelőteén.
 doje tevése az, hogy a sönkés tagok munkatálandaga fúntettekék meg, és azon
 alapos vád, mely öre tehetik, minden bajnak üsfeje, aemittakék el. Hoggan?
 ténk itt a fűpelt Reformbizottság? Das ne volnék kénytelen itt illyen meg
 lepő, és előre tudom. forrás gúnymosolyra fűpelté ellenfelet elváltani: de
 mivel a baj győztes, ennek megowolástanak is győztesnek, és úgy fűpelt,
 hódiesnek kell lenni. ki mondom tehát ers, bárá fűpeltástan, és fűpelté,
 sem, hogy mi, ha a haza elvő jó hiselben állani, ennek robotfenyvét bírnak,
 és ki nem maradandó ophagos fűpelté és igényleni abarjút, veszik magunkat
 alá, minden tagokas illerőleg, egy fűpelté reparational, mely által azon
 munkatástanak, és karsudományra eddigé rem eleggi hűvelnek találatok,
 a munkatástanól olváltatástanak, fűpelté bűnösök, ha munkatástan is,
 bárá nem müködtek, fűpelté nem áváltottak: és helyét rotolbalet ollyá
 neltak.

6.

nollal, kit bár fizesselehet, endemec pörökkel meg is munkáikkal a tud.,
 many, es az academia körül. Kit legyenek ezek? döntsék el a beállandó
 nagy gyűlésen, a kifizetését, sőt es. is levélre" tagoknak ismét havasodó,
 ban nyilatkozási ikteté. Ha ottent - mit én ugyan nem hiszok - tehát,
 madra okadand is le sőt es tagjaink páma, es baj rem lejt, ellenben
 a nyereség nagy leend; juss oktatásain a dolgozói nem ábrót, a munk.
 táv is közlekedésük révén teljesíteni kést tagoktól, tudományos Tempint
 kifra leh, a közlekedésük révén teljesíteni kést tagoktól, tudományos Tempint
 ellen alapszan támaphoz ama van, hogy tagjai munkáikkal, nem folytató,
 ja többé a jelesetben hanem közlekedésük révén teljesíteni kést tagoktól,
 a közlekedésük révén teljesíteni kést tagoktól, tudományos Tempint
 vörözetek. Erre is, közlekedésük révén teljesíteni kést tagoktól, tudományos
 is közlekedésük révén teljesíteni kést tagoktól, tudományos Tempint
 sőt eredeti dolgozatait, melyeket az előnyvesben, a Tudománytanban,
 is közlekedésük révén teljesíteni kést tagoktól, tudományos Tempint
 vörözetek, is közlekedésük révén teljesíteni kést tagoktól, tudományos
 hogy tovább is fizesseles helyettes elfoglalás, van nem? Traim! nagy, új
 is közlekedésük révén teljesíteni kést tagoktól, tudományos Tempint
 des alkalmával mondott, hogy: "tudományos intézetekben minden egyes fő"
 tekintettel kell lenni a tudományos érdemre." Olly tekintet az mely előtt hat,
 ténbe kell vonulni minden elfogadhatósági es más érdemek, főleg most, minden
 honunk ezen átalakulási korában az előnyves, a fize arat elővételked,
 is az igaz érdem, jog, es pers igazság allessel érdemlessé könjaitba.

Ezen pizoni reform, most, is ezen most aszt is fizesselehet meg alga.
 habdalyamban, már régen hívan monda azon jogszcs eh; hogy: "a sőt es tagjaink
 sőt munkáikkal illendő jutalmat kúrnak." En tehát erusansa, fizesselehet
 munkáikkal közlekedésük révén teljesíteni kést tagoktól, tudományos Tempint

ében

évben, és, az illető patophtyái tudomány előbb ismerete, polgári értekezést ad-
 jon be az értekezési kamara, és illetőleg alát a patophtyái, alát a társaság
 közlésében felvadásat végez. Hogy pedig ezen dolgozások nem csak érdekesek,
 hanem hasznosak, és nemcsak értekezési tárgyú eredménnyel gyűjölésüket
 legyenek, bizonyos, és patophtyailag megalkotott szerzőknek kell megköszönőt,
 és egy nagy célban kell összpontosítani, melyről alább bővebben szólan-
 dok, minden faját philophtyái patophtyomas érintő reformációk
 előadandó. Most tehát csak az jegyzem meg, hogy én a M. academia
 célját, nem egyedül a pályadíjat tekintve, minden reméssel fogom ve-
 leírásában, patentálásban és effélében, hanem főleg abban helyen,
 nem, mi az alapfolyóiról legelőfordulhat okosnak mellyel nagyobb
 világszerte kedvessé igy természetem volna, kifejezetten: A. M. T. társaság,
 a tudományok, és péz művészetek minden részében kiművelésén ügyel-
 het egyedül; el nem válogatva ettől a nemzeti nyelv, csinosítását és gaz-
 dagítását, és a kesztő egyenkénti gondan egyesítését. Hisz ez is a cél,
 hat dolgozások, tudományok, és művészetek művelésén, és nemzeti nyelv
 vezetésén: ezen úton kívül a philophtyái osztály munkálata, az
 elő a többi öt osztály: és felelte sajnos, hogy mi, e névelő oly kesves, és
 meggyőzősen parányis szűnik. E győzős hibát akarom tehát én az
 ajánlott rendes tagi kritika, és legalább ez egy per suttantó restauratio
 által meggyőztetni. Hisz sem, mintha a képzésnek csak a része volna,
 né, mivel ezt győzős írtam először a veljári aljas kesztésén,
 és miatt: de mivel academiánk ellenző, és bizony alapra vés az, hogy
 munkálata, e munkálata pedig főleg a sok válogatásban rejthet, és abban,
 hogy a tagok ismeretlenségük mellett még általános aljaisok is kesztés-
 tek, mellyel a többi kesztés tagokban — bár, mint előadám, kesztés is
 nem a kesztés, hanem főleg annak helyére helyesíteni, hogy őt a kesztés-
 nek

8

nal ndgalmal — kedvesen értelemes, és ellentététől költenél fel; velek
 alá tehát mindnyájan most az egyet magunkat ezen kiváltképp
 gel, annál inkább, hogy ettől függend bizony véleményem szerint academiánkat élve,
 vagy halálai; most midőn a püspök jog elvörösései és honunk, aszalatott eggy
 rendjére a szabad világsápa építessék, és magor dicit. Erőteint is ettől éven-ten
 nem irrodna. A kiornokból tehát lefele Purgfaller r. tagja, resignált
 rendes tagunkat, és újra elválasztani magunkat engedjék: jól tudva,
 hogy a kivétel nem örökös, hanem oly fajája elarmelly szabad testületet,
 melyet szabadon ad, vagy szerez böles belátása szerint. Ez retri elvöseset,
 len joga, mellyben őt sem a felette és kivüle álló igazgató tanács, sem más
 általi megakadályozni nem fogja.

II. A rendes tagi titulus hat megújítása után fő teendőnk tartom, az,
 hogy oda munkáljunk teljes erővel, hogy a M. Academia ofigós intézetét
 széles és az alapjait magány intézetétől ofigós állásra emeljük. Működ-
 lésben ezt ephöslem, abba most nem bocsátolva, csupan azon okajást aranom
 megújítani, mellyet négy évvel ez elött a nagy gyűlésben jóles fehérel elgadsam.
 indíványomán, hogy a Magyar Museum, melly academiánkat roton intéz-
 tet, tudós társaságunkal egyesítessék, és ez annál inkább, mert most már
 elmúltak azon aratók, mellyet ezen egyesítést akasztották. Működ-
 1808. 8 t. oritt már elég iragofan kifejezi ezen egyesítés szükségét. Tízlelet,
 fel hívik meg tehát cultus-minister urat, hogy képvislen tövényjavaslato
 és befolyását használja arra, hogy ezen negyven éves okajás teljesítésbe menjen.

III. A M. Academia rendes tagjainak a jóvávalban támogatásait
 mi illeri, ez én is kívánatosnak, de még most, midőn vepolyben joga komat
 ogy nagy, és keves anyagzi investitios igényel, kiskeresetlenek láson. Most
 említett centralizácóra mintegy 40000 pfontnyi és jövedelmeit nyújts
 köze kívánatnak, hogy a rendes tagok legalább is ezen pfonttal dijazva,
 mindnyájan resten tartózkodnak, és boldog függékenyekben, minden idején,
 écc

tes a tudományoknál pensephozát. Maradjunk tehát meg még a régi
 szerző mellett, de úgy, hogy az egyenlőségi elvvel mely a botrány diadal
 masan hívott szabály, soka semmint előtől ne kiveszünk. E vege úgy írték,
 kedjünk, hogy munka és díjazási egyenlőség legyen életbe. Társaságunkban
 tartanak a st. tagok által a fővárosban, akár vidéken. Minthogy azonban
 a vidéki rendező tagok a helyben tartandó ülésükben meg nem jelenhetnek,
 és így közlésüknek úgy min a helybeliek meg nem felelhetnek, ezen egyen-
 lőtlen viszony az által leg könnyenítendő, hogy ezek tartózkodásuk azon munká-
 kait közzéadásra postálaton kijelölési, melyekkel ölt a társaság, holott sen-
 des régi tagokhoz rájáról feljött megbírní jónak látszik; minél lehetnek
 pl. ifjokai tanölyvvel kifejeve, a velük vélemény adás végeztől köztük minden,
 remény nyomonarost vagy kérésre munkálat, pályázatokat, felfedezéseket
 javaslatokat megindításra, és többi irtó jelenségek terése. Vidéki tag, ha
 az értekezést kifejezésen kanyagnak találhat, kérszen megrovandó?

III. Ezen körülmény mellett a böcs találathozásos is bátor va-
 gyot ajánlani: és némely fölöslegesen látszó, évenkénti kiadásaink lelté-
 házasítás indítványozni. En a 200 aranyos nagy jutalmat már most el-
 közzétek, ezen egyfőle orból, más iradalmunk böcsöki pályázatából felfi-
 kona jutva, oly jól jeles művet mutatnak fel évenként, hogy a találatos igen
 népszerű, és szinte lehetetlen válni: talán célbesz lehetese ezen kitérési
 eddig, de most az lenne megfűnt. A pályajutalmat is csupán jutalmazásból,
 ma ránt alquíványokra háltanám le: leginkább azért, hogy ezenül a pályázat
 útján nyitva kellemi kitérési hiányai bőven kiegészüljék a pályázati, és
 az életükben megjelenő gyakorlati dolgot; melyet áramlatok lenni,
 net ezenül a rendező tagok ügyfélegének, fogalmának, és tudományának.
 Különb is tapasztalásból süjt, hogy a pályadolgozatot bár bevesel, de
 mint senjék, a sötét teljes miteket nistán ült meg: a ki nem nyomonható
 és megio sít nyott dolgozatot pedig jensin' begonyfejűnkkel ellenbeveben állanak.

10.

V. Végül, a nagy gyűlésel barátságod idejét is meghatározandónak, és a tavaszi nyári vagy ővi lelkemest napokra teendőnek vélem; ezen egyben ottból, hogy az academia nem a fővárosé, hanem az öfkes magyar országe, és kedvesen és kelmet hűt az öfkes honjában midőn lakjat, hogy a vidéki tagokat ezen megjelenésé, mint a múlt évben is történt, szinte lekevelni ne sehesik.

Órábad legyen már most átmennem, saját philosophiai határozatoma újabb reformirataimra. En itt rendszer működési okajánok, és olyan, mely a munka filosófiát nagy olvát, melyes már Plató is adott, az újabb tot pedig jóléti vonásait, alapjaira vezeti.

En a philosophiai ügy tekintem, minsegy sebesen foka még meg nem kötött és így eléggé nem ösmert végeitől határozom. Alapja első nézetem az, hogy látsom ez az óta, midőn e tudomány-merő művelésről kezdett, látsom ez az óta, jogása óta mondom, meg most sem tudunk abban meg egyezni, mi a philosophia? hámsólan értelmesei vannak e salóban még mindig mysticus tudományok, és az ember, midőn füllebom Beztagyáiban emel fölfele merő értékesítés okaján, kély samad leltében az iránt, lebeső e philosophia, mint tudomány, és nem oly Hercules' sanyja e, melyes atásti, sebeső plató seltáns, hat, és lenye ként alkalmakhat? En, máj nem hűt éven az folytatott bír, vártaláson után, megállapítottam abban, hogy ez nem más mint, jendőbb élet tudományja és mivel minden életnek jólve a harmonia, bizonyítottam jendőbb érintett sebesedmes munkámban, a harmonia' semleges, és ezt oly itágeti, nek és ésménel leam salótam, mely az életnek minden hatányait magában foglalja, nem csak az élesezéletes pedig, hanem a nép, és normalis élet minden tényezőit. It most rendszer sebesedmesnek és előzettségnek helye nem lévén, csak annyit mondot, mennyis a philosophiai határozat' tagjainak

szűrés.

természet foglalkoztatása, és a munda felolvasás által igényelhető jók és erők,
 mely nyitáshoz szükségesek. A Felsőbb élet kifejtése tehát a philoso-
 phiában a fő feladat, a munkások, melynek elveire és tudelmekre kell el-
 látni magunkat és embertársainkat. A felsőbb élet oly csodálatos jellemi
 organismus műve, melyben végjait, mint fánál ágai, egy egy felsőbb isteny
 mint tökély, és harmonia felé fejlődnek. Milyenek: az igaz, vagy való, a
 jó, és jóságos, a jogosság a jó, vagy az erőtlen, az isteni, jó egyebet.
 Kellemi életműveit tehát egy felsőleges egészre lépez, és emiatt végjait
 nál megannyi tökélyt és harmoniát felőlnek meg; ezbe ismét megannyi
 philosophiai tudományról épülnek: melyek, metaphysica, Aethetica, Moralis,
 Jogi, és vallásos nével osztáson keresztül. Van tehát némi a jellem-
 nek, és a jellemi felsőbb életnek, hanem az eretes létező philosophiának is élet,
 művelete, és olyan típusa, mint pl. az életfánál, melynek ágai a hit-
 nemü gyümölcs teremő ágat elvált; és néhány fajta jég, a jó gyümölcsöt ket-
 menet. Eset tehát az egyesümes philosophia részük: melyek különböző isten-
 nyúlmal jogra és különböző ismételt, de egy istenből ottawa levén, majd
 nem egyenlő művelést kívánnak. Olyanok meg tehát mi, ugyan azon philoso-
 phiájú jégai, tudomány hajlomunkat jogra ezekben művelés: például, én elvált
 talán a nézet, más vallásnak a tízra vallást, harmadik a jog,
 vagy pedig erőtlen, negyedik a tudás philosophiáját, ötödik a meta-
 physicát, és így tovább; de mindannyian az életből, mint anyagi, és a
 harmoniából - mint alvó életből indulva ki, és először tartva pümselen a felső-
 bb élet organismust és ennek egyesümes tövényeit. Először néhány és alatt
 gyönyörű eredményekre juthatunk, és talán be is végezhetők a magyar
 philosophia nagy isten alapvetés; mely önkéntes munkáinak és egyesümes
 erő által olyan példán philosophiai rendben levezethetünk, mely becsülése
 rájuk,

12.

váinól academiánknál. és irányás adna a többi szeptuálati; exact, és
 pozitív, tudományoknál hasonlóan; melyet mielőtt jölnéljék fő elveket
 egyikéig a filozófiából mint, mint előfőnyásból.

De elég legyen ennyi most a tárgyban: melyről bővebb kifejtés
 és állhatatosságát filozófiái hatóságunknál járnak tartom jól. Egyéb
 iránt bizonyos, ígrem a lipsei Reformbizottságnak, hogy jellamár
 e reformtervember nem egyik, mint fivem mélyéből leterezett meg,
 győződéssem vezetett, leblemet pedig itt is mindenütt az igaz tudományok,
 tag, és academiánknál díszölége mellett állhatatoson bonyó tárgy leírták.

Herényi János, m. t.
 K. tag.

Monsieur le Président,

J'ai l'honneur de vous accuser réception de l'avis par lequel vous voulez bien me faire connaître la distinction si flatteuse que l'Académie de Budapest vient de m'accorder, ainsi que du chèque que vous m'avez envoyé.

Je vous prie de vouloir bien agréer l'expression de ma reconnaissance et vous charger de la transmettre à la

4. Henri Poincaré a Magyar Tudományos Akadémiának
a Bolyai-díj elnyerésekor 1905. (RAL, 531/1905)
166-167. lap

compagnie que vous présidez.

Je ne saurais vous dire combien je suis sensible à ce grand honneur. Il m'est d'autant plus précieux qu'il s'attache au nom illustre de Bolyai et qu'il vient d'un peuple pour lequel j'ai toujours ressenti une vive sympathie depuis un voyage que j'ai fait en Hongrie en 1877 et qui m'a laissé d'ineffaçables souvenirs.

Veuillez agréer, Monsieur le Président, l'assurance de ma considération la plus distinguée,

Boisjoly

TARTALOM

Előszó	3
I. 1831 - 1849	5
Ellentmondások az előzményekben és a megvalósulásnál — Széchenyi 1833. évi reformtörekvései — Fáy: Nézetek a Magyar Tudós Társaság dolgaiban — Szakszerűségekre törekvés — Vállas és az 1844-1845-ös reformok — A szervezet és a célkitűzések ellentmondása — Belső feszültség — Az akadémiai probléma Vállasnál és Almási Balogh Pálnál — Anyagi nehézségek — 1848-1849 az Akadémián — A reformtervek akadémlája	
Jegyzetek az I. fejezethez	34
II. Az önkényuralom és provizórium korszaka	45
Teleki célkitűzései — A forradalmi működést felülvizsgáló bizottmány — Az egyleti törvény — Az 1859. évi alapszabály — A nemzet akadémiaja	
Jegyzetek a II. fejezethez	61
III. 1867 - 1905	65
1867 és az Akadémia — Az 1869-es alapszabály — Új célkitűzések: Eötvös, Csengery — A dualizmus feszültsége, demokratizálódási törekvések — Az Akadémia helye a nemzeti művelődésben — Eötvös Loránd és az Akadémia: feladatok és célkitűzések, a tudós hazafisága és a tudomány nemzetközisége, az Akadémia "népszerűsége"	
Jegyzetek a III. fejezethez	99

IV. 1906–1945	113
A megmerevedés és visszalépés korszaka — Sovi- nizmus és aulikuság az Akadémián — Wartha és Illosvay koncepciója — 1918–1919 az Akadémián — A főherceg elnök — Nemzetközi tudományos együtt- működés a fasiszta Magyarország Akadémiáján	
Jegyzetek a IV. fejezethez	133
Utószó	137
Jegyzetek az utószóhoz	139
Summary in English	141
A dokumentumok fakszimiléi	147
1. A Magyar Tudós Társaság alapítólevele 1826,már- cius 19. (Magyar Országos Levéltár N 36. Lad.A, NB, Academia n.2.) 149-152	
2. Javaslat a' M. Tud. Társaság' rendszabásai' módo- sitása iránt. 1845. (Cimlap.)(RAL, 89/1848) 153	
3. Hetényi János reformjavaslata 1848.(RAL, 92/1848) 154-165	
4. Henri Poincaré a Magyar Tudományos Akadémi- ának a Bolyai-díj elnyerésekor 1905. (RAL, 531/1905) 166-167	

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KIADVÁNYAI

1. Haraszthy Gyula: *A 130 éves Akadémiai Könyvtár*. Bp. 1956.
2. Berlász Jenő—Szakmáryné Németh Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának múltja és jelene*. Bp. 1956.
3. Csapodi Csaba: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje*. Bp. 1957.
4. Berlász Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása*. Bp. 1957.
5. Haraszthy Gyula: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszzerű kérdései*. Bp. 1958.
6. Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia Könyvtára*. Bp. 1958.
7. Moravek Endre: *Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen*. Wien, 1957.
8. Szakmáryné Németh Mária: *Az Akadémiai Könyvtár, mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója*. Bp. 1958.
9. Gergely Pál: *Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában*. Bp. 1958.
10. Csapodi Csaba: *Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1958.
11. Moravek Endre: *Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából*. Bp. 1958.
12. Szakmáryné Németh Mária: *A központi folyóirat-címjegyzék kérdései*. Bp. 1959.
13. Csapodi Csaba: *L'avenir des périodiques scientifiques*. La Haye, 1958.
14. Csanak Dóra, F.: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*. Bp. 1959.
15. Moravek Endre—Weger Imre: *Magyar könyvészeti kifejezések kis orosz szótára*. Bp. 1959.
16. Csapodi Csaba: *Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek*. Wien, 1959.
17. Csapodi Csaba: *A provenienciá elve a könyvtárban*. Bp. 1959.
18. Rásonyi László: *Stein Aurél és hagyatéka*. Bp. 1960.
19. Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Bp. 1960.
20. Rózsa György: *A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban. — Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO*. Bp. 1960.
21. Gergely Pál: *Pápai Párizs-album a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1961.
22. Gergely Pál: *Bartók Béla ismeretlen levelei a Tudományos Akadémia Könyvtárban*. Bp. 1961.
23. Sarlócska Vince Ernő: *Bólyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok*. Bp. 1961.
24. Csapodi Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* Bp. 1961.
25. Moravek Endre—Weger Imre: *Abbreviaturae Cirillicae*. Bp. 1962.
26. Rásonyi László: *A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai*. Bp. 1962.
27. Tócsa László: *Az Akadémiai Könyvtár mikrokönyvtárjteménye és fotolaboratóriuma*. Bp. 1962.
28. Fráter Jánosné: *„Nemzeti részvét emelte.” 100 évvel ezelőtt kezdték építeni az Akadémia palotáját*. Bp. 1962.
29. Büky Béla: *Székely Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1962.
30. Moravek Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars. 2. Instituta scientifica*. Bp. 1962.
31. Méreiné Juhász Margit: *Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban*. Bp. 1963.
32. Rózsa, George: *The documentation of science organization as an emerging new branch of scientific information*. Bp. 1962.
33. Gergely Pál—Molnár Zoltán: *Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertóriuma. 1840—1960*. Bp. 1962.
34. Csapodi Csaba: *Mikor szűnt meg Matyás király könyvfestő műhelye?* Bp. 1963.

35. Tókécs László: *A mikrookártya és a kutatók*. Bp. 1963.
36. Büky Béla - Csengeryné Nagy Zsuzsa: *Székely Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi-életrajzhoz*. Bp. 1963.
37. Gergely Pál: *Az Akadémia szerepe a pesti Nemzeti Színház létrehozásában*. Bp. 1964.
38. Moravék Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 3. Instituta paedagogica*. Bp. 1963.
39. György, Josef: *Die Goethe-Sammlung Balthasar Elischers in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*. Bp. 1963.
40. Rózsa György: *Részvételünk és lehetőségek a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban*. Bp. 1964.
41. Csapodi Csaba: *Beatrix királyné könyvtára*. Bp. 1964.
42. Rózsa György: *Hagyomány és korszerűség: az Akadémiai Könyvtár távlati fejlesztéséről*. Bp. 1964.
43. Büky Béla: *A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témaelemzési statisztikák készítése és alkalmazása*. Bp. 1964.
44. Csapodi Csaba: *Conservation of the Manuscript and Old Book Collections at the Library of the Hungarian Academy of Sciences: methods and results (1949-1964.) - Állományvédelmi módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában és Régi-könyv Gyűjteményében (1949-1964.)* Bp. 1965.
45. Fráter Jánosné: *Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből (1865-1875)*. Bp. 1965.
46. Moravék Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 1. Instituta rerum publicarum*. Bp. 1965.
47. Moravék Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 7. Instituta communicationis*. Bp. 1966.
48. Sáfrán, Györgyi: *Lettres de Romain Rolland à Marianne Czeke dans la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie. — Romain Rolland levelei Czeke Mariannehoz a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1966.
49. Moravék Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 4. Religio*. Bp. 1966.
50. Rózsa, George: *Some Considerations of the Role of Scientific Libraries in the Age of Scientific and Technical Revolution. — An essay and approach to the problem*. Bp. 1970.
51. Simon Mária Anna: *A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti könyvtári hálózata*. Bp. 1966.
52. Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854-1949)*. Bp. 1966.
53. Csapodi Csaba: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ösnyomatvány-gyűjteménye*. Bp. 1967.
54. Boros Vilma, H.: *Széchenyi István hátrahagyott iratainak története*. Bp. 1967.
55. György József: *Az Akadémia Könyvtára egykori Goethe-szobája és nevesebb magyar látogatói*. Bp. 1968.
56. Büky Béla: *Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikumai*. Bp. 1968.
57. Moravék Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 6. Instituta oeconomica*. Bp. 1968.
58. Szelei László: *A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára az Akadémiai Könyvtárban*. Bp. 1970.
59. Garai Judit, Sz. — Újhelyi Gabriella: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vizlatos története. — Очерки истории книгообмена библиотеки Венгерской Академии наук с русскими советскими библиотеками*. Bp. 1970.
60. Molnár Imre: *Peremlyükártyás dokumentációs rendszerek létesítése kutatóintézeti könyvtárban*. (Előkészületben.)
61. Boros Vilma, H.: *Stein Aurél ifjúsága. Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése Stein Aurélról. 1866-1891*. Bp. 1970.

62. Apor Ece: *The Persian Manuscripts of the Fábry-bequest*. Bp. 1971.
63. Gergely Pál: *A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-egyen sorsa*. Bp. 1971.
64. Moravsek Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 8. Instituta sanitatis publicae. Instituta caritatis. Instituta varii generis*. Bp. 1971.
65. Bükyné Horváth Mária: *Az Akadémiai Könyvtár periodikumai a tudományos kutatás szolgálatában*. Bp. 1971.
66. Moravsek Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 5. Instituta ad artes litteraturamque spectantia cum siglis periodicorum additis*. Bp. 1972.
67. Vitályos László – Orosz László: *Ady-bibliográfia 1896-1970. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom*. Bp. 1972.
68. Botka Ferenc: *Magyar szocialista irodalom oroszul 1921-1945. Bibliográfia. Венгерская социалистическая литература на русском языке 1921-1945 гг. Библиографический обзор*. Bp. 1972.
69. Szentgyörgyi Mária: *Célkitűzések és reformtörekvések a Magyar Tudományos Akadémián, 1831-1945*. Bp. 1973

